

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Одеса
2015

Головний редактор:

Наумкіна С. М. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Заступник головного редактора:

Музиченко Г. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Відповідальний секретар:

Ростецька С. І. – к.політ.н., доц., доцент кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Члени редакційної колегії:

Арабаджієв Д. Ю. – д.політ. н., доц., професор кафедри соціальної роботи
(Запорізький національний технічний університет)

Аркадіуш Адамчик – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Яна Кохановського в Келцах, РП);

Бабкіна О. В. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політичних наук (Національний педагогічний університет імені М. Драгоманова)

Гедікова Н. П. - д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Горбатенко В.П. – д.політ.н., проф., заступник директора (Інститут держави і права НАН України імені В. М. Корецького)

Долженков О. О. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

Залевські Єжи – проф. д-р габ. політології (Варшавський університет, РП)

Монолатій І. С. – д.політ.н., проф., професор кафедри політології (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»)

Парух Вальдемар – проф. д-р габ. політології (Університет ім. Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, РП);

Романюк А. С. – д.політ.н., проф., завідувач кафедри політології (Львівський національний університет імені Івана Франка)

Яковлев Д. В. – д.політ.н., проф., декан факультету правової політології та соціології
(Національний університет «Одеська юридична академія»)

Ярова Л. В. – д.політ.н., проф., професор кафедри політичних наук і права
(ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»)

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського, протокол № 1 від 27.08.2015 року.**

Науковий журнал «Політикус» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21499-11299Р від 18.08.2015 р.)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вдовичин І.Я.

Застосування ідей природного права в українській політичній думці державницького напрямку (20–30 рр. XX ст.)..... 5

Поліщук І.О.

Електоральна політологія в науковому дискурсі України..... 9

Шайгородський Ю.Ж.

Нова суспільно-політична реальність та перспективи розвитку політичної науки в Україні..... 14

Щедрова Г.П.

Демократичні механізми регулювання політичної конкуренції 20

Яковлев Д.В.

Пострадянські виклики демократизації: медіакратія, пропаганда, «партія влади»..... 26

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Арабаджієв Д.Ю.

Європейський вимір аксіологічного та юридичного забезпечення громадського моніторингу виборчого процесу..... 30

Долженков О.О.

Лобіювання як політична діяльність в Україні 34

Музиченко Г.В.

Репрезентативність інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи..... 38

Ніколаєнко Н.О.

Проблеми протидії адміністративному ресурсу в контексті сучасного люстраційного процесу..... 43

Наумкіна С.М.

Гібридизація української системи місцевого самоврядування: позитивні та негативні наслідки..... 47

Rostetska S.I.

Types and forms of international negotiations..... 52

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Гедікова Н.П.

Нормативно-ціннісні орієнтири основних політичних течій сучасності..... 57

Їжа М.М.

Інформаційні війни як загроза національної безпеки країн..... 61

Куц Г.М.

Класичні політичні ідеології: базові принципи та сутнісні розбіжності..... 65

Палінчак М.М.

Свобода релігії в сучасному світі: теоретико-методологічний аспект..... 70

Семченко О.А.

Імідж держави й національний брендинг: взаємообумовленість понять..... 74

Хома Н.М.

Політичний перформанс як акціоністська форма протесту..... 79

Шерман О.М.

Зовнішня привабливість у системі фізичних параметрів
іміджу політичного лідера: діяхронічний аспект.....84

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Маслов Ю.К.

Субсидіарність як основа побудови дієвих систем влади в країнах Європи89

Польовий М.А.

Проблеми врахування дій громадянського суспільства під час побудови
прогнозів загроз стабільності політичного процесу.....96

Pronoza I.I.

Information counteraction terrorism as a part of state policy fighting terrorism.....101

Ткаченко В.Н.

Идеологическая составляющая «гибридной войны».....107

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Бушанський В.В.

Рефлексивна структура ідентичності113

Монолатій І.С.

Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо політичної участі
етнічних акторів на західноукраїнських землях.....118

Тихомирова Є.Б.

Вербальний і візуальний контекст позиціонування українських єврорегіонів.....128

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вдовичин І.Я.

Застосування ідей природного права в українській політичній думці державницького напрямку (20–30 рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано духовно-інтелектуальну інтерпретацію українською політичною думкою міжвоєнного періоду доктрини природних прав людини. Розкрито її зв'язок із європейською концепцією свободи людини через визнання ваги культурної традиції в процесі реалізації свободи. Обґрунтовано неможливість здійснення свободи людини як заперечення соціальної відповідальності. Наголошено на нерозривності зв'язку особистої активності та інституційних механізмів для забезпечення прав людини.

Ключові слова: свобода людини, культурна традиція, держава, націоналізм, консерватизм.

свободы. Обоснована невозможность осуществления свободы человека как отрицания социальной ответственности. Указывается на неразрывность связи личной активности и институциональных механизмов для обеспечения прав человека.

Ключевые слова: свобода человека, культурная традиция, государство, национализм, консерватизм.

In article are analyzed spiritual and intellectual interpretation of intrinsic human rights doctrine by Ukrainian political thought of interwar period. Its connection with the European conception of individual freedom through the recognition of cultural tradition importance in the realization process of freedom is revealed. Impossibility of human freedom as negation of the social responsibility is substantiated. It's accented on the indissolubility of connection between individual activity and institutional mechanisms in guaranteeing of human rights.

Key words: human freedom, cultural tradition, state, nationalism, conservatism

УДК 32.001:342.721

Вдовичин І.Я.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри теорії держави
і права
Львівської комерційної академії

В статье проанализирована духовно-интеллектуальная интерпретация украинской политической мысли межвоенного периода природных прав человека. Раскрыта ее связь с европейской концепцией свободы человека через признание весомости культурной традиции в процессе реализации

Початок ХХІ ст. підтвердив значущість ідей природних і невідчужуваних прав людини та не менш переконливо продемонстрував потребу їх відповідальної реалізації в політичній практиці. Вагомість проблеми спонукає звернути увагу на досвід минулого, який зберігає актуальність. Для української історії таким прикладом є інтелектуальні напрацювання державницької політичної думки міжвоєнного періоду, для якої поразка Визвольних змагань 1917–1921 рр. стали поштовхом до творення модерних доктрин державотворення. До цього питання звертається багато дослідників (С. Гелей, М. Горєлов, Я. Дашкевич, М. Кармазіна, Б. Кухта, С. Квіт, О. Зайцев, Ю. Левенець, В. Потульницький та інші), але основна увага зосереджується на ідеї власне державотворення, тоді як ціннісний сенс процесу державотворення розкритий недостатньо.

Трагізм бездержавного становища спонукав українську політичну думку державницького напрямку до самокритичних висновків: «Мало великого й непроминаючого приніс він (український народ. – І. В.) на буйно родючий лан красою залитої землі, що її не зумів опанувати для себе в цілості. Дух його не доповнив гідно природи. Розпливне животіння, а не життя, що кидає далеко поза межі дійсності величні блиски всесвітніх задумів – тліло в лоні степового простору» [1, с. 114]. Такі слова належать одному з твор-

ців ідеології українського націоналізму Ю. Вассияну. Він, як і багато інших представників націоналістичної думки, вважав слушним твердження, що цінність держави врешті-решт дорівнює цінності індивідів, з яких вона складається. Фактично державу неможливо створити без яскравих постатей, свідомих своїх прав і свобод, і згідних за них боротися. Такі ідеї співпадають із застереженнями Д.С. Міля, що з маленькими людьми неможливо здійснити нічого насправді великого, «машинерія, на вдосконалення якої вона пожертвувала всім, не може дати Державі абсолютно нічого, бо їй бракуватиме життєвої сили, що її були вирішили позбутися заради того, щоб краще працювала вся машина» [10, с. 128]. Загалом для українського державотворення була очевидною думка, що застосування права можливе тільки для рівних суб'єктів правовідносин – вільних людей, а самореалізація свободи відбувається лише завдяки індивідуальним зусиллям особи були центральними ідеями ідеологів українського державотворення. Д. Донцов дав таку характеристику інституційного й ціннісного виміру розуміння визвольної боротьби: «Литовський Статут, Магдебурзьке Право, незалежна від світської влади церква (латинсько-римський принцип), церковні братства, козацькі товариства (ідея «лицарства», що лежала в їх основі, також чисто європейська), становий конституціоналізм, зрештою,

приватна власність – усе це були урядження, що виробили з нації європейський тип організованого колективу, збудованого не на московським принципі приказу, тільки на англійсько-європейським – самоуправи (Selfgovenment). Інституції, що виробили в нас велику відпорну силу, а в одиницях – активну психологію борця, що своє найбільш викінчене виявлення знайшла в Америці» [5, с. 167].

Подібного погляду дотримувався й митрополит А. Шептицький, який виступав символом відмінних від Д. Донцова ідеологічних підходів із багатьох питань: «Христова Церква є від світської влади незалежна, себто має право та обов'язок своє учительське післанство виконувати без огляду на дозвіл чи заборону світської влади» [15, с. 279]. Забезпечити втілення цінностей такої громадянської поведінки може людина духовна, не так за соціальним статусом, як за статусом внутрішньої свободи, достатньої для подолання обмежень, накладених зовнішніми обставинами. Повага до традиції права залишалась однією з провідних для української консервативної християнської думки: «Церква може признавати і проголошувати, що несправедливі закони є неважні» [15, с. 280].

Протягом сторіч латинський Захід був найбільш-нішим із суспільств, що стали спадкоємцями римського минулого. Такий погляд поділяє й сучасний американський дослідник Дж. Даймонд: «Десь до 1450 року Китай у технологічній площині був значно більш новаторським і передовим, ніж Європа, і навіть переважав середньовічні ісламські держави» [3, с. 244]. Однак Захід не дозволив поглинути себе, він поширив свою релігію та культуру за колишні римські кордони, у германській і слов'янській землі Північної та Центральної Європи. Він створив нові інститути або пристосував до нових умов давні, що виявилися напрочуд еластичними, у тому числі й Християнську церкву [8, с. 44]. Це не тільки визнавала українська політична думка клерикального напрямку, а й розуміла основну причину такого соціального та інтелектуального поступу – більшу міру свободи особи. О. Назарук наголошував: «Народи далекого Сходу, хоч мають старшу культуру від теперішніх християнських народів Заходу, не посідають так виробленої критики, як християнська. А корінь оціночного розуміння єсть у католицькій критиці. Вона до тої міри свободна, що навіть у середніх віках, в часи великого ригору й дисципліни, процвітала в католицькій думці дуже буйно й переходила всякі стадії аж до найбільшого розхвилювання» [11, с. 7].

Водночас українська консервативна інтелектуальна думка закликала до зваженого застосування свободи – чи це стосується поведінки надто звільненої від традиції особи, чи недопущення свавілля влади: «Терпимість супроти існуючих віросповідань є потрібна, але держава не повинна толерувати прилюдне проголошування й навчання яких-небудь, хоч-би і найгірших, засад і принци-

пів. Так само держава не повинна й не може підставляти силу самого факту за правдиве поняття права» [15, с. 281]. Усі ці роздуми не тільки не суперечать свободі особи, а тотожні ідеям прихильників ліберальної доктрини свободи людини.

Самореалізувати себе найповнішою мірою може тільки вільна людина, що прагне втілення свого «Я» у творчому акті, а не в зовнішній формі, яка шокує консервативного сусіда. Усі ці думки накладаються на сприйняття дійсності представниками української політичної думки державницького спрямування, які усвідомлювали духовну, інтелектуальну, політичну єдність із відповідним загальноєвропейськими процесами та цілеспрямовано докладали зусиль для модернізації українського суспільства. Ідеологи українського націоналізму наполягали на необхідності набуття особою виразної індивідуальності, самобутності, вбачаючи в цьому втілення свободи як цінності й водночас найважливіший чинник здійснення свободи. Ю. Вассиян послідовно наголошує на першоснові самодіяльності особи. «Якість витворених вартостей, а не метода чи практичний спосіб їх досягання, є об'єктивною – щоправда, умовно тільки – мірою для виявлення, наскільки видатною була праця одиниць, інтегрована в один спільний наслідок» [1, с. 123]. Таким чином, цінність, а не соціальність, на думку Ю. Вассияна, може бути предметом людських стремлень, і вона засадничо залежить від моральних якостей творчих суб'єктів. У свою чергу, А. Шептицький у найрадикальніший спосіб, як і належить духовному провідникові, поставив питання про політичні цінності й засоби їх досягнення, зауваживши, що не всі засоби є прийнятними, і що не завжди мета виправдовує засоби: «Бо ми від літ стверджували і стверджуємо, й не перестанемо повторяти, що злочин є завжди злочином, що святій справі не можна служити закривавленими руками. Не перестанемо твердити, що, хто деморалізує молодь, той злочинець і ворог народу» [15, с. 177]. Особа, звільнена від моральних табу, звільнена і від цінностей свободи, оскільки вони накладають величезну кількість обмежень на людину й владу, обмежуючи їх свавілля, для гарантування особі інструментарію формування власної ідентичності та реалізації індивідуальності. Проблема відповідального рішення є надзвичайно вагомим. Людина доволі часто недостатньо зважено вирішує питання власної долі, однак тим менш вірогідно, що вона прагне перебрати на себе більш складні проблеми колективного співжиття. Без набуття людиною не лише правового статусу громадянина, але й внутрішньої потреби до самостійного буття, функціонування демократії, яка толерує свободу особи, навряд чи буде надійним. Ф.А. Гаєк писав: «Можливо, те, що ми бачили, як мільйони голосували за повну залежність від тирана, змусило наше покоління зрозуміти, що обирати уряд – не обов'язково означає гарантувати волю» [2, с. 22].

На небезпеках нерозважливого застосування демократичних гасел у руйнівний для свободи людини спосіб ще раніше наголошували українські мислителі. Так, С. Томашівський, незважаючи на певні застереження щодо історичної ролі Б. Хмельницького, підкреслює, що він велика людина й один із героїв української історії, без огляду на його різні хиби, помилки й невдачі: «Як ніхто перед тим і по ній, він умів опанувати розбурхане море українського радикалізму, анархізму, принципалізму і доктринерства» [14, с. 56]. П. Ісаєв далекоглядно застерігав від абсолютизації політичної боротьби як основного інструмента вирішення політичних проблем та звертав увагу на небезпеку толерування виключно силових методів взаємовідносин між людьми як руйнівного не тільки для свободи особи, а й для існування людини загалом: «З людської боротьби сподівались деякі філософи XIX в. осягнути вищий, більше життєздатний людський тип надлюдини. Яке ж було їх розчарування! По такій техно-війні (із застосуванням сучасних знарядь вбивства – І. В.) залишилися би хіба найбільші боягузи, що вмili найбільше втікати й себе укривати та подібні недобитки, себто найменш життєздатний елемент» [6, с. 420]. Водночас це не означає відмову від боротьби, коли очевидні природні права людини порушені в очевидний спосіб. Дж. Лок виразно задекларував: «Вона (влада – І. В.) не може мати іншої мети чи мірила, ніж зберігати членів цього суспільства, себто зберігати їхнє життя, свободу та власність» [9, с. 222]. Власне увесь сенс діяльності української державницької традиції (політичної та інтелектуальної), полягав у захисті природних, невідчужуваних прав людини.

Втрачаючи власну свободу й потрапляючи в залежність від абсолютної, деспотичної влади, людина тим самим ставить під загрозу як свою власність, так і свою безпеку й життя. Відповідно, вона набуває право захистити свої природні права, навіть шляхом насильницького опору. Дж. Лок, один із ідеологів концепції природних прав людини, щодо застережень про безпеку права на опір свавілля влади аргументовано відповідає: «Малоймовірно, щоб один чи кілька потерпілих від наруги зруйнували врядування, тим часом як основна маса народу не вважає, що це її стосується. <...> Та якщо такі незаконні дії зачіпають інтереси більшості народу або якщо зловживання владою та утиски торкнулися небагатьох, але у випадку, коли, з огляду на попередні обставини та наслідки, здавалося, що небезпека загрожує всім, і якщо всі глибоко переконані, що їхні закони, а з ними і їхня маєтність, свобода та життя перебувають у небезпеці, а можливо і їхня релігія, – тоді я не знаю, що їм завадить чинити опір незаконній силі, яку проти них застосовують» [9, с. 240].

На подібних підходах базувалася і концепція державотворення українського організованого націоналізму. Соціально-економічною основою

націократії визнається приватна власність (як у виробництві, так і в торгівлі) за умови збереження різних її форм (державної, кооперативної та індивідуальної): «Вона не заперечує приватну власність, економічну свободу й прагнення господарського зиску. Власність, приватна ініціатива і право на зиск – це проблеми не лише економічні, але й психологічні. Вони є основними, рушійними силами господарського розвитку. Де ці сили паралізовані – там вбивається само життя, а на їх місце приходять бюрократична мертвеччина й лицемірє «ханжество», що ховає під брехливою маскою штучно погамовану людську натуру (приклад комунізму)!» [13, с. 94] Відмова від культури, традиції, історії в сучасних умовах є найголовнішою небезпекою для свободи, перетворюючи індивіда виключно на споживача, позбавленого ціннісного сенсу буття, власного і цивілізаційного.

В. Липинський також указував на нерозривний зв'язок між суспільним поступом й особистою свободою, на неможливість розвитку суспільства, у якому індивід затиснутий різноманітними обмеженнями, державним регламентуванням, а тим паче особистим і політичним безправ'ям. Тому він доволі скептично оцінював історичні перспективи більшовицької диктатури, незважаючи на її поверхову силу. Свобода (економічна й політична) могла б надати певної тривалості новому режиму, проте В. Липинського, «їх не може дати абсолютистична комуністична держава, коли хоче існувати». Дослідник зауважує: «Існуючи-ж, вона не може примусити народ творити рух, необхідний хоча-би для розвитку продукції, бо цей рух неможливий без деякої політичної свободи для «панів», для організаторів продукції. В цім джерело неминучої загибелі большевицької (як і всякої іншої охлократичної) влади» [7, с. 395–396]. Прикладом недоречності застосування утилітаристської концепції свободи людини, яка сумнівається в її самостійному ціннісному сенсі, є точка зору Б. Спінози, який виходить із поняття сили, що власне й визначає, на його думку, межу природного права: «Але, оскільки ми показали, що природне право визначається тільки могутністю кожного, то, отже <...> право звичайно, він утримує тільки доти, доки він зберігатиме цю могутність, здатність здійснювати все, що він хоче» [12, с. 170–171]. Такий підхід Б. Спінози до свободи людини фактично її обмежує і навіть заперечує. Особа опиняється в залежності від сили, власної чи чужої. Не заперечуємо вагомості цього чинника, але його абсолютизація означає повернення людини в епоху варварства, навіть якщо суспільство технологічно буде постіндустріальним. Б. Спіноза свідомо чи несвідомо не визнає здатності людини до самостійності, тобто до свободи, вважає, що її поведінка насамперед визначається зовнішніми, механічними впливами. Тоді як українська державницька політична думка

категорично заперечуючи таке обмеження свободи особи, спрямовувала свої зусилля на формування в людській душі й свідомості неприйняття рабської моралі, обстоювала прагнення захищати свою свободу й права. Вона чітко протиставляла себе тоталітарним та авторитарним режимам, які опанували українські землі, і відважилась стати на інтелектуальну та політичну боротьбу, майже безнадійну, через колосальну неспівмірність сил, та завдяки такому підходу надавала аргументи вірити в сили людини, у її можливість і здатність протистояти практично абсолютному нівелюванню та обезособленню. Підтвердивши, що основна сила людини в ній самій, як і її слабкість, утверджувала свободу як цінність і зміст діяльності людини. Водночас тоталітаризм якраз і базується на позбавленні людей потреби самостійно прагнути й діяти та подає таку поведінку як природну. Він прищеплює інфантізм, покірність, очікування справедливості згори. Людська індивідуальність зникає. Зосередженість виключно на ідеї досягненні максимально справедливого розподілу багатств – це дорога до тоталітаризму й до зменшення цього багатства, оскільки тут основна мета – розподіл, а не творення.

У цьому контексті відомий історик Н. Дейвіс, аналізуючи наслідки більшовицького соціального експерименту, зауважує: «Адже зігнано не саму аристократію, а все населення, усі соціальні класи. Радянський бич зруйнував не тільки привілеї, а й століття культурного розвитку» [4, с. 1075]. Руйнування ціннісного виміру свободи, її змісту стало найбільш руйнівним наслідком панування тоталітарних режимів, підваживши всю попередню культурну еволюцію, і не тільки тих, хто опинився під їх безпосереднім впливом, але й опосередковано всього людства, поставивши під сумнів щирість будь-яких ідеологій незалежно від їх гасел, і водночас переконливо довівши, що можна втілювати найтрагічніші для людського життя та свідомості експерименти із соціальної інженерії та зберегти респектабельний образ глибокої теоретичної доктрини, яку просто «неправильно зрозуміли». Стало очевидним, що людина може бути беззахисною перед нічим не обмеженим втручанням у її свідомість, соціальне й приватне буття. Однак найтрагічніший наслідком репресій, фізичних і психологічних, став занепад сприйняття свободи як цінності. Тому українська державницька політична думка своє основне завдання вбачала в утвердженні свободи як особистої дії, протистояла руйнуванню ціннісного виміру свободи, людської індивідуальності, яка не опанована виключно тілесними потребами та свідомо існування позаособових ідеалів.

Українська політична думка державницького напрямку завдяки своєму традиціоналістському спрямуванню забезпечувала засвоєння та втілення цінностей свободи особи, її змісту в макси-

мально широкому суспільному середовищі через співпоєднання з глибинними культурними, історичними, моральними цінностями, співвідносними з приватним життям людини і та практикою особистою досвіду, водночас долаючи обмеженість індивідуального чуттєвого досвіду, перетворюючи абстрактні цінності в реальну дію конкретної людини. Зроблені висновки потребують більш конкретних досліджень щодо особливостей підходів різних ідеологічних напрямів української політичної думки із зазначеної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вассиян Ю. Твори : у 2т. / Ю. Вассиян. – Торонто : Євшан-Зілля, 1972– . – Т. 1 : Суспільно-філософські нариси. – 1972. – 287 с.
2. Гаск Ф.А. Конституція свободи / Ф.А. Гаск ; пер. з англ. М. Олійник та А. Королишина. – Львів : Літопис, 2002. – 556 с.
3. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: витоки нерівності між народами / Дж. Даймонд ; пер. з англ. та наук. ред. Т. Цимбал. – К. : Ніка-Цент, 2012. – 488 с.
4. Дейвіс Н. Європа: історія / Н. Дейвіс ; пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко. – К. : Основи, 2000. – 1464 с.
5. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов // Донцов Д. Твори : у 5 т. – Львів : Кальварія, 2001– . – Т. 1 : Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 91–242.
6. Ісаїв П. Католицький патріотизм і модерний націоналізм (з приводу книжки Д. Варнака : Кардинал Месіє. Книгозб. Вістника, Львів, 1935) / П. Ісаїв // Дзвони. – 1935. – Ч. 7/8. – С. 415–423.
7. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею й організацію українського монархізму. Писані 1919–1926 рр. / В. Липинський. – Відень, 1926. – 580 с.
8. Лінч Д.Т. Середньовічна церква: коротка історія / Д.Т. Лінч ; пер. з англ. В. Шовкуна. – К. : Основи, 1994. – 492 с.
9. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок ; пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. – К. : Основи, 2001. – 264 с.
10. Міл Д.С. Про свободу: [есе] / Д.С. Міл ; пер. з англ. Є. Мірошниченко. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 463 с.
11. Назарук О. Греко-католицька церква і українська ліберальна інтелігенція. Загальний огляд української кирилі на церковній області в краю і на еміграції / О. Назарук. – Львів, 1929. – 148 с.
12. Спіноза Б. Богословсько-політичний трактат / Б. Спіноза ; пер. з лат. В. Литвинова ; вст. слово В. Литвинова. – К. : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. – 237 с.
13. Сціборський М. Націократія / М. Сціборський. – Париж, 1935. – 121 с.
14. Томашівський С. Про ідеї, героїв і політику: відкритий лист до В. Липинського з додатками / С. Томашівський. – Львів : Вид. спілка «Діло», 1929. – 132 с.
15. Шептицький А. Пасторські послання : у 4 т. / А. Шептицький. – Львів : Видавництво «АРТОС», 2009– . – Т. 2 : Пасторські послання 1918–1939 рр. – 2009. – 1248 с.

Поліщук І.О.

Електоральна політологія в науковому дискурсі України

У статті розглянуто основні роботи з проблем електоральної політології, які останнім часом надруковано в Україні. Подано їх експрес-аналіз із точки зору конкретного внеску того чи іншого вченого в розвиток електоральної політології як перспективного напрямку вітчизняної політичної науки. Зроблено висновок, що в подальшому електоральна політологія має всі шанси виокремитися в більш-менш самостійну дисципліну в межах комплексу політичних досліджень.

Ключові слова: електоральна політологія, виборчий процес, політична наука, Україна, дослідження.

В статье рассмотрены основные работы по проблемам электоральной политологии, которые в последнее время опубликованы в Украине. Подается их экспресс-анализ с точки зрения конкретного вклада того или иного ученого в развитие электоральной политологии как перспективного направления отечественной политической науки. Сделан вывод, что в дальнейшем электоральная политология имеет все шансы выделиться в более-менее самостоятельную дисциплину в рамках комплекса политических исследований.

Ключевые слова: электоральная политология, избирательный процесс, политическая наука, Украина, исследования.

The article outlines the main work on electoral politics, which have recently been published in Ukraine. The political reality in Ukraine marked a transitional and transformational nature. The purpose of this transformation is to establish rule of law and democracy and corresponding political culture. In Ukraine's independence system of democratic practices and procedures have not yet fully formed, as well as the system of political institutions of a democratic state. Study Political Technologies is today one of the topical areas of political science, despite numerous electoral information flows. Elections – one of the leading institutions of legitimizing democratic political system and therefore is a significant event in the life of the Ukrainian state. Their importance to the citizens as to the source of popular sovereignty as evidenced by its massive campaign, and extraordinary attention to it on the part of the media. In this context, particular importance is attached scientific reflection of the electoral process, which has recently received features institutionalization within the electoral political science.

Key words: electoral political science, electoral process, political science, Ukraine, research.

УДК 324:321.74

Поліщук І.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри соціології
і політології
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Політична реальність в Україні відзначається перехідним і трансформаційним характером. Метою такої трансформації є становлення принципів правової й демократичної держави, справжнього народовладства та відповідної політичної культури суспільства. В Україні часів незалежності систему демократичних практик і процедур ще остаточно не сформовано, як і систему політичних інституцій демократичної держави. Тому дослідження політичних технологій на сьогодні є одним з актуальних напрямів політичної науки з огляду на численні електоральні інформаційні потоки. Вибори – один із провідних інститутів легітимації демократичної політичної системи, тому вони є значною подією в житті української держави. Їх значущість для громадян як для джерела народного суверенітету підтверджується як масовістю виборчої кампанії, так і надзвичайною увагою до неї з боку засобів масової комунікації. У цьому контексті особливої ваги набуває наукова рефлексія виборчого процесу, яка останнім часом отримала риси інституалізації в межах електоральної політології.

Мета статті полягає в розгляді й проведенні експрес-аналізу найбільш помітних досліджень, які останнім часом було здійснено вітчизняними науковцями в галузі електоральної політології.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших робіт вітчизняних учених, яку повністю присвячено проблемі електоральної культури, було

наукове дослідження О. Князевої «Електоральна поведінка як соціокультурне явище» [1]. Використовуючи соціологічний підхід, автор визначає основні об'єктивні й суб'єктивні фактори, які впливають на поведінку виборців, надає типологію електоральної поведінки тощо. Найрізноманітніші аспекти виборчої проблематики, у тому числі якісні трансформації в політичній культурі виборців різних регіонів України, за підсумками декількох виборчих кампаній розглядаються вітчизняними науковцями (В. Грищенком, О. Радченком та іншими) у колективній монографії «Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика» [2].

На початку 2003 р. вийшла монографія відомих вітчизняних політологів І. Кресіної та Є. Перегуди «Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми» [3]. Автори прискіплюють проаналізувати результати парламентських виборів в Україні за весь період незалежності (вибори 1994 р., 1998 р., 2002 р.). Поряд із глибоким аналізом результатів виборів вчені торкаються проблеми реформування виборчого законодавства в країні та реформи політичної системи. Розглянуто також проблеми участі політичних партій України в парламентських виборах періоду незалежності. Зроблено спробу концептуалізації самодостатності політичних структур, моделей агітації електорату. Важливим внеском у розробку теми став аналіз еволюції особливостей передвиборчих кампаній у

взаємозв'язку з тенденціями соціально-економічного розвитку українського суспільства.

Великий інтерес становить дисертація О. Чемшита «Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі» [4]. У ній досліджено закономірності демократичного процесу в політичних системах, що виникають під впливом змін ступеня задоволеності інтересів суспільства та основних соціальних груп. Розкрито мотиви політичної участі та її вплив на стабільність сучасних політичних систем. На підставі отриманих істотних ознак демократичної якості соціальних систем сформульовано визначення політичної участі, її конвенційної й неконвенційної версій. Процес демократичного політичного розвитку трактується як рух національної політичної системи від неоптимального співвідношення політичних потужностей держави й громадянського суспільства до оптимального. Окреслено сукупність проблем національного модернізаційного процесу в Україні, сформульовано низку пропозицій щодо його оптимізації з позиції управління співвідношенням «влада – політична участь».

Вагомий внесок у становлення вітчизняної партології, висвітлення процесу структурного оформлення й еволюції політичних партій, у тому числі розкриття виборчої природи цих політичних суб'єктів, зробив М. Примуш у дисертації «Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації» [5]. У цій роботі автор проаналізував досвід функціонування політичних партій у консолідованих демократіях та запропонував цікаві рекомендації для вітчизняного політикуму щодо оптимізації партійного будівництва в Україні.

Цікаву проблему розглядає у своїй роботі «Політична мова як засіб маніпулятивного впливу» В. Петренко [6]. Автор аналізує специфіку взаємодії мови й політики та з'ясовує коло основних проблем, які складають теоретико-політологічний і практико-прикладний зміст досліджень політичної мови, визначає суть та основний зміст поняття «політична мова». У роботі розкрито роль і значення політичної мови як ефективного засобу маніпулятивного впливу. Учений доводить, що політична мова має значний маніпулятивний потенціал, який найбільш повно реалізується в політичних міфах і стереотипах, у політичній рекламі й пропаганді, у функціонуванні засобів масової інформації та публічному мовленні політичних діячів. В. Петренко аналізує основні аспекти мовно-маніпулятивної діяльності сучасних політиків, обґрунтовує визначальну роль засобів масової інформації в мовному політичному маніпулюванні, визначає заходи, які повинні сприяти його обмеженню в українському суспільстві.

Чи не єдиною фундаментальною працею, яку безпосередньо присвячено всебічному вивченню феномена електоральної культури, є дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук «Електоральна культура: політологічний аналіз» російського дослідника І. Гомерова (м. Новосибірськ) [7]. У цій роботі міститься цікава версія осмислення суті, побудови, способів функціонування електоральної культури, її місця й ролі в структурі політичної культури та виборчому процесі. І. Гомеров у межах підходу системно-архитектурного моделювання запропонував робоче визначення та власну концепцію електоральної культури, увів поняття «електоральні орієнтації», узагальнив наявні в науковій літературі засоби моделювання політичних виборів, електорального середовища, виокремив психологічні, економічні, політичні, духовні фактори, які впливають на вибір електорату. Дослідник також виявив найбільш характерні для сучасної електоральної культури іміджі претендентів на виборні посади, життєвий цикл таких конструктів, проаналізував базові моделі просування кандидатів на політичному ринку, розробив відповідні рекомендації щодо проектування, стратегічного планування електоральних кампаній у транзитивних (перехідних) суспільствах. Учений розглядає електоральну культуру як систему, яка моделює іншу систему – політичні вибори. При цьому він розуміє під моделюванням певну функцію однієї системи (електоральної культури) щодо іншої системи (політичних виборів): «Суть цієї функції полягає в тому, що одна система (електоральна культура) представляє (заміняє, заступає) іншу систему (політичні вибори) таким чином, що між системою, яка представляє (заміняє, заступає), та системою, яку представляють (заміняють, заступають), політичними виборами встановлюється подібність (відповідність) за низкою найбільш істотних ознак» [7, с. 25].

Ґрунтовно займається вивченням електоральної культури російських громадян учений Гарвардського університету В. Гельман. У лекції «Політична культура, масова участь та електоральна поведінка. Росія в порівняльній перспективі» вчений розкриває, яким чином політична культура впливає на діяльність росіян у політичному процесі, їхній електоральний вибір та активність у виборчих кампаніях. Про трансформаційні процеси в електоральній культурі росіян ідеться в його спільній з В. Єлезаровим роботі «Установчі вибори» в контексті російської трансформації» [8].

У вітчизняному суспільствознавстві цікавій для нас науковій проблемі присвячено дисертацію «Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства» Б. Ідрісова [9]. У ній досліджується становлення електоральної культури громадян України. Автор зробив висновок, що електоральна культура суспільства, яка

трансформується, є динамічною єдністю знання, розуміння суті, змісту демократичних виборів усіма учасниками виборчого процесу, реально відображає стан засвоєних зразків і норм поведінки.

Спеціально займається вивченням проблеми електоральної культури О. Зубченко [10; 11]. У своїх роботах науковець пропонує власну дефініцію поняття «електоральна культура», аналізує його структурні аспекти, розкриває особливості розвитку культури політичних виборів у перехідних суспільствах.

Суміжні проблеми розглядаються в дисертаціях С. Білоусова [12], А. Литвина [13] та Ю. Остапця [14]. Названі вчені концентрують увагу на соціокультурних факторах електоральної поведінки, які детермінуються регіональними особливостями розвитку сучасної України.

Інноваційним для вітчизняної політичної науки проблемам поведінки виборців присвячено дисертацію О. Локаш «Вплив несвідомого на формування політичного простору» [15]. Дослідник розглядає виникнення й розвиток категорії «несвідоме» в політичній науці, виділяє основні класи проявів несвідомого в таких структурних компонентах політичного процесу, як політична соціалізація, політичний міф, політична культура та ідеологія, форми поведінки й методи ухвалення рішень у політиці. Аналізується вплив проявів несвідомого в українській політиці, зокрема, стохастичних та організаційних факторів громадського життя.

Лідерський ресурс електоральних кампаній досліджується в дисертації Н. Лікарчук «Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії» [16]. Автор наголошує, що формування іміджу політика повинне здійснюватись у межах узгодженого стратегічного плану проведення передвиборчої кампанії та мати суто технологічний характер. Політичний маркетинг, менеджмент, реклама, паблік рілейшнз та пропаганда розглядаються як технології створення іміджу лідера.

Р. Старовойтенко у своєму дослідженні «Імідж політичної партії як чинник електорального вибору» [17] звертає увагу на важливість і стратегічне значення для розвитку електоральної культури в транзитивних соціумах комплексного іміджевого ресурсу політичної сили – суб'єкта виборчої кампанії, аналізує основні іміджеві характеристики провідних політичних партій в Україні та ефективність їх символічних конструкцій.

Комплексні оцінки сучасної культури українського електорату в контексті президентських виборів 2004 р. та подій, що з ними пов'язані, містить колективна робота вітчизняних та іноземних політологів «Президентські вибори й Помаранчева революція: вплив на трансформаційні процеси в Україні» [18]. Німецький політолог О. Хілленбранд, наприклад, наголошує: «Демократичні вибори

самі по собі не є достатніми для функціонування демократії. Без наявності демократичної культури вибори можуть дати можливість переможцям шляхом використання державних ресурсів усунути переможених від участі в органах влади та процесі прийняття рішень» [18, с. 12–13].

Серед робіт, присвячених вивченню фундаментальних основ електорального процесу, зокрема, місця й ролі в ньому політичних партій як важливих інститутів представницької демократії, варто назвати дослідження львівських політологів А. Романюка та Ю. Шведа «Партії та електоральна політика» [19]. Прикметно, що наукова рефлексія щодо особливостей електорального процесу в транзитивних суспільствах триває та є одним із найбільш перспективних напрямів політичної науки.

Системний розгляд політичних технологій у перехідних соціумах здійснює Д. Наріжний у праці «Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві» [20]. Учений аналізує технології маніпулювання, впливу та панування, роль політичного міфу в управлінській діяльності, виявляє основні різновиди маніпуляцій свідомістю виборців. Автор пропонує власну класифікацію PR-технологій, розкриває технології формування інформаційної відкритості системи політичного управління в транзитивному суспільстві, визначає особливості управління політичним маркетингом у ході виборчих кампаній та суть індустрії політичної інженерії. Він здійснює систематизацію наявних у сучасній політичній науці концепцій і теоретичних підходів до політичних технологій.

Заслугує на увагу також дисертація К. Черкашина «Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах» [21]. У цьому дослідженні вивчається проблема екологічного структурування електоральної підтримки основних політичних сил у регіонах України. Аналізуючи виборчі кампанії 1998–2002 рр. в Україні, науковець робить висновок про те, що реалізована електоральна поведінка громадян характеризувалася високим рівнем стійкості, а основне (первинне) розмежування виборців відбувалося за регіональною ознакою, в основі якої лежало східно-західне політико-культурне розшарування.

Технологічний аспект проведення виборчих кампаній у Верховну Раду України різнобічно розкривається в дисертації Л. Кочубей «Виборчі технології в Україні (за досвідом парламентських виборів)» [22]. Дослідник пропонує власну класифікацію політичних технологій, які застосовуються в ході проведення виборчих кампаній в український парламент; розглядає, яким чином позначилося впровадження пропорційної виборчої системи закритих списків на технологічному оснащенні суб'єктів електоральної кампанії; проводить

цікаві паралелі з іншими країнами, які лише стають на шлях демократії. Автор окреслює комплекс чинників, які суттєво впливають на структурування електорального простору України та мають враховуватися під час розробки технологій ведення виборчої боротьби. У роботі виділено декілька гіпотез, які пояснюють мотиви голосування електорату, проаналізовано місце й роль політичних ідеологій у впливі на електоральний вибір громадян, громадську думку у виборчому процесі. Л. Кочубей зробила цікаві висновки щодо існування певних тенденцій у поведінці українського електорату.

Приємно констатувати, що не пасе задніх у розвитку електоральної політології також харківська політологічна школа, про що свідчить успішний захист Т. Моторнюк дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук «Виборчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США». Автор запропонувала перспективний методологічний підхід до вивчення електорального процесу, який описується в межах маркетингово-ресурсної парадигми. Вона здійснила комплексний політологічний аналіз виборчих технологій у сучасному електоральному процесі України та простежила рецепцію технологічного арсеналу США у вітчизняній політичній практиці. У дисертації було вивчено концептуальні уявлення про сутність і роль виборчих технологій як чинника демократії, розглянуто основні етапи еволюції та визначено класифікацію виборчих технологій, простежено виникнення й становлення виборчих технологій в Україні. Окремо Т. Моторнюк проаналізувала виборчі технології основних кандидатів у президенти у виборчій кампанії 2010 р. в Україні [23].

Різні питання, пов'язані з електоральним процесом, вивчають М. Авксентьев, В. Кипень, Л. Амджадін, Ю. Привалов, Т. Андрущенко, Н. Аржанов, О. Балакірєва, О. Валєвський, А. Балашова, С. Баліков, О. Барабаш, О. Воробйов, С. Кальченко, В. Ковтунець, О. Барановський, С. Барзілов, Б. Бахтєєв, І. Бекешкіна, А. Біденко, А. Білоус, І. Бінько, М. Варій, К. Ващенко, О. Винников, Л. Чорний, І. Вілєнта, О. Вознесенська, О. Черепанов, О. Куценко, О. Радченко, О. Вишняк, І. Гавриленко, Г. Гаврилов, Н. Гаєва, В. Галиновський, Є. Кулєшова, С. Галушко, В. Головченко, В. Гончарук, Г. Грачов, В. Грєчанінов, А. Григорєнко, Л. Грищенко, О. Грязнова, Р. Давидов, Ю. Делія, А. Федорова, Т. Демко, О. Дергачов, А. Джабасов, Т. Джига, Н. Дзюба, В. Долежан, С. Василюк, В. Дубицька, М. Тарарухіна, Д. Дуцик, В. Жадько, І. Жданов, П. Жук, Л. Залізник, В. Замніус, Д. Котляр, А. Євгенєва, О. Заярна, Е. Зеленіна, А. Зінченко, Ф. Ільясов, К. Калінін, В. Кампо, В. Карасьов, З. Карпенко, Д. Катков, Є. Корчиги, Ю. Ключковський, Р. Князєвич, М. Коваль, О. Ковальчук, А. Колпаков, О. Кордун, Р. Павленко, Н. Костєнко, П. Кралюк,

Ю. Краснокутська, М. Кузьмєнкова, А. Куртов, А. Купцов, А. Кинєв, Л. Леонтєєва, В. Лисєнко, О. Литвинєнко, Н. Лігачова, Ю. Літвінова, В. Луговська, Є. Лук'яненко, О. Мазур, А. Максимов, Р. Макасова, М. Малишев, Г. Малкіна, В. Малярчук, М. Маркуш, Р. Марутян, Є. Мелєшкіна, М. Мельник, О. Мєх, О. Михайлич, М. Мищенко, О. Назарєнко, Дж. Наполітан, А. Некряч, О. Нелєга, С. Новіков, А. Новокрєщенєв, Л. Новохатько, В. Парсяк, О. Петришин, О. Петров, М. Побокін, О. Покальчук, О. Радченко, М. Ставнійчук, Н. Хома, І. Шкурат, Ю. Яновська та інші науковці.

Проте сьогодні існує певна прогалина в порівняльних дослідженнях культури політичних виборів у пострадянських країнах. Це унеможливляє створення ефективних науково обґрунтованих стратегій щодо інтеграційних перспектив посткомуністичної України, оцінки ризиків для нашої молодшої незалежної держави в тих чи інших об'єднаних проектах. Дослідження політико-культурних чинників в електоральних процесах України, Польщі та Росії дозволить діагностувати політичні режими цих країн на демократичність та визначити міру привабливості для України інтеграційних проектів, так чи інакше пов'язаних із цими країнами в контексті європейського вибору.

Висновки. Таким чином, електоральна політологія в Україні й Росії з розвитком демократичного процесу отримала потужний імпульс для подальшого вдосконалення, чим скористалися багато дослідників, які вчасно переорієнтувалися на цей досить ліквідний напрям наукових пошуків. Надалі електоральна політологія має всі шанси виокремитися в більш-менш самостійну дисципліну в межах комплексу політичних розвідок.

Перспективним напрямом подальших досліджень є здійснення компаративістського аналізу праць вітчизняних і західних політологів у галузі електоральної політології.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Князєва О. Електоральна поведінка як соціокультурне явище : авторєф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / О. Князєва ; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 1996. – 24 с.
2. Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика : [монографія] / [В. Лісничий, В. Грищенко, О. Радченко та ін.] ; за заг. ред. В. Лісничого. – Х. : Вид-во ХарПІ УАДУ «Magіstr», 2003. – 580 с.
3. Кресіна І. Парламентські вибори в Україні: правові і політичні проблеми / І. Кресіна, Є. Перегуда. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАНУ, 2003. – 368 с.
4. Чемшит О. Оптимізація демократичного розвитку політичних систем у контексті співвідношення державної влади та політичної участі : авторєф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути

та процеси» / О. Чемшит ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2005. – 37 с.

5. Примуш М. Політичні партії: механізми інституціоналізації і структурної трансформації : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / М. Примуш ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2002. – 32 с.

6. Петренко В. Політична мова як засіб маніпулятивного впливу : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / В. Петренко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.

7. Гомеров И. Электоральная культура: политологический анализ : автореф. дисс. ... докт. полит. наук / И. Гомеров ; Московский гос. ун-т им. М.В. Ломоносова. – М., 1995. – 38 с.

8. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации / В. Гельман, В. Елезаров // Первый электоральный цикл в России (1993–1996) / общ. ред. : В. Гельман, Г. Голосов, Е. Мелешкина. – М. : Весь мир, 2000. – С. 13–43.

9. Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / Б. Ідрісов ; Ін-т соціології НАН України. – К., 2006. – 14 с.

10. Зубченко А. Исследование политических ориентаций и электоральных предпочтений в период избирательной кампании / А. Зубченко // Новая парадигма. – 2002. – Вип. 26. – С. 97–111.

11. Зубченко О. Електоральна культура: поняття, сутність, структура / О. Зубченко // Грані. – 2005. – № 2. – С. 77–82.

12. Білоусов С. Об'єктивна основа і суб'єктивні фактори електорального вибору населення в умовах суспільства, що трансформується (на матеріалах Південно-Східного регіону України) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / С. Білоусов ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К., 2002. – 19 с.

13. Литвин А. Соціокультурні чинники електоральної поведінки українських виборців : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 «Спеціальні та галузеві соціології» / А. Литвин ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 19 с.

14. Остапеч Ю. Регіональні особливості парламентських виборів в Україні в умовах трансформації політичної системи суспільства (на прикладі Закарпатської області) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» /

Ю. Остапеч ; Львівський нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2004. – 19 с.

15. Локаш О. Вплив несвідомого на формування політичного простору : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / О. Локаш ; Одеська нац. юрид. академія. – О., 2001. – 20 с.

16. Лікарчук Н. Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н. Лікарчук ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 21 с.

17. Старовойтенко Р. Імідж політичної партії як чинник електорального вибору : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Р. Старовойтенко ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 19 с.

18. Хілленбранд О. Ефективне управління та досягнення консенсусу як умова демократичних змін / О. Хілленбранд // Президентские выборы и Оранжевая революция: влияние на трансформационные процессы в Украине / под ред. Г. Курта и др. – К. : Фонд им. Фридриха Эберта, 2005. – С. 7–33.

19. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів : ЦПД «Астролябія», 2005. – 348 с.

20. Наріжний Д. Аналіз політичних технологій та особливостей їх застосування в транзитивному суспільстві : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Д. Наріжний ; Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2004. – 19 с.

21. Черкашин К. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / К. Черкашин ; Таврійський нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімферополь, 2005. – 19 с.

22. Кочубей Л. Вибірчі технології в Україні (за досвідом парламентських виборів) : автореф. дис. ... докт. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Л. Кочубей ; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2006. – 39 с.

23. Моторнюк Т. Вибірчі технології у сучасному електоральному процесі України: рецепція досвіду США : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Т. Моторнюк ; Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2011. – 20 с.

Шайгородський Ю.Ж.

Нова суспільно-політична реальність та перспективи розвитку політичної науки в Україні

Стаття присвячена дослідженню сучасного етапу суспільного розвитку, висвітленню проблем реформування соціально-політичної системи. Наголошується на необхідності врахування особливостей нової політичної реальності у плануванні та здійсненні наукових досліджень, зокрема, в галузі політичних наук. Аналізується стан та окреслюються напрями перспективних, з погляду автора, наукових розвідок у соціогуманітарній сфері.

Ключові слова: суспільний розвиток, демократія, політична наука, громадянське суспільство, політична культура.

политических наук. Анализируется состояние и определяются направления перспективных, с точки зрения автора, научных исследований в социогуманитарной сфере.

Ключевые слова: общественное развитие, демократия, политическая наука, гражданское общество, политическая культура.

The article investigates the current stage of social development, highlighting the problems of reforming the socio-political system. The necessity of taking into account the features of the new political reality in the planning and implementation of research, in particular in the field of political science. Examines the state and direction of perspective, from the point of view of the author's research in the socio-humanitarian sphere.

Key words: social development, democracy, political science, civil society and political culture.

УДК 32.001(477)

Шайгородський Ю.Ж.,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

Стаття посвящена исследованию современного этапа общественного развития, освещению проблем реформирования социально-политической системы. Отмечается необходимость учета особенностей новой политической реальности в планировании и осуществлении научных исследований, в частности, в области

Динамічні й, на превеликий жаль, трагічні події останнього часу в Україні зумовили кардинальні суспільно-політичні перетворення. Їх сутність, особливості, причини та характеристики всім нам ще потрібно осмислити, досягнути, проаналізувати. Але зробити це поки що, вкрай складно. Річ у тім, що науковий опис і пояснення сьогочасних суспільно-політичних перетворень є рефлексивним процесом. Відповідно, ми стикаємося з принциповою теоретико-методологічною проблемою: як може бути піддане рефлексії буття, якщо суб'єкт рефлексії безпосередньо включений до цього буття? Отже, очевидною є проблема предметності сучасних суспільно-політичних перетворень і добір дослідницьких методів. Особлива складність цієї ситуації зумовлюється й тим, що політична наука покликана прогнозувати ймовірні соціальні та політичні процеси. І окреслюючи ці тенденції розвитку, визначаючи пріоритети та конкретизуючи небезпеки, науковці фактично коригують вектори суспільно розвитку, оскільки формують ціннісні настановлення громадськості й уявлення про майбутнє. І в цім контексті можна бачити, що політична наука, пригадуючи відомий вислів Карла Маркса, не лише пізнає світ, а й перетворює його.

Саме тому проблема визначення ролі політичної науки в суспільно-політичному житті за сучасних умов, коригування напрямів її розвитку, своєрідне «перевизначення» завдань, які постають перед політологами, видається актуальною, важливою й перспективною. Наразі ж є рація лише відзначити, що без об'єктивного погляду на нашу суспільно-політичну дійсність, без чіткого усвідомлення образу майбутнього і визначення необхід-

них способів діяльності, які уможливають досягнення поставлених цілей, – а неупереджену оцінку сучасності, футурологічний проект і перелік методів здатна запропонувати лише політична наука – наша держава, наше суспільство і всі ми приречені на нескінчену низку спроб і помилок. Ту нескінченість, яку Фрідріх Гегель назвав безглуздом, а Альбер Камю порівняв із карою Сізіфа. В українському ж випадку ця нескінченість – це повторюваність революцій і контрреволюцій, романтичних спроб змінити життя тут і негайно та, на жаль, кривавих розплат за політичні помилки.

Наголосимо: лише об'єктивна оцінка сучасного стану, осмислення можливостей і перспектив суспільного розвитку з урахуванням внутрішніх і зовнішніх викликів може бути основою розробки й реалізації нової стратегії, її суспільної легітимізації та досягнення мети.

Нині перед нами постала нова суспільно-політична реальність. Руйнуються стереотипи, переоцінюються цінності, смисли і практики, певним чином коригується система вже звичних координат. Не можна сказати, що суспільні зміни, які ми спостерігаємо нині, були неочікуваними. Навпаки – їх прагнули люди. Про необхідність змін говорили на вулицях, про них ішлося й у дослідженнях політологів. Можливі напрями і шляхи перетворень пропонували політики та громадські діячі. Потреба кардинальних змін була обумовлена низкою факторів глобального, внутрішньо- і зовнішньополітичного характеру, зрештою – очікуваннями людей та й самою логікою державного розвитку.

Період після 25 лютого 2010 року (дня інавгурації В. Януковича) був насичений знаковими для

суспільно-політичного розвитку подіями – свідченнями відповідних тенденцій.

Серед них варто виокремити ті, що стали ключовими в різних сферах життєдіяльності й багато в чому визначили подальший перебіг подій. Виокремимо ключові політичні тенденції того часу. Це:

- ледь не миттєве після президентських виборів формування «слухняної» парламентської більшості й Кабінету Міністрів із тими ж якостями;
- скасування політичної реформи 2004 року, повернення до президентсько-парламентської форми правління і наділення Президента величезними повноваженнями;
- відмова від вступу до НАТО та продовження до 2042 року угоди про перебування російського Чорноморського флоту в Севастополі;
- реанімація змішаної системи виборів до Верховної Ради України;
- перші в Україні (по суті, політичні) арешти й ув'язнення колишніх урядовців – Юрія Луценка, Євгена Корнійчука, Георгія Філіпчука, Богдана Данилишина, Юлії Тимошенко;
- бюрократичні ігри, замасковані під так звану «адміністративну реформу».

Варто зазначити: ці та низка інших подій залишалися поза увагою більшості громадян. По-перше, політичні зміни, як здавалося, відповідали очікуванням «реформ і порядку». По-друге, відбувалися вони на тлі політичної довіри новообраному главі держави. Й, по-третє, були віддзеркаленням рівня політичної культури значної кількості громадян, які не пов'язували зміни в політичній сфері, інституційні зміни із власним життям, його рівнем.

Вочевидь, саме негативні тенденції **у соціально-економічній сфері** – посилення економічного тиску, погіршення соціальних умов на тлі стрімкого збагачення можновладців і їхніх сімей – викликали відповідну суспільну реакцію:

- податковий майдан, коли тисячі підприємців вийшли на вулиці з вимогою скасувати документ, що передбачав ліквідацію спрощеної системи оподаткування;
- впровадження так званої пенсійної реформи;
- дискримінаційні зміни в системі соціального захисту чорнобильців, воїнів-інтернаціоналістів, дітей війни й інших верств населення;
- акції народної непокори у районному центрі Врадіївка (Миколаївська обл.), у Святошинському РВВС (м. Київ), зрештою багатотисячні мітинги проти свавілля міліції у десятках міст країни, у т. ч. в Одесі, Сімферополі, Харкові, Запоріжжі;
- нечуване розграбування бюджетних коштів під час підготовки до проведення в Україні Євро–2012.

І усе це – на тлі спадного руху України у світовому рейтингу корумпованості – зі 134 на 152 місце. Зневіра людей у владі й у опозиції вивела на вуличні акції підприємців, колишніх вої-

нів-інтернаціоналістів, чорнобильців, фермерів, студентів, науковців і освітян. Зауважимо: ці протести відбувалися не під політичними, а, передусім, під соціальними гаслами.

За часів Віктора Януковича чи не вперше в Україні масові невдоволення спровокувала державна політика **у гуманітарній сфері**:

- протести студентів проти запропонованого Міністерством освіти і науки України законопроекту про вищу освіту, за яким скорочувалась кількість бюджетних місць і змінювались умови прийому до вищих навчальних закладів;
- протистояння довкола Закону «Про засади державної мовної політики»;
- протести проти цілеспрямованого переслідування владою науковців: директора Центру досліджень визвольного руху та Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», що отримала назву «справа українських істориків». Або ж «справа українських соціологів», коли вчену раду Інституту соціології НАН України майже в повному складі викликали на допит до Служби Безпеки України.

Особливе місце в суспільно-політичному сенсі належить подіям, що пов'язані з євроінтеграційними процесами. Саме з європейським вектором чимало людей пов'язували досягнення відповідних стандартів суспільного розвитку, життєві плани (свої та своїх дітей). Досягнення політичного консенсусу в Україні щодо європейської інтеграції, а згодом публічно не обґрунтована й для більшості незрозуміла відмова від неї була сприйнята як загроза майбутньому.

Діаметральна різноспрямованість інтересів суспільства та влади, безсоромна корумпованість і збагачення можновладців, руйнування світлої мрії у «європейське майбутнє» призвели до соціально-політичного вибуху. Адже очевидно, що відмова від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС не була основною причиною, але основним приводом мирних протестів на київському Майдані. Очевидним є й те, що можливості руху в напрямі євроінтеграції громадяни сприймали, в першу чергу, не як проблеми зовнішньої політики, а як шлях вирішення внутрішньополітичних проблем. Глухота і, даруйте, дурість влади, застосування сили до мирних протестувальників призвели до трагічних наслідків. Тотальні прорахунки попередніх років у сфері культурної, освітньої, інформаційної політики та політики у сфері безпеки зумовили сьогочасні прояви сепаратизму та збройного протистояння. У цій-таки площині – фатальна безпорадність політичної еліти та силових структур, наслідком чого є втрати серед військовослужбовців та мирного населення.

Сучасні проблеми подолання кризи й зміни напрямів розвитку в його стратегічному вимірі вимагають

врахування комплексу принципово нових, жорстко детермінованих обставин. Вони поєднують у собі, з одного боку, необхідність вирішення найнагальніших проблем (передусім, військово-політичного, безпечного і соціально-економічного характеру), зумовлених стрімкою зміною суспільно-політичної ситуації; з іншого – осмислення, усвідомлення й освоєння нової політичної реальності і, бодай на рівні логіки, розуміння й конструювання майбутнього.

Аналізуючи розвиток суспільних процесів, П. Сорокін та Р. Мертон обґрунтували й увели до наукового обігу поняття «соціальний час» [1]. Це – час, коли «народи будують свої ери від певних визначних подій, що мають соціальні наслідки». Серед основних характеристик «соціального часу» – якість і закономірність. Саме вони детермінують майбутнє. Інакше кажучи, суспільний розвиток жорстко визначається стартовими умовами «соціального часу».

Безумовно, для України відлік нового «соціального часу» почався 1 грудня 1991 року. Але очевидним є й інше: «визначна подія» сама по собі не в змозі забезпечити «побудову нової ери». Саме тому закономірними були прагнення людей «скоригувати» напрями розбудови держави доступними їм – протестними засобами у 2004 та 2013 роках. У цьому сенсі можна виокремити такі етапи новітньої історії України, пов'язавши їх із президентськими каденціями.

1991 рік – початок «соціального часу», формування нових смислів. «Період» Леоніда Кравчука. Становлення державних інститутів.

1994–1999 рр. – період завершення (в цілому) державно-політичної інституалізації. Президентство Леоніда Кучми.

1999–2004 рр. – період «нового президента» Леоніда Кучми – посилення впливу інститутів на громадянське суспільство, спроба його підкорення, утвердження олігархії. Масові протести 2004 року за своїм характером були боротьбою за нові смисли, формою суспільного протесту проти панування олігархічних груп.

2005–2010 рр. – період президентства Віктора Ющенка. Його історичною місією мало б стати творення нових суспільних смислів. З одного боку, усвідомлено чи інтуїтивно Віктор Ющенко спрямував свою діяльність у цьому напрямі, звернувшись, передусім, до проблем ідентичності й історичної пам'яті. Та, на жаль, обмежився цим першим кроком, не «конвертував» енергію історичного минулого у проекти майбутнього. З іншого боку, протистояння гілок влади: усталені практики міцно поєднаних олігархії й бюрократії призвели до, здавалося, тотальної зневіри суспільства у власних силах, прагнення «сильної руки», «господарника», порядку й соціальної захищеності.

Негативні тенденції, що посилювалися протягом останніх років, не привернули уваги можновлад-

ців. Залишали їх байдужими й прояви народного невдоволення. Очевидно, що суспільно-політичні трансформації в Україні не лише призвели до «переформатування» політичних, економічних, культурних інститутів, але й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій. Однією з характерних ознак часу становлення й розбудови української держави була (і це варто визнати) відсутність чітко артикульованої національної ідеї. Натомість широко розповсюджувалися позитивно марковані цінності-ідеологеми: демократія, плюралізм, незалежність, колективне керівництво, економічна самостійність тощо. Новим змістом почали наповнюватися й так звані традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо. При цьому набули вони певної умовності у позначенні понять, явищ і процесів, посилюючи їх образність і символізм. Усі ці багато в чому ілюзорні уявлення вступили у протиріччя з дійсністю, основними ознаками якої було стрімке «впровадження вітчизняного варіанту ринку» через створення впливових економічних угруповань, посилення процесів матеріальної поляризації, узурпація влади.

Як уже зазначалося, події, що відбуваються нині, засвідчили **необхідність актуалізації наукових розвідок і впровадження їх результатів**, передусім, у галузі політичної психології, політичної культури та ідеології, зокрема й дослідження позараціональних складових політики. Саме тому викликають занепокоєння тенденції, що стають помітними в контексті реформування вищої школи, в освітній та науковій її сферах. Йдеться про спроби Міністерства освіти і науки України – головного органу в системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення формування та реалізації державної політики у сферах освіти і науки – впровадити новації, що спрямовані на скорочення філософсько-українознавчих дисциплін, навіть їх зникнення з блоку предметів для обов'язкового викладання у вищих навчальних закладах. Очевидним є те, що (особливо за сучасних умов) філософські, політичні, історичні та інші українознавчі дисципліни у вищій освіті необхідно не лише зберегти, але й суттєво збільшити кількість годин на їхнє викладання. Правові колізії, що виникають у зв'язку з прийняттям нового Закону України «Про вищу освіту», мають вирішуватися з огляду на значимість навчальних дисциплін і наукових досліджень у соціогуманітарній галузі знань.

Варто визнати, що свого часу не без мовчазної згоди (бездіяльності) владних інститутів, як зазначає український політолог В. Бушанський, «в Україні так і не сформувався ключовий складник демократичного режиму – політична відповідальність. Саме політична відповідальність, яка пов'язана з відкритістю державно-політичних

інститутів, уможлиблює онтологічний характер демократичного режиму» [2, с. 125]. Усвідомлення значущості цих і низки інших аспектів розвитку політичної науки мають стати підґрунтям переосмислення (у тому числі, а можливо, й передусім, наукового переосмислення) сучасних суспільно-політичних процесів з урахуванням нової політичної реальності.

Водночас фахівцям соціальних наук, зокрема політологам, варто зосередитися на пошуках нових, виокремленні актуальних, важливих і доцільних напрямів досліджень. Для досягнення цієї мети варто звернутися до аналізу певних тенденцій, що намітилися протягом останнього часу, зокрема, й у спрямуванні вітчизняних політологічних досліджень. Йдеться про те, що предметом наукових розвідок були переважно політичні процеси та інститути, їх становлення та розвиток. Дослідники значно менше уваги приділяли проблемам етнополітології й етнодержавознавства, політичної культури, ідеології, теорії та історії політичної науки (до аналізу наявних проблем у цих наукових сферах ми вже зверталися, зокрема [3]). Таку спрямованість наукових пошуків (певною мірою) ілюструє й проведений нами аналіз дисертаційних досліджень, захищених упродовж 1999-2009 рр. (обраний період аналізу зумовлений виключно можливістю доступу до відкритих джерел: у нашому випадку – сайту Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського) Протягом цих десяти років було захищено 740 дисертацій за спеціальністю «політичні науки» (табл. 1).

Означену вище тенденцію щодо напрямів досліджень підтверджує й аналіз, результати якого подано в іншій таблиці (табл. 2). Він свідчить, що практично кожне друге дисертаційне дослідження було присвячене проблемам утворення, легітимізації та функціонування політичних інститутів, дже-

Таблиця 1

Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата політичних наук за спеціальностями 23.00.00 (політичні науки) протягом 1999-2009 рр. в Україні

Рік	Кількість дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук	В тому числі докторських дисертацій	В тому числі кандидатських дисертацій
1999	14	2	12
2000	28	2	26
2001	42	4	38
2002	54	6	48
2003	51	8	43
2004	62	5	57
2005	58	6	52
2006	83	8	75
2007	109	13	96
2008	114	15	99
2009	125	17	108
Загалом	740	86	654

Складено за результатами аналізу [4]

рел, перебігу і наслідків політичних процесів. Серед захищених протягом цього десятиліття докторських дисертацій – кожна друга (52,3%) – за спеціальністю 23.00.02 (політичні інститути та процеси). Значно менше дисертацій подано на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальностями 23.00.03 (політична культура та ідеологія) та 23.00.01 (теорія та історія політичної науки).

Таблиця 2

Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата політичних наук за спеціальностями 23.00.01–23.00.05 (політичні науки) протягом 1999-2009 рр. в Україні

Спеціальність	Кількість дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук за спеціальністю	В тому числі докторських дисертацій	В тому числі кандидатських дисертацій
23.00.01 – теорія та історія політичної науки	86	7	79
23.00.02 – політичні інститути та процеси	376	45	331
23.00.03 – політична культура та ідеологія	64	6	58
23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку	178	16	162
23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство	36	12	24
Загалом	740	86	654

Складено за результатами аналізу [4]

Очевидно, що така ситуація зумовлена не лише «паспортною» структурою мережі спеціалізованих вчених рад (табл. 3), але й наявними можливостями підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації – аспірантури та докторантури, що діють при вищих навчальних закладах та наукових установах.

На початок 2015 р. в Україні було створено 16 спеціалізованих вчених рад при вищих навчальних закладах та наукових установах для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук.

Наведемо результати ще одного аналізу. Завдяки чималій увазі з боку засобів масової інформації до стану та розвитку громадянського суспільства, його інститутів та практики взаємодії з державою, склалось дещо хибне уявлення про глибоке і всебічне наукове опрацювання проблеми. Насправді ж, зазначений напрям наукових пошуків потребує суттєвого розширення й адаптації до сучасних реалій, виокремлення й урахування нових аспектів цієї проблеми.

Тенденцію до певної одномірності наукових досліджень підтверджують, зокрема, і результати проведеного нами аналізу дисертаційних досліджень, предметом яких було громадянське суспільство. Протягом останніх п'ятнадцяти років українська політична наука збагатилася результатами близько 50 дисертаційних досліджень, предметом яких був феномен громадянського суспільства, або ж пов'язані з ним процеси. Вийшли друком близько 20 монографій, присвячених становленню громадянського суспільства, опубліковано матеріали 14 міжнародних науково-практичних конференцій з проблем його розвитку (узагальнено за [6]). Зауважимо, що у цьому випадку йдеться не про кількісні показники. Адже важко стверджувати, що 50 дисертацій та 20 монографій – це багато. Чи, навпаки, що це – мало. Йдеться про неспівмірність суспільних очікувань щодо вагомості, навіть системотворчої проблеми з рівнем її наукового розроблення політологічними засобами.

Вітчизняні науковці здебільшого зосереджуються на прикладних проблемах феномена гро-

мадянського суспільства, передусім дослідженні місця й ролі його інститутів у контексті політичних процесів. Цьому напрямку присвячено 75% усіх дисертаційних досліджень (спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси). Лише кожна п'ята дисертація, предметом дослідження якої є громадянське суспільство, виконана в межах спеціальності 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Ще менше досліджень – у царині політичної культури та ідеології, у контексті міжнародних систем і глобального розвитку. Поза увагою вітчизняних пошукувачів наукових ступенів поки що залишається етнополітологічна та етнодержавознавча складові громадянського суспільства.

На нашу думку, зосередженість на інституційній складовій феномена громадянського суспільства без всебічного теоретичного осмислення проблеми, без її концептуалізації з урахуванням сучасних суспільно-політичних змін не завжди є плідною з науково-практичного боку. Можливо саме тому чимало «інституційних» досліджень здійснено в межах домінуючої раніше і багато в чому застарілої теоретико-методологічної моделі.

Очевидно, що парадигмальні зміни мають торкнутися як теоретичного обґрунтування, так і науково-практичного опрацювання напрямів подолання перекосів у системі суспільно-політичних відносин. У цьому сенсі наукові розвідки у площині сучасних концепцій громадянського суспільства є не лише перспективними, але й вкрай актуальними. Відродження уваги до проблем громадянського суспільства на тлі поглиблення кризи суспільного розвитку, викликані порушеннями в системах «людина–суспільство» та «суспільство–держава», є цілком закономірним, об'єктивним процесом. Ключовим її аспектом є потреба суспільного прогресу, спонукальним мотивом – незадоволення існуючим станом речей і напрямів державно-політичного розвитку.

Або ж звернімося до аналізу досліджень іншої, актуальної – особливо з огляду на нинішню суспільно-політичну ситуацію – проблеми молоді й молодіжної політики. Аналіз тематики досліджень дав досить несподівані результати: лише 25 із

Таблиця 3

Мережа спеціалізованих вчених рад (станом на 01.01.2015 р.)

Спеціальності	Кількість спеціалізованих вчених рад, якими приймалися до розгляду дисертації за відповідними спеціальностями
23.00.01 – теорія та історія політичної науки	5
23.00.02 – політичні інститути та процеси	11
23.00.03 – політична культура та ідеологія	1
23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку	6
23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство	1

Складено за результатами аналізу [5]

загальної кількості дисертацій, захищених протягом останніх десяти років у галузі політичної науки, присвячено проблемам молоді.

Суттєвим чинником, що впливає на сучасний стан і перспективи розвитку політичної науки в Україні, є брак достатніх можливостей для апробації результатів наукових розвідок політологів – їхніх публікацій у фахових виданнях (навіть за умов часткового відшкодування авторами редакційних витрат). З одного боку, кількість фахових видань, в яких можуть публікуватися результати досліджень, чимала. Станом на 2015 рік їх перелік містить 34 видання. З іншого боку, практично всі ці видання є продовжуваними, тобто з невизначеною періодичністю. Як правило, це «Вісники», «Бюлетені», «Наукові записки» університетів чи наукових установ. Зауважимо, що кількість цих видань не відповідає потребам сучасної політичної науки. Перелік же періодичних фахових видань із політичних наук обмежується, по суті, «Стратегічними пріоритетами» Національного інституту стратегічних досліджень і «Політичним менеджментом» Українського центру політичного менеджменту й Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Лише протягом кількох останніх років втратили статус фахових або ж припинили своє існування низка періодичних видань – журнали «Віче», «Трибуна», «Політична думка», «Людина і політика» та ін.

Проблема рівня політичної культури має ще один, суто практичний аспект. Йдеться про необхідність розширення кола наукової громадськості, популяризацію науки. Академік Петро Капіца після повернення в СРСР з Кембриджа, у 1936 році, почав своє листування з Йосипом Сталіним. 50 листів, присвячених проблемам і долі радянської науки, надіслав Петро Капіца на адресу «керманича». Це листування тривало до смерті комуністичного вождя (щоправда, одностороннє: Сталін не відповідав йому (така практика «спілкування» можновладців із науковцями подекуди й досі зберігається). Так ось, у більшості письмових звернень академік писав про важливість і необхідність поширення наукових знань, створення атмосфери суспільної зацікавленості у розвитку

науки. Будь-яка публікація у Великій Британії, навіть із фізики і навіть у науковому виданні – писав Капіца в одному із листів – широко обговорюється науковою громадськістю. Бо вона там є!

І нині, навіть у часи інформаційного суспільства (а можливо, й передусім у такі часи) проблема поширення знань, просвітницької роботи є вкрай важливою. Особливо за умов, коли політичну свідомість формують здебільшого ЗМІ (й зарубіжні також), в арсеналі яких, крім усього іншого, – методи маніпуляції цією свідомістю. Тільки через поширення політичних знань, формування навичок критичного мислення, аналізу, здатності до опору маніпуляції масовою свідомістю можливе протистояння агресії, зокрема інформаційній.

Здатність до такого критичного мислення, предметного аналізу політичної реальності спроможні сформувати тільки соціогуманітарні науки, як-от наука політична.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сорокин П. А. Социальное время: опыт методологического и функционального анализа / П. А. Сорокин, Р. К. Мертон // СОЦИС. – 2004. – № 6. – С. 112–119.
2. Бушанський В. Тренд демократизації і громадянське суспільство в Україні / В. Бушанський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2013. – № 5 (67). – С. 124–132.
3. Шайгородський Ю. Фактори інституалізації політичної науки в Україні / Ю. Шайгородський // Сучасна українська політика. – К. : Центр соціальних комунікацій, 2013. – Спецвипуск. – С. 60–71.
4. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського / Бази даних [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=ARD_EX&P21DBN=ARD&S21FMT=&S21ALL=&Z21ID=
5. Міністерство освіти і науки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua/activity/563/merezha-spetsializovanikh-vchenikh-rad/>
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/>

Щедрова Г.П.

Демократичні механізми регулювання політичної конкуренції

Механізми регулювання політичної конкуренції еліт розглянуто крізь призму функціонування політичних партій, специфіку формування партійного керівництва, перебігу виборчого процесу, використання ресурсів політичної реклами тощо.

Ключові слова: політична еліта, політична конкуренція, політична партія, міжпартійна конкуренція, циркуляція еліт, партійне керівництво, виборчий процес, політична реклама, політичні ресурси, ресурси політичної реклами.

Ключевые слова: политическая элита, политическая конкуренция, политическая партия, межпартийная конкуренция, циркуляция элит, партийное руководство, избирательный процесс, политическая реклама, политические ресурсы, ресурсы политической рекламы.

Mechanisms of regulation of political competition elites considered through the prism of the functioning of political parties, the specifics of the formation of the party leadership, the electoral process, resource use political advertising.

Key words: political elites, political competition, political party, party competition, the circulation of elites, party guidance, electoral process, political advertising, political resources, resources of the political advertising.

УДК 321.72(477)

Щедрова Г.П.,
доктор політичних наук, професор,
проректор з навчально-педагогічної
роботи
Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Механизмы регулирования политической конкуренции элит рассмотрены сквозь призму функционирования политических партий, специфику формирования партийного руководства, хода избирательного процесса, использования ресурсов политической рекламы.

Процеси формування, відтворення та ротації політичної еліти постають у якості гострої проблеми сучасного українського суспільства, що набуває особливої актуальності в періоди реформування системи управління і в кризових політичних і соціально-економічних ситуаціях. Роль, суспільні функції та міра відповідальності політичної еліти постійно перебувають у полі зору науковців та громадських діячів, але набувають першочергової ваги у перехідні та кризові етапи розвитку суспільства.

Аналіз партійних механізмів регулювання політичної конкуренції еліт та їх складових у рамках демократизації політичної системи лягло в основу досліджень багатьох учених як в Україні, так і за кордоном, серед них – А. Колодій, М. Логунова, О. Траверсе, Ф. Рудич та інші, а також Р. Катц, О. Кіркхаймер, П. Меїр, Р. Патнам та ін.

В Україні політичні партії пройшли процес інституціоналізації та змогли реально виконувати свої функції лише в результаті набуття виборами конкурентного характеру. Сьогодні вже можна спостерігати наявність певних традицій щодо політичної структуризації суспільства, що свідчить про появу реальної політичної конкуренції. Поступове оновлення та підвищення ролі політичних партій (особливо за часів парламентсько-президентської республіки 2005–2010 рр.) сприяє підвищенню якості політичної конкуренції та зумовлює потребу дослідження партійного будівництва.

У своїй роботі «Порівняльне дослідження політичних еліт» американський політолог Р. Патнам на підставі порівняння ефективності тих або інших каналів рекрутування еліт у різних країнах робить висновок, що роль політичних партій у формуванні вищих ешелонів влади є визначною саме в парламентських режимах більшості західних країн і в країнах третього світу [12]. Після конституційної реформи 2004 р., що запровадила парламентсько-

президентську республіку в Україні, певним чином змінилося положення політичних партій. Їхня роль у суспільстві також збільшилася у зв'язку з переходом у той час до пропорційної виборчої системи.

Сучасна політична наука, досліджуючи еволюцію моделей політичної партії, відзначає зниження ідеологічного чинника та підвищення технологічної складової. Взагалі політичний процес у XXI ст. характеризується значною технологізацією та підвищенням ролі політичного лідерства. Аналогічні процеси відбуваються і в політичних партіях. Так, німецький політолог О. Кіркхаймер, аналізуючи процеси розвитку політичних партій у США та Європі, дійшов висновку, що сучасні партії мають на меті здобути голоси якомога більшої кількості виборців, таким чином знищуючи групові ідентичності, щоб бути конкурентноздатними на політичному ринку. Даний тип партій він назвав «всеядними», виділивши їхні характерні риси: підвищення ролі лідерських груп, зниження індивідуального членства, посилення впливу груп інтересів на партійну політику та зниження ідеології як основи для об'єднання громадян у політичні партії [11, с. 291].

Наукові пошуки О. Кіркхаймера продовжили сучасні політологи Р. Катц та П. Меїр. У роботі «Моделі партійної організації та партійної демократії, що змінюються: виникнення картельних партій» партію, яка значною мірою залежить від державних субвенцій, у визначенні розмірів якої вона і бере участь, політологи назвали картельною. Модель картельної партії виникає через небажання партій виконувати свої представницькі функції і зосереджуватися на виконанні урядових завдань. Професійні лідери приділяють більше уваги виробленню тактики боротьби в стінах парламенту, ніж інтерпретації ідеології чи обговоренню партійної політики. Панування в парламенті дозволяє партіям у цей час відкрити нові джерела фінансування, які

роблять їх відносно незалежними від членів партії. Таким чином, основними рисами картельних партій автори називають фінансування за рахунок державного бюджету, професіоналізацію вищого керівництва, формальну демократизацію внутрішньопартійного життя, широкий доступ до державних каналів комунікації [2, с. 37-39].

Р. Катц відзначає, що таке популярне сьогодні поняття демократії пов'язане з процесом, що гарантує появу людей, які здійснюють публічні функції завдяки перемозі певної політичної партії на загальних виборах. Можна уявити собі також і вибори непартійні, однак у сучасній практиці необхідною умовою появи демократичного правління є наявність конкурентної партійної системи. Таким чином, політолог стверджує, що партійне керівництво є синонімом представницької демократії. Загалом принцип партійного керівництва – управління партійної еліти – означає, що:

- у межах політичної системи існує конкурентна партійна система, яка є результатом існування свободи створення та діяльності політичних партій;
- конкурентна партійна система інститує свободу політичного вибору, що здійснюється в межах суспільства, та право опозиції пропонувати альтернативні рішення;
- результатом партійної конкуренції є те, що переможець повністю отримує контроль над процесом керівництва (часто необхідним є формування партійних коаліцій, хоча традиційний принцип партійного керівництва насамперед акцентує увагу на формуванні однопартійного керівництва);
- створена в такий спосіб влада має демократичну легітимність;
- державна влада відповідальна перед суспільством, бо виникла завдяки організованим у політичні партії суспільним групам, які пройшли свою апробацію через участь у загальних виборах;
- існує група політиків (представників загальнонаціональної політичної еліти), лояльних до партії і відповідальних перед електоратом, яка займає особливе місце у процесі суспільно-політичних переговорів та прийнятті рішень.

Подібні тенденції простежуються і в розвитку українських політичних партій. Молода українська еліта, яка значною мірою могла би забезпечити соціальний і політичний консенсус, соціальну стабільність, лише формується. Це тривалий і складний процес, прискорити і підвищити ефективність якого можливо шляхом ротації політичної еліти за допомогою політичних партій.

Із демократизацією суспільних відносин в Україні все більшого впливу набуває процес політичних виборів. Вибори служать визнаним механізмом рекрутування лідерів та залучення громадян до здійснення влади. Вибори сприяють інституціоналізації громадської думки, яка, як свідчить практика, справляє серйозний вплив на політичні

процеси. Визначено, що вибори унаочнюють механізм детермінації еліти, її принципи, забезпечують стабільність політичної системи. В Україні саме вибори слугують інструментом оновлення політичної еліти та політичних лідерів. Так, склад Верховної Ради другого скликання оновився на 85%, третього порівняно з другим – на 66%, четвертого порівняно з третім – на 54%, п'ятого порівняно з четвертим скликанням – на 66% [1, с. 82].

Сьомий склад ВРУ після виборів 2012 р. оновлений порівняно з попереднім на 52%. Відповідно до результатів парламентських виборів, число депутатів, які обрані вперше за пропорційною системою, сформувалося таким чином: Партія регіонів – 7 із 72 депутатів, рівень оновлення 10%; ВО «Батьківщина» – 19 із 62 депутатів, рівень оновлення – 31%, КПУ – 21 із 32 депутатів, рівень оновлення – 66%; УДАР – 28 із 34 депутатів, рівень оновлення 82%; та ВО «Свобода» 24 із 25 депутатів, рівень оновлення 96%; всього – 99 із 225, рівень оновлення – 44%.

Досить логічним є той факт, що найвищий рівень оновлення демонструють списки ВО «Свобода» та «УДАРу» – по 96% та 82% відповідно.

Що ж стосується депутатів, обраних на мажоритарних округах, то ситуація така: Партія регіонів – зі 113 депутатів 64 не були раніше депутатами, рівень оновлення – 57%; ВО «Батьківщина» – із 39 депутатів – 27, рівень оновлення 69%; ВО «Свобода» – всі 12 представників стали депутатами вперше, рівень оновлення – 100%; УДАР – всі шість представників стали депутатами вперше, рівень оновлення – 100%; КПУ не має жодного депутата-мажоритарника, категорія «інші самовисуванці» – із 43 депутатів – 23, рівень оновлення – 53%; категорія «висуванці інших політичних партій» – із семи депутатів – лише один, рівень оновлення – 14%; разом із 220 депутатів 133 не були депутатами ВРУ попереднього скликання. Таким чином, рівень оновлення депутатського корпусу, обраного за даною виборчою системою, становить 60%.

Отже, демократичні вибори є одним із найважливіших механізмів контролю громадянського суспільства за політичною елітою. Структурування громадянського суспільства передбачає таку дію вітчизняних еліт, яка приверне на свій бік людей, що формують (за родом своїх занять і становищем у соціумі) суспільну думку. За умов плюралізму, конкуренції між різними політичними силами і може відбутися позитивний перелом нинішньої ситуації. Для цього необхідні демократичні процедури і влада народу у сенсі можливостей реального вибору своїх лідерів, які спроможні бути послідовними у відстоюванні тих позицій, завдяки яким вони виборювали довіру виборців.

Так, доктор філософських наук А. Колодій головною перешкодою на шляху становлення громадянського суспільства вважає «саме негрома-

дянськість української еліти, що виявляється передусім у її нездатності ставити інтереси суспільства вище приватних інтересів та амбіцій» [3, с. 52]. Не маючи орієнтира у вигляді загальнонаціонального ідеалу, що формує масові цінності, важко ідентифікувати національні інтереси країни, більшість вітчизняних еліт переконана в тому, що пріоритет прав і свобод людини у внутрішній політиці держави є економічно не вигідним і політично деструктивним, що автоматично створює труднощі у визначенні внутрішньо- і зовнішньополітичних цілей і завдань з їх реалізації.

Отже, щоб сформувати сучасну політичну еліту, важливо створити механізм відбору, ротації та циркуляції еліти. Тобто потрібний постійний та невинний процес еволюції політичної сфери в цілому, щоб не виникало ситуації консервації політичної діяльності. Ключова роль у цих процесах належить саме політичним партіям.

Перш за все, партія є механізмом постійного зв'язку влади і суспільства через свої первинні організації, які презентують проблеми регіонів і населення на вищому представницькому рівні і в результаті громадського обговорення впливають на формування ідеології влади та державної політики в цілому. По-друге, в межах демократичної партійної системи формується конструктивна опозиція, яка має альтернативні шляхи розбудови держави та спроможна за необхідності оновити правлячу еліту. Наголос робимо саме на існуванні конструктивної, системної опозиції, яка не має на меті революційні шляхи розвитку, а володіє реальною можливістю висувати демократичним шляхом своїх лідерів на виборах у будь-які органи самоврядування. По-третє, з формуванням сталої системи політичних партій відпадає необхідність у тінювих структурах і формах керівництва країною, оскільки всі питання вирішуються за допомогою демократичного обговорення та прозорого механізму демократичних виборів.

Однією з головних проблем України є формування партійної еліти. Значний вплив на реалізацію функцій політичних партій на сьогоднішній день здійснює глибокий внутрішньоелітний конфлікт, структура та композиція протистояння основних елітних угруповань. Так, політична еліта формується не за рахунок інтелектуальної еліти, а за рахунок осіб, які в силу різних обставин, таких як капітал, особисті зв'язки, потрапляють до верхівки партій. Як свідчить досвід проведення минулих виборчих кампаній, добір керівництва – важливий чинник, який визначається коефіцієнтом ефективності партійної діяльності, пропорційної результативності рішень, що приймаються і на рівні партії, і на рівні держави. Ефективна кадрова політика в політичній партії створює умови для формування професійного політичного лідера. Він вміло може користуватися набором способів реалізації супер-

ечностей, удосконалення і гармонізації суспільства. «Щоб досягти успіху на виборах і отримати доступ в парламент, – пише професор Ф. М. Рудич – партія має діяти якнайпрагматичніше» [7, с. 226]. Саме прагматичність партій призводить до розширення прагнень партійного керівництва взяти під свій контроль і обмежувати втручання рядових членів у внутрішню партійну політику.

Становлення сучасної партійної еліти України відбувається в умовах жорсткої політичної конкуренції. Політична конкуренція в рамках цивілізованих правил є однією з рушійних сил суспільного прогресу, оскільки сприяє виробленню механізмів взаємного політичного контролю одних політичних сил над іншими, забезпечує розширення сфери громадського контролю над політичною владою, а також стимулює конкуренцію в інших сферах суспільного життя.

У сучасних умовах першочергової ваги набуває проблема партійного лідерства. «На рівні політичних партій лідерство, – вважає О. Траверсе, – існує як спосіб вираження інтересів. На відміну від вузькогрупових інтересів, на цьому рівні особистість лідера є вираженням певної соціально-політичної позиції значної частини населення» [8, с. 75]. У свою чергу, конкуренція між партійними лідерами тісно пов'язана з явищем партійного компромісу – формою відносин між політичними партіями, за якої розв'язання конфлікту і досягнення на цій основі угоди відбувається шляхом взаємних поступок сторін. Отже, конкуренція і компроміс між партіями взаємопов'язані узгодженням, з'ясуванням, утвердженням, близькістю політичних завдань і цілей. Цьому також підпорядкована така форма відносин між партійними силами, як партійна консолідація.

Що стосується шляхів добору партійного керівництва, то аналіз статутів провідних політичних партій доводить таке. У статутах формально фіксується добір керівництва партійним з'їздом, але реально В. Януковича було обрано головою ПР восени 2004 р., одразу після затвердження Верховною Радою України програми діяльності його уряду. ВО «Батьківщина» сформувалось із лав «Всеукраїнського громадського об'єднання «Союз миролюбних сил «Батьківщина» у 1997 р. шляхом виокремлення ініціативної групи на чолі з Ю. Тимошенко. У травні 2009 р. голова Київської обласної державної адміністрації В. Улянченко, кандидатуру якої висунув В. Ющенко – тодішній Президент України, була обрана головою ради Народного союзу «Наша Україна». При цьому дане рішення ухвалили на політраді партії одноголосно. Таким чином, фактично лідерське місце в політичній партії або здобувається шляхом створення власної політичної партії, або добір до керівного апарату відбувається на партійному з'їзді за визначеним сценарієм.

Контроль партійної еліти над процесом добору партійного керівництва зберігається незалежно від формальних заходів, спрямованих на розширення

учасників добору. Кадрові зміни гальмуються і тим, що парламентський статус політичних партій відкриває для них доступ до ресурсів, але з тим призводить до політичного конформізму і повної залежності від держави.

Нерівність компетенції керівного партійного апарату і рядових членів пояснюється необхідністю розподілу функціональних обов'язків. Політична партія не може обійтись без такого механізму. З одного боку, цьому сприяє сама пасивність та безініціативність рядових членів, яких можна активізувати тільки за допомогою керівника. З іншого – широка участь членів у кадровій політиці партії обмежує свободу партійного керівництва, зменшує гнучкість та ефективність організації щодо проблем, які потребують негайного вирішення. Як правило, оперативність здійснення внутрішньої політики в партіях зростає напередодні початку виборчого процесу в країні. Але підготовка до виборів стримує процес кадрової ротації в партії і гальмується амбіціями лідерів, їх небажанням розширювати коло «зацікавлених» осіб.

Таким чином, одним із першочергових завдань сучасних українських партій є підвищення рівня внутрішньопартійної демократії, сутність якої полягає в забезпеченні влади партійних мас та її здійсненні на принципах колективності, критики, підкорення меншості більшості, підзвітності, виборності, змінності керівництва.

Основними принципами внутрішньопартійної демократії є виборність керівних органів; періодична звітність керівництва перед рядовими членами партії; колегіальність у роботі керівних органів; персональна відповідальність кожного члена партії за виконання обов'язків та доручень; верховенство з'їзду партії як вираження волі всієї партії; демократичність на етапі обговорення і дисциплінованість у виконанні рішень після його прийняття; критика знизу догори; гласність і публічний характер дій. Ці принципи регулюють внутрішнє партійне життя та діяльність партії, визначають права та обов'язки партійних організацій та членів партії, забезпечують існування партії як організованого цілісного політичного механізму.

Про недемократичні тенденції в лавах українських партій свідчать виключення з їхніх рядів провідних політиків у разі відхилення від партійного курсу. Наприклад, після призначення Р. Богатирьової Головою РНБО України 1 вересня 2008 р. політрада партії виключила її з лав партії. Також політрада Партії регіонів прийняла рішення про виключення з партії О. Кужель після її призначення у січні 2009 р. головою Державного комітету з питань регуляторної політики і підприємництва. Це відбулось, незважаючи на те, що сама О. Кужель заявила, що не збирається залишати лави Партії регіонів, оскільки вважає, що її нова посада не політична. Тим часом політрада Пар-

тії регіонів заявила про намір дати оцінку заявам члена своєї політичної сили, спрямованим на підтримку чинного уряду. Але у червні 2009 р. політрада партії виключила О. Кужель із лав ПР [4]. При цьому політики стверджують, що вони не були попереджені заздалегідь про свої виключення, не були запрошені на засідання політради, не виступали публічно перед партійцями. Про виключення з партії їм повідомили наступного дня.

Однією з найважливіших складових політичної конкуренції виступає міжпартійна конкуренція, яка є дуже значущим індикатором, що відбиває міру демократичності політичного процесу і міжпартійних стосунків. Вона повинна проявлятися не тільки у формі зіткнень і суперництва, скільки шляхом порівняння і зіставлення партійних програм, цілей, стилю і методів партійної діяльності, які порівнюються, усвідомлюються й оцінюються громадянами для визначення своєї політичної позиції у вирішенні провідних суспільних проблем.

У теорії політичної науки при дослідженні міжпартійної конкуренції відзначається, що вона у своїй основі припускає інституціоналізацію постійної (чи періодичної) зміни влади і постійної легальної боротьби за владу, виборність державної політики, альтернативність політичного курсу, його пряму залежність від результатів голосування. Саме цей вид політичних стосунків, ключовими учасниками якого є політичні партії, є однією із центральних і визначальних характеристик демократичного політичного процесу.

Істотним показником інституціоналізації міжпартійної конкуренції в політичній системі суспільства є державне фінансування партій з урахуванням їхньої електоральної діяльності. В Україні це питання залишається досить проблемним. У 2003 р. було законодавчо закріплено державну підтримку статутної діяльності партій та відшкодування витрат на здійснення передвиборчої агітації, що стосувалося парламентських партій. Проте у Законі «Про Державний бюджет України на 2007 рік» дане відшкодування було припинено, а Законом «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» таке фінансування було загалом скасоване. Відшкодування витрат партіям у виборчій кампанії на здійснення передвиборчої агітації та встановлення їх порядку передбачалося ст. 17-4 Закону України «Про політичні партії в Україні» (скасованою згодом), відтвореною у нормі ст. 98 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. (так само скасованої).

Обсяг відшкодування партіям і блокам, що пройшли в парламент, має становити обсяг фактично здійснених витрат, але не більше 100 000 розмірів мінімальної зарплати для кожного самостійного суб'єкта виборів – партії чи блоку. Фактично партії отримали відшкодування цього типу – 126 млн. 853 тис. 243 грн. (близько \$25 млн.) лише один раз – за результатами

виборів 2006 р. Вдруге, за результатами позачергових парламентських виборів 2007 р., було нараховано 185 млн. 984 тис. 255 грн. (або \$37 млн. 196 тис. 851), але до партій ці кошти не потрапили як не передбачені бюджетом 2008 р. [6]. Подальша «світова фінансова криза» поставила норми законодавства волею парламенту поза законом.

При цьому, незважаючи на подібне ставлення держави, самі партії витрачають кошти як у виборчих кампаніях, так і в ході реалізації статутної діяльності. Так, за даними ЦВК, у 2006 р. партії, що подолали виборчий бар'єр, відповідно до їхніх звітів витратили 244 млн. 5 тис. 949 грн., або \$48 млн. 801 тис., а загалом 45 виборчих суб'єктів витратили на агітацію 552 млн. 43 тис. 787 грн., або приблизно \$110 млн. 409 тис. У 2007 р. партії подавали до ЦВК звіти лише на той обсяг витрат, що підлягали відшкодуванню, але немає підстав припускати, що обсяги зменшилися.

На виборах до Верховної Ради України у 2012 р., за даними ЦВК, на всю кампанію в багатомандатному окрузі витрачено більше 600 млн. грн. Третина цієї суми – 218 млн. грн. – припала на Партію регіонів. Друге місце за обсягом витрачених засобів посіло ВО «Батьківщина», яке задекларувало вдвічі менше – 107 млн. грн. Партія «УДАР Віталія Кличка», яка посіла третє місце за підсумками виборів, виявилася набагато економнішою за лідерів і вклалася в 33,7 млн. грн. КПУ витратила на вибори більше ніж 72 млн. грн. «Наша Україна», очолювана Віктором Ющенком, задекларувала витрачання більше 63 млн. грн., набагато вище за показник партії «Україна – Вперед!» Наталії Королевської, яку традиційно критикували за надмірно дорогу рекламну кампанію. «Україна – Вперед!» показала понад 60 млн. грн. [5].

Фахівці УНЦПД відзначають, що відсутність бюджетної підтримки діяльності партій у міжвиборчий період та високі фінансові вимоги до партій у виборчому процесі на тлі необхідності здійснення матеріального забезпечення діяльності як у міжвиборчий, так і виборчий періоди становлять слабке місце в практиці партій та провокують розвиток відносин політичної корупції.

Сучасні політичні партії в Україні для перемоги на виборах активно займаються побудовою позитивного іміджу та розробкою ефективної політичної реклами. Досліджуючи структуру іміджу політичних партій, необхідно акцентувати увагу на таких характеристиках: імідж та харизматичність лідера партії; ідеологія партії; образ діяльності партії; імідж членів партії; політичні, адміністративні і фінансові ресурси партії; імідж електорату партії; історія партії; особливості партійного політичного PR та реклами; особливості партійної риторики (доступність для розуміння висунутих партією ідей, що володіють консолідуючими особливостями); символіка партії.

Серед українських політичних партій якісні, ефективні, конструктивні PR-акції проводяться не сис-

темно. Хоча, виходячи з їхньої специфіки, саме вони здатні підвищити демократичну конкурентну взаємодію політичних еліт. За допомогою організованих PR-акцій можна налагодити комунікацію між політичною партією та виборцем, проводити постійну роз'яснювальну роботу з приводу діяльності партії, відповідати на запити опонентів тощо. Серед названих варіантів проведення PR-акцій частіше за все український істеблішмент використовує варіант брифінгу, всі інші заходи не надто задіяні. Натомість загрозливих масштабів (особливо у передвиборчий період) набуває використання політичної реклами, яка і підміняє справжній та ефективний PR.

Дослідник даної проблематики І. Шовкун відзначає, що метою політичної реклами є спонукання людей до участі в тих чи інших політичних процесах, включаючи делегування різних повноважень через вибори. Комунікативна сутність політичної реклами полягає в тому, що вона встановлює контакт між політиками і громадянами, здійснює спрямований адресний зв'язок між ними, використовуючи гранично доступну для сприйняття й адекватну йому знакову систему. Політична реклама є своєрідним провідником ідей, ретранслятором образів, символів, міфів. Вона виконує інформаційну функцію, знайомлячи аудиторію з партією, кандидатом, їхніми поглядами, акціями, пропозиціями і перевагами перед конкурентами. Політична реклама функціонує в умовах політичної конкуренції, вона виокремлює власний об'єкт з інших, тому можна говорити про її соціально-орієнтовальну та ідеологічну функції [10].

Відповідно до виборчого законодавства, середньодобова ціна однієї секунди політичної реклами має відповідати середній комерційній ціні на каналі за три квартали переднього року. У квітні-травні 2013 року телеканали оприлюднили офіційні розцінки на політичну рекламу. Вони суттєво відрізняються залежно від часу показу ролика і його місця в рекламному блоці. Наприклад, секунда політичної реклами на телеканалі «Україна» у прайм-тайм (21:00–22:00 в робочі дні) коштувала 224 грн., якщо ролик показаний у кінці або на початку рекламного блоку. А якщо в середині – 195 грн. Максимальна вартість реклами на «Першому національному» становила 311 грн., а лідером став канал ICTV – тут офіційні розцінки на політичну рекламу доходили до 744 грн. за секунду.

Не зважаючи на такі рекордні витрати, політична реклама, яку партії використовували під час нинішньої виборчої кампанії, не мала досить значного впливу на перерозподіл електорату і зміну намірів громадян підтримати ту чи іншу партію. Її вплив визнали тільки 20% виборців. Про це свідчать результати Всеукраїнського опитування, проведеного Інститутом соціальної та політичної психології НАПН спільно з Асоціацією політичних психологів України протягом вересня – жовтня 2012 р.

Так, вплив політичної реклами на свій електоральний вибір тією чи іншою мірою визнає тільки кожен п'ятий респондент, тобто 20%. І це при тому, що рекламу бачили і можуть пригадати більше 90% опитаних. Найбільш чутливими до впливу політичної реклами, за самооцінкою респондентів, виявилися прихильники партії Наталії Королевської «Україна – Вперед!»: 42% з них визнали, що саме реклама вплинула на їхній вибір. Рідше такий вплив визнавали симпатичні «Нашої України» і Партії регіонів – близько 34%.

Відзначимо, що до числа партій, чия реклама виборцям частіше подобається, ніж дратує, належить партія «УДАР» (подобається 18%, дратує 5%). А відчуття роздратування у респондентів найчастіше викликала реклама Партії регіонів: дратує 35%, подобається 16% респондентів [9].

Дані цифри щодо незначного впливу політичної реклами партій на електорат та її низької якості підтверджують також висновки експертів. Зокрема, на думку Ю. Шведа, під час цієї виборчої кампанії не спостерігається серйозних концептуальних підходів, бачення того, як мала б жити країна: «В Україні на цих виборах реклама – це швидше елемент взаємних нападок, коли демонструють недоліки конкурентів. Реклама перетворилася у елемент брудних технологій». Також політолог зазначає, що така кількість негативу у політичній рекламі змушує виборця голосувати не «за», а «проти»; така реклама виборцям вже набридла, адже головного повідомлення чи якогось смислового навантаження вона в собі не несе.

Більше того, на Заході політична реклама, яку демонструють у нас, є забороненою. Вона спрямована на зомбування громадян, використовуючи маніпулятивні техніки.

Отже, політична реклама є обов'язковим і невід'ємним компонентом усіх виборів. Політична партія, яка себе не рекламує, приречена на політичну смерть. Проте в сучасному інформаційному суспільстві вона є доповненням, яке дозволяє розкрити моменти політичної програми, акцентувати і донести до виборців найбільш значимі речі. В Україні ж вона перекриває відсутність програм та гасел кандидатів та партій, роблячи партії певного роду симулякрами.

Таким чином, одним із провідних демократичних механізмів регулювання політичної конкуренції слугують політичні партії. Провідними проблемами, що заважають партіям слугувати дієвим механізмом регулювання конкуренції, виступають такі: партії активізують свою діяльність лише перед виборами, при цьому їх характеризують слабкі зв'язки з електоратом, що спираються в основному на рекламні технології. Роль ідеології поступово знижується, натомість спостерігаємо технологізацію політичного процесу та використання лідерського потенціалу. Також наявні недемократичні тенденції в межах самих партій:

порушення норм внутрішньопартійної демократії, неупублічність, непрозорість внутрішньопартійних процесів, формування передвиборчих списків партій виключно партійним керівництвом через пакетне затвердження з'їздом, виключення політиків, які «відхиляються» від партійного курсу, без їхньої згоди тощо. Тому політичні партії України мають вирішити ці проблеми, щоб стати реальним механізмом регулювання політичної конкуренції.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грабовська І. Політичне лідерство в Україні: гендерний аспект / І. Грабовська // Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 70–82.
2. Катц Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: возникновение картельных партий / Р. Катц, П. Мэйр // Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: РАН, 2006. – Вып. 1. – С. 27–44. – (Политическая наука).
3. Колодій А. Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали науково-практичної конференції / Антоніна Колодій; [За заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева]. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. – С. 50–55.
4. Кужель виключили з ПР без її заяви [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство УНІАН. – 2009. – 10 червня. – Режим доступу: <http://unian.net/ukr/news/news-320216.html>. – Загол. з екрану.
5. Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>. – Назва з екрану.
6. Про відшкодування політичним партіям (політичним партіям, що входили до виборчих блоків політичних партій) витрат, пов'язаних з фінансуванням їх передвиборної агітації: Постанова ЦВК від 4 травня 2006 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сервер Центральної виборчої комісії України. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=23369&what=0>. – Назва з екрану.
7. Рудич Ф. М. Політологія: [Підручник] / Ф. М. Рудич. – К.: Либідь, 2006. – 480 с.
8. Траверсе О. Політичне лідерство: поняття, дискурс, практика / Олег Траверсе // Віче. – 2006. – № 17/18. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/332>. – Назва з екрану.
9. Українців найбільше дратує реклама Партії регіонів // Gazeta.ua. – 2012. – 15 жовтня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/politics/_ukrajinciv-najbilshe-dratue-reklama-partiji-regioniv/461079. – Назва з екрану.
10. Шовкун І. В. Політична реклама як комунікативний процес: автореф. дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. В. Шовкун; Львів. нац. ун-т імені Івана Франка. – К., 2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04sivrkp.zip>.
11. Kirchheimer O. The Catch-All-Party / O. Kirchheimer // The West European Party System. Edited by P. Mair. – Oxford: Oxford University Press, 1993. – P. 287–319.
12. Putnam R. The Comparative Study of Political Elites / Putnam R. – N.Y., 1976. – 389 p.

Яковлев Д.В.

Пострадянські виклики демократизації: медіакратія, пропаганда, «партія влади»

У статті досліджується окремий аспект процесу демократизації у посткомуністичних суспільствах, а саме проблеми, що заважають переходу українського суспільства від радянського авторитарного режиму до консолідованої демократії. За прикладом К. Поппера та його послідовників визначено основні складові спротиву демократичним перетворенням. Мова йде про «опонентів» (формальні та неформальні інститути), що встановлюють правила політичної гри. У статті аналізуються два з них: пострадянська «партія влади» та медіатизація політики. Щоправда, ці проблеми ідентифіковано не як «ворогів відкритого суспільства» (за К. Поппером), а як «опонентів». Автор вважає, що їх «пляски святого Вітта» неможливо повністю зупинити та остаточно перемогти. Але українське суспільство цілком здатне, відштовхуючись від їхньої позиції, формувати власне бачення публічної політики та публічного вибору. Політологи мають сприяти тому, щоби цей вибір був на користь демократії.

Ключові слова: демократія, пострадянська політика, політичні партії, партія влади, медіатизація політики.

В статье исследуется отдельный аспект процесса демократизации в посткоммунистических обществах, а именно проблемы, которые мешают переходу украинского общества от советского авторитарного режима к консолидированной демократии. По примеру К. Поппера и его последователей определены основные составляющие сопротивления демократическим преобразованиям. Речь идет об «оппонентах» (формальных и неформальных институтах), устанавливающих правила политической игры. В статье анализируются два

из них: постсоветская «партия власти» и медиатизация политики. Правда, эти проблемы идентифицированы не как «враги открытого общества» (по К. Попперу), а как его «оппоненты». Автор считает, что их «пляски святого Витта» невозможно полностью остановить и окончательно победить. Но украинское общество вполне способно, отталкиваясь от их позиции, формировать собственное видение публичной политики и публичного выбора. Политологи должны способствовать тому, чтобы этот выбор был в пользу демократии.

Ключевые слова: демократия, постсоветская политика, политические партии, партия власти, медиатизация политики.

The article examines a different aspect of the process of democratization in post-communist societies – namely, problems that prevent the transition from the Soviet Ukrainian society authoritarian regime to a consolidated democracy. Determined, like Karl Popper and his followers, the main components of resistance to democratic change. This is the «opponents» (formal and informal institutions), which set the rules of the political game. This article analyzes two of them post-Soviet «party of power» and mediatization. However, these problems are not identified as «enemies of the open society» (Karl Popper) as well as «opponents.» The author believes that their «St. Vitus's dance» can not completely stop and ultimately win. But Ukrainian society are able to, based on their positions, to form their own vision of public policy and public choice. Political scientists should contribute so that this choice was in favor of democracy.

Key words: democracy, post-Soviet politics, political parties, party of power, mediatization of politics.

УДК 321.74(477)

Яковлев Д.В.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету політології
та соціології
Національного університету
«Одеська юридична академія»

У процесі трансформації радянської системи політичний клас шукає ефективні засоби вирішення одного з головних завдань демократії – переведення діяльності політичних акторів із площини реалізації та захисту власного (приватного) егоїстичного інтересу у площину задоволення суспільного (публічного) інтересу. Виборці та обранці мають раціональну мету – максимальну вигоду та користь, тому процес демократизації нерозривно пов'язаний із раціоналізацією суспільних відносин. Проблема раціональності політичного вибору вирішується залежно від наявності повної чи неповної (часткової) інформації, якою володіють актори та якою вони керуються в діях. Розвиток науки, права, ринкової економіки, представницьких політичних інститутів, незалежних медіа не в останню чергу є наслідком секуляризації, десакралізації та раціоналізації політики.

У сучасному світі розвиток демократії пов'язується з простором політичних комуніка-

цій, хоча залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики й ускладнює прийняття раціонального політичного рішення через збільшення суб'єктів учасників політики.

Будь-який учений (а тим більше молодий вчений), який досліджує проблеми демократії та демократичних переходів, не може обійти увагою класичні роботи з теорії демократії. До таких праць, безумовно, належить робота К. Поппера «Відкрите суспільство та його вороги» [1]. За прикладом К. Поппера в цій статті буде здійснено спробу визначити опонентів української демократії, враховуючи нові умови – внутрішні та зовнішні. До інституційних проблем, які не сприяють демократизації, віднесені такі: по-перше, діяльність «партії влади» (яка час від часу проходить етапи «перезавантаження», зберігаючи владу та власність); по-друге, виборчі кампанії, що порівняно з радянськими часами дійсно є альтернативними, але не змагальними. Сама логіка демократичних виборів

передбачає альтернативність: політичного діяча потрібно обирати з-поміж різних кандидатів. Альтернативність обов'язково передбачає відмінність; у конкурентних (демократичних) виборах це – змагальна відмінність. Без змагань кандидатів виборці не мають можливості їх порівнювати та обирати кращих. По-третє, технологічні можливості мас-медіа та охоплення аудиторії дають змогу говорити про появу нового актора в політиці – медіакратію, яка сприяє медіатизації політики через підпорядкування політичного порядку денного критеріям формату та рейтингу мас-медіа.

У 1945 році К. Поппер опублікував дослідження «Відкрите суспільство та його вороги», яке стало його особистим внеском у боротьбу з тоталітаризмом. Він почав цю працю у Відні в 1938 році, коли Гітлер захопив Австрію. У 1939 році пакт Молотова-Ріббентропа зробив Гітлера та Сталіна тимчасовими союзниками, і на сторінках книги К. Поппер критикує тоталітаризм (нацизм, фашизм та комунізм), досліджуючи фігури видатних теоретиків – Платона, Гегеля та Маркса, що стоять за «спинами» тоталітарних правителів [1]. Цих «ворогів» відкритого суспільства об'єднує історизм, тобто прагнення переконати громадян, що закони історії відкриті, а знання – в руках «видатних» пророків – тоталітарних володарів. Із часу виходу книги демократія розвивалась, охоплюючи нові нації та континенти, а список її ворогів («список Поппера») поповнювався. До ворогів демократії було зараховано «владу та бюрократію» (М. А. Ноттурно), «тотальне економічне планування», «соціалізм», «колективізм» (Ф. Гаск), «сцієнтизм», «ринковий фундаменталізм» (Дж. Сорос) та ін.

У вітчизняній політології також сформувалась досить розвинута система раціональної аргументації щодо переходу від пострадянської політики до демократичної взаємодії. З 1991 року змінився політичний ландшафт: переважна більшість політичних акторів публічно називають себе демократами, під демократичними склепіннями розміщуються майже всі політичні партії, проекти та організації (за винятком відвертих маргіналів). Проте демократія, перефразовуючи радянських пропагандистів, усе ще «на горизонті», як колись комунізм. Серед тих проблем, які стоять на заваді демократичному переходу, слід назвати й відомі з робіт К. Поппера «історизм» і радянське минуле, «фундаменталізм», а також владу та бюрократію, що не зацікавлені у демократизації. До цих проблем додаються політичні опоненти демократії – «партія влади» та медіатизація політики.

Взаємопов'язаність виборчого процесу та діяльності органів влади особливо відчутна для країн, що перебувають на етапі демократизації. Електоральні кампанії дійсно сприяють підвищенню легітимності урядування, але не завжди забезпечують ефективність вирішення суспільних

проблем. Перманентні зміни у виборчому законодавстві, непрозоре фінансування виборчих кампаній, використання адміністративного ресурсу тощо заважає утвердженню демократії, довіри до інститутів влади та консолідації українського суспільства. При цьому теми, які привертають увагу громадян під час виборчої кампанії, як правило, відрізняються від поля проблем, що вимагають реального розв'язання. Невідповідність виборчої та поствиборчої логіки у діях акторів призводить до того, що громадяни називають політику не інакше, як «брудна справа».

У сучасних умовах індивід, що вийшов із шинелі «реального комунізму» (О. Зинов'єв) із цензурою, «залізною завісою», чорно-білим екраном та єдиним кандидатом від блоку «комуністів та безпартійних» потрапляє в динамічний глобальний інформаційний світ, де найбільшим викликом для вибору стає не відсутність інформації, а її надмірність. Змінюється роль мас-медіа, які, окрім традиційних функцій, віртуалізують політичний простір, створюють «гіперреальність» і перетворюють політику на медіа-процес. Процес медіатизації політики спричиняє появу феноменів «віртуальної реальності», «реальної віртуальності» (М. Кастельс), «віртуальної демократії» та «драматургії віртуальної політики» (Е. Вілсон).

У сучасних умовах з'являються нові виклики для демократії. Один із таких викликів – це медіатизація політики, що несе в собі потенційну загрозу появи нової форми тоталітаризму – інформаційного, інший – радянський політичний спадок, основою якого є «партія влади», постійні зміни у виборчій моделі та конституційні «реверси».

Проблеми демократизації пов'язані у пострадянському політичному просторі не лише з виборчої системою, а й зі станом партійної системи. Зрозуміло, сьогодні йдеться не про відтворення радянської моделі «партії влади» зразка КПРС і навіть не про посткомуністичну модель «номенклатурної олігархії». «Партія влади» зазнавала трансформацій та перезавантажувалась після президентських виборів 1994, 1999, 2004, 2010 та 2014 років. Проте мета не змінилась – поєднання державної влади та партійних структур задля збереження впливу на прийняття рішень.

Дослідження «партії влади» в українській політичній науці мають певну історію. Так, аналізуючи появу «партії влади» в посткомуністичному українському контексті, М. Рябчук писав про «партію хамелеонів», які трансформувались з олігархічної номенклатури комуністичної доби у номенклатурну олігархію «криптокомунізму» [3, с. 131]. Після 1991 року «партія влади» в Україні була сформована з «прагматично зорієнтованих і деїдеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державного апарату, засобів масової інформації, керівників традиційних секторів про-

мисловості та сільського господарства» [3, с. 132]. У 1994 році «партія влади», що сформувалась навколо президента Л. Кравчука, мала ознаки неформальної, тобто, як пише М. Рябчук, «організаційно ніяк не оформленої, а проте досить впливової суспільної сили з певними політичними та економічними інтересами та могутніми засобами захисту тих інтересів» [3, с. 132].

«Партія влади» до 1991 року була «державою», номенклатурою, апаратом, «колективним володарем державної влади і власності» [3, с. 134]. Після 1991 року законсервувати ситуацію в Україні та зберегти владу цим людям вдалося завдяки хоч і вдаваній, але «безпартійності». Сьогодні навпаки: більшість представників «партії влади» намагаються зберегти владу завдяки активній участі у розбудові політичних партій з різними, протилежними програмами, в тому числі на рівні регіональних організацій.

Одна з характеристик, що сприяє формуванню так званої «внутрішньої партії», – амбівалентність української влади та суспільства, а головний принцип «партії влади» – збереження влади і власності. Тому конфігурації «партії влади» можуть бути найрізноманітнішими і несподіваними, так само як ідеологічна складова. «Партія влади» позиціонувала себе як «центристська» політична сила, що в негативному сенсі означає «ані права, ані ліва». «Неідеологічність» у такому сенсі фактично означає «ідейну еклектичність», яка «відбиває амбівалентний стан суспільної свідомості» [3, с. 137].

У самому понятті «партія влади» немає негативного змісту – це, за визначенням С. Рябова, «політична сила, партія, яка за умов парламентської форми правління і партійно-пропорційної виборчої системи здобула право на формування уряду, виборовши більшість місць у парламенті» [2, с. 164]. Партія може прийти до влади, сформувавши уряд, а це, у свою чергу, можливе за умови існування парламентської республіки та пропорційної виборчої системи. Обидві новації стали елементом політичної реальності в 2006 році, але й до сьогодні не можна говорити з упевненістю про формування уряду політичною силою (або силами), що перемогли на виборах.

Але, здається, причина існування «партії влади» в сучасній Україні, яка, навіть програючи виборчі перегони, отримує владу та контроль над урядом за підтримки Президента, більш глибока і стосується не лише політиків, а й громадян. Характеризуючи боротьбу за громадську думку в ході минулих кампаній, можна виділити декілька пунктів, що сприяли позитивному результату для «партії влади»: 1) персоналізація передвиборчої кампанії; 2) широке використання компромату задля створення медіа-скандалів; 3) нав'язування виборчої моделі «так – ні», «за — проти». Ці пункти, природні для виборчої боротьби, на жаль, після

виборів перетворювались на проблеми публічного управління, що не є оптимальним для прийняття суспільно важливих рішень.

Партія влади в Україні формується (навіть у врахуванням перед- або поствиборчої «коаліційності») після виборів до Верховної Ради України за безпосередньої участі Президента країни, що робить фактично неможливим розвиток ідеологічної складової. Найбільш імовірно видається ситуація створення коаліції партій та блоків для формування уряду та збереження акторами владних повноважень, що також не сприяє оновленню та циркуляції еліт.

Події останніх десятиліть, що виявили потенціал новітніх інформаційних технологій, актуалізують для дослідників політичного простору звернення до феномену медіатизації політики, появи та розвитку медіакратії та їх впливу на процес політичного вибору. Теоретики «інформаційної доби» роблять наголос на комунікативній складовій політики та вважають, що політична діяльність починається з процесу інтерпретації інформації.

У сучасному світі політичні комунікації опосередковані діяльністю мас-медіа. З'являється новий потужний клас – медіакратія, яка отримує технологічну можливість впливати на конструювання порядку денного в політиці та використовувати політичну інформацію як інструмент впливу на політичний вибір.

На заваді раціональному політичному вибору стає інтенція медіакратії, що полягає в цілеспрямованому формуванні громадської думки засобами політичної пропаганди. На початку ХХІ століття, коли мас-медіа остаточно стали основним транслятором новин, комунікація так само розуміється як сила, що може спонукати громадян до дій. І якщо еліта та журналісти безвідповідальні, це призводить до монополізації інформаційного ринку, еліта стає безконтрольним власником публічної інформації і, відповідно, безальтернативним джерелом проектування політичного майбутнього країни.

Медіакратія як форма організації влади базується на переважному впливі кіл, які контролюють масові інформаційні обміни, і передбачає широке використання іміджевих стратегій, які руйнують бар'єри між публічною й особистою сферами життя, соціальними і культурними механізмами цілеспрямованого впливу на поведінку людини.

У пострадянських країнах, в яких посилюються тенденції медіаполітичних засобів управління, фактично відсутні інституції (як громадянського суспільства, так і владні), які були б здатні стримувати розвиток антидемократичних процесів, пов'язаних зі становленням та функціонуванням медіакратії. І це на відміну від розвинених країн консолідованої демократії, де становлення медіакратії якщо не унеможливується, то принаймні певним чином уповільнюється традиціями демо-

кратичного діалогу влади і суспільства, відповідним стилем роботи правлячих еліт.

При цьому вплив мас-медіа пов'язаний не стільки з їхнім умінням умовляти та переконувати, скільки з їхньою здатністю привертати громадську увагу і формувати критерії, що лежать в основі оцінки та прийняття рішення. Це й означає вислів, що за допомогою правильно встановленого порядку денного можна спрямовувати громадську думку в бажане русло.

Продовжуються спроби повернути громадянина в політику за допомогою шоу, коли відбувається конструювання політичних подій у мас-медіа за законами розважальних програм. Це призводить до того, що «участь сама по собі стає формою комунікації, без необхідності передачі будь-якого смислу» [4, с. 138].

Саме тому, погоджуючись із загальноновизнаною у середовищі політичних експертів та журналістів думкою про те, що ефективне функціонування незалежних мас-медіа є необхідною передумовою розбудови демократії, громадянського суспільства та правової держави і за допомогою мас-медіа досягається така необхідна відкритість політичної системи, не можна недооцінювати складність та неоднозначність процесів медіатизації політики та становлення медіакратії. При цьому не можна ігнорувати існування в діяльності українських мас-медіа й ознак посткомуністичної моделі у відносинах із державою, яка склалась за роки незалежності.

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження процесу вибору та його патологій у пострадянській політиці слід відзначити таке.

Один з актуальних викликів для демократії – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів, трансформує соціальну, політичну та економічну реальність. Це відбувається тому, що мас-медіа створюють нові форми взаємодії у сфері публічної влади, сприяють відкритості і транспарентності політичних інститутів, надають громадянам можливість

брати участь в обговоренні суспільно-політичних проблем (мережа Інтернет). У розвитку мас-медіа можна побачити ефективний засіб забезпечення зворотного зв'язку, участі громадян у формуванні політичного порядку денного.

Демократія, яка утворила дієвий механізм політичного обговорення (іншою мовою – політичних торгів), довела свою здатність забезпечити економічний розвиток країни через створення конкурентного політичного середовища. Проте залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики ускладнює (кількісно і якісно) процедуру раціонального політичного вибору, а один із сучасних трендів – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів відповідно до вимог формату та рейтингу мас-медіа, передусім телебачення. З'являється реальна загроза зведення політичного вибору до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу та беззмисловими діалогами. Це призводить до виникнення нових викликів представникам мас-медіа (перетворення суспільно важливої інформації на товар, відсутність структурних змін у відносинах держава – мас-медіа, перетворення політики на медіа-процес).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Поппер К. Открытое общество и его враги. / К. Поппер ; пер. с англ. – Т.1: Чары Платона; Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы. – К.: Ника-Центр, 2005. – 800 с. – (Серия: Сдвиг парадигмы; Вып. 3).
2. Рябов С. Політологія: словник понять і термінів / Рябов С. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. – 256 с.
3. Рябчук М. Дилеми українського Фауста / Рябчук М. – К.: Критика, 2000. – 271 с.
4. Яковлев Д.В. Політична взаємодія як комунікативний процес: медіатизація, демократизація, раціоналізація / Д.В. Яковлев. – Одеса : Астропринт, 2009. – 288 с.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Арабаджієв Д.Ю.

Європейський вимір аксіологічного та юридичного забезпечення громадського моніторингу виборчого процесу

Здійснений в статті аналіз й узагальнення демократичних стандартів проведення виборів на міжнародному та національному рівнях свідчать, що метою громадського моніторингу за виборчим процесом в Україні має стати не тільки дотримання існуючих норм проведення виборів, але й вироблення пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правової бази, яка стосується виборчого процесу для подальшого поширення й утвердження європейських демократичних цінностей.

Ключові слова: демократичні цінності, стандарти, виборчий процес, права й свободи, громадський моніторинг.

но и выработка предложений по совершенствованию нормативно-правовой базы, которая касается избирательного процесса, для дальнейшего распространения и утверждения европейских демократических ценностей.

Ключевые слова: демократические ценности, стандарты, избирательный процесс, права и свободы, общественный мониторинг.

Analysis and synthesis of democratic standards in the conduct of elections at national and international levels indicate that the purpose of election process public monitoring in Ukraine has become not only to comply with existing rules of elections, but also to develop proposals for improving the regulatory framework relating to the electoral process for future dissemination and strengthening European democratic values.

Key words: democracy values, standards, electoral process, human rights and freedoms, public monitoring.

УДК 324(477):342.8(4)

Арабаджієв Д.Ю.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного
університету

Проведенный в статье анализ и обобщение демократических стандартов проведения выборов на международном и национальном уровнях свидетельствуют, что целью общественного мониторинга за избирательным процессом в Украине должно стать не только соблюдение существующих норм проведения выборов,

Постановка проблеми. Національним законодавством визначено, що вибори в нашій країні регулюються виключно українським законодавством. Однак для сучасного етапу розвитку нашої країни та світової спільноти взагалі тенденція до стандартизації виборчого процесу отримала новий поштовх, коли більшість держав почала інтенсивно гармонізувати ті принципи, на яких побудовані їх правові системи, визнаючи право громадян на участь в управлінні державою, на рівний доступ до інформації, право обирати та бути обраним.

Джерела виборчого права, як і конституційного права в цілому, виражають волю народу та політику держави, а також є формою їх об'єктивізації та показником розвитку безпосередньої демократії та ставлення держави до її здійснення й гарантування. Таким чином, обмежувати їх лише нормами Основного Закону та законами України є невиправданим, оскільки значна кількість нормативних актів, які не мають сили закону, регулюють виборчі правовідносини та є джерелами виборчого права України, а міжнародні стандарти у сфері виборів здійснюють безпосередній вплив на вдосконалення національного виборчого законодавства.

Стан дослідження. Питання нормативно-правової бази проведення виборів у нашій країні досліджувалися багатьма вченими. Проблема міжнародних демократичних принципів (стандар-

тів) виборів займалися такі українські науковці, як М. Ставнічук, А. Романюк, С. Серьогіна, Є. Радченко та інші. Спроби комплексного дослідження безпосередньо проблем міжнародного регулювання виборчих правовідносин та його співвідношення з національним законодавством здійснені Б. Бабінім та О. Марцеляком.

Деякі положення здійснення громадського моніторингу висвітлюються в роботах таких авторів, як О. Лазор, Е. Лісіцин, В. Мартиненко, С. Новиков, Г. Орлов, В. Тимошук, О. Чуб, Т. Яременко та інших.

Питання громадського моніторингу за виборчим процесом в Україні, як правило, висвітлюються «практиками» – представниками громадських організацій, які безпосередньо здійснюють громадський моніторинг (О. Айвазовська та інші).

Проте залишається ще багато невирішених питань щодо врахування не тільки національних, але й міжнародних нормативно-правових актів під час здійснення громадськими організаціями моніторингу за виборчим процесом.

Метою статті є характеристика громадського моніторингу за виборчим процесом в Україні з точки зору орієнтації на європейські цінності (до яких належить демократія) і дотримання норм міжнародних та національних правових актів щодо виборів.

Виклад основного матеріалу. З моменту вступу України до Ради Європи 9 листопада 1995 р.

головна мета всіх заходів співпраці полягала в сприянні країні у виконанні її статутних обов'язків як держави-члена Ради Європи. Проте, крім цих статутних обов'язків, Україна добровільно взяла на себе низку конкретних зобов'язань, щоб зміцнювати демократію, утверджувати права людини й верховенство права в країні [1].

Демократичний шлях розвитку України – це процес об'єктивного характеру. Демократія західноєвропейського зразка нині значно поширює свої географічні кордони, до неї долучаються колишні країни постсоціалістичного та пострадянського простору. Саме тому формування власних цінностей українського суспільства має відбуватися в поєднанні з турботою про їхню адекватність, співмірність із європейськими.

Незважаючи на національні, мовні, релігійні та інші відмінності, що відрізняють громадян Європейського Союзу, є щось спільне, що об'єднує їх. Власне, цим спільним і є європейські цінності.

Загальноприйняте визначення, що вважати європейськими цінностями, відсутнє, адже це поняття є так само гнучким і динамічним, як самі цінності.

Згідно з визначенням Т. Бьорка, представника EUI (European University Institute), європейські цінності – це відношення, цінності й точки зору громадян усієї Європи [2].

Упорядники «Атласу європейських цінностей» зазначають, що в узагальненому вигляді європейські цінності відображають таку інформацію: хто такі європейці, що вони думають із приводу різних речей (смерті, роботи, статі, евтаназії, імміграції, свободи), яких традицій дотримуються, у що вірять [3].

Отже, європейські цінності – це думка (відношення європейців) щодо суспільно значущих речей. Напрямок відношення та кількість європейців, які його поділяють, характеризує, що є значущим для сучасного європейця. В узагальненому вигляді – що є цінністю для Європи.

Останній (за хронологією) «Атлас європейських цінностей» в узагальненому вигляді представив результати дослідження відношення європейців до релігії, роботи, суспільства, добробуту, родини, Європи та політики. І до політичних цінностей більшість європейців віднесли, зокрема, демократію як найкращу політичну систему (для України цей показник склав, за даними 2008 р., 72%), участь у виборах (74% українців поділяють думку щодо важливості цієї європейської цінності) тощо [4].

Сутність демократії полягає в здатності громадян замінити один уряд на інший і тим самим захистити себе від ризику перетворення політиків у незмінну силу. Демократія є механізмом, який дозволяє виразити прагнення простих людей, залишаючи здійснення політики в руках тих, хто володіє необхідним досвідом та кваліфікацією.

У демократичній політичній системі громадяни беруть участь у виборах, здійснюючи своє пряме

волевиявлення, а уряд усвідомлює необхідність проведення чесних і прозорих виборів як підтвердження легітимності своєї влади.

Стандарти проведення демократичних виборів закріплено в низці міжнародних документів:

– Загальна декларація прав людини 1948 р. [5], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [6], Міжнародна конвенція про ліквідацію расової дискримінації 1966 р. [7], Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок 1979 р. [8], Конвенція про політичні права жінок 1952 р. тощо;

– Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [9] та Перший протокол до неї 1952 р., Рамкова конвенція про захист національних меншин 1995 р. [10], Конвенція про участь іноземців у публічному житті на місцевому рівні 1992 р.;

– Рекомендація про виборчі, громадянські та соціальні права ув'язнених 1962 р., Рекомендація щодо висвітлення виборів засобами масової інформації 1999 р., Рекомендація про правові, операційні та технічні стандарти електронного голосування 2004 р.;

– Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ 1990 р. [11], Паризька хартія для нової Європи 1990 р. [12], Документ Московської наради Конференції з людського виміру ОБСЄ 1991 р.;

– Декларація про критерії вільних і чесних виборів 1994 р., Кодекс належної практики у виборчих справах 2002 р., Кодекс належної практики у сфері політичних партій 2009 р. тощо.

Статтею 71 Конституції України [13] передбачено, *що вибори до органів державної влади й органів місцевого самоврядування є вільними та проводяться на основі загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування*. Зазначені п'ять принципів і є основними конституційними принципами демократичних виборів в Україні.

Зміст цих принципів більш детально розкрито у відповідних законах України про вибори: «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. № 474-XIV [14], «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 10 липня 2010 р. № 2487-VI [15], «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [16], «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. № 1932-IV [17] тощо.

Принцип загального виборчого права закріплено в більшості міжнародних документів, якими визначено стандарти демократичних виборів (ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, п. 7.3 Копенгагенського документа ОБСЄ та інших), та в українському виборчому законодавстві. Цей принцип означає, що кожна людина має право обирати та бути обраною до органів державної влади або органів місцевого самоврядування. Однак право обирати й бути обраним не є абсолютним. Крім того,

позбавлення певних категорій виборців права обирати та (або) бути обраними не суперечить принципу загального виборчого права, якщо позбавлення такого права зумовлено недієздатністю особи чи її засудженням за вчинення злочину, за таких умов: а) відповідні обмеження передбачено законом; б) під час встановлення таких обмежень дотримано принцип пропорційності, тобто строк позбавлення права голосу на виборах відповідає ступеню тяжкості злочину; в) особу позбавлено права обирати або бути обраною в судовому порядку.

Належна реалізація принципу активного загального виборчого права (активне виборче право – право обирати) потребує реєстрації виборців шляхом включення їх до реєстру виборців (якщо такий ведеться) або списків виборців (у разі відсутності централізованого реєстру виборців).

Належна реалізація принципу пасивного загального виборчого права (пасивне виборче право – право бути обраним) передбачає можливість встановлення певних вимог до процедури висування кандидатів на виборах.

Як і принцип загального виборчого права, принцип рівного виборчого права знайшов відображення як в основних міжнародних документах, що встановлюють принципи демократичних виборів (ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, п. 7.3 Копенгагенського документа ОБСЄ тощо), так і в Конституції України та національному виборчому законодавстві.

На відміну від принципів загального й рівного виборчого права принцип прямого виборчого права відображений далеко не в усіх міжнародних документах, оскільки останніми допускається можливість формування органів опосередковано (наприклад, через виборщиків тощо).

Принцип вільних виборів у Конституції України належного відображення не знайшов. Водночас він закріплений у законах, які визначають порядок організації та проведення виборів. Цей принцип також зафіксовано в основних міжнародних документах, які визначають стандарти демократичних виборів (ст. 21 Загальної декларації прав людини, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, п. 3 Першого протоколу до Конвенції прав людини та основоположних свобод, п. 5 Копенгагенського документа ОБСЄ, п. 7.6 Паризької хартії для нової Європи ОБСЄ тощо).

Основна проблема забезпечення реалізації принципу вільних виборів полягає в тому, що положення чинного законодавства виконуються далеко не в повній мірі. Так, випадки перешкоджання вільному формуванню волі виборців шляхом підкупу, тиску, погроз та інших подібних дій є досить поширеними, тоді як випадки притягнення винних осіб до відповідальності за відповідні діяння є скоріше винятком, аніж усталеною практикою.

У Конституції України та виборчих законах принцип регулярних (періодичних) виборів прямого відображення не знайшов, хоча йому приділяється значна увага в документах ООН, ОБСЄ та Ради Європи, якими визначено стандарти демократичних виборів (зокрема, у п. 3 Першого протоколу до Конвенції прав людини та основоположних свобод, п. 5 Копенгагенського документа ОБСЄ тощо). Цей принцип у національному законодавстві закріплено лише опосередковано, зокрема шляхом визначення строку повноважень Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів, а також строків призначення та проведення чергових виборів.

Принцип таємності голосування прямо впливає з принципу вільних виборів і, як і принципи загального та рівного виборчого права, знайшов відображення в більшості міжнародних документів, а також Конституції України та виборчих законах.

Відповідно до національного законодавства України голосування на виборах є таємним й особистим; забороняється здійснювати контроль за волевиявленням виборців, вчиняти будь-які дії чи розголошувати відомості, які дають можливість встановити зміст волевиявлення виборця, голосувати за інших осіб чи передавати право голосу виборцем будь-якій іншій особі. Статтею 159 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за умисне порушення таємниці голосування, тобто розголошення змісту волевиявлення виборця [18].

Проведення демократичних виборів є неможливим без поваги до прав людини та основоположних свобод, насамперед права на вільне вираження поглядів, свободи ЗМІ, свободи пересування в межах країни, права на об'єднання в політичні партії та інші асоціації, права на мирні зібрання. Обмеження цих прав мають передбачатись законом, бути необхідними в демократичному суспільстві та пропорційними цілям, які встановлюються під час впровадження відповідних обмежень. На необхідності поваги до фундаментальних прав і свобод наголошується в низці міжнародних документів. Зокрема, п. 10 Документа Копенгагенського документа ОБСЄ передбачено, що в період виборчого процесу держави повинні забезпечити повагу до свободи пересування, мирних зібрань, вираження поглядів, права на вільне поширення інформації, у тому числі партіями та кандидатами.

Чинним законодавством України дотримання прав й основоположних свобод гарантовано не в повній мірі та не всіма законодавчими актами. Так, тільки Законом України «Про вибори народних депутатів України» спостерігачі від громадських організацій визнаються суб'єктами виборчого процесу. Відповідно до законів України «Про вибори Президента України» та «Про вибори депутатів Верховної

Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» лише офіційні спостерігачі від партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу, від кандидатів на пост Президента України, від місцевих організацій партій, які висунули кандидатів у депутати в багатомандатному виборчому окрузі, від кандидатів у депутати в одномандатному, одномандатному мажоритарному виборчому окрузі, від кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови є суб'єктами виборчого процесу.

Недосконалість вітчизняного виборчого законодавства дає підставу визначити одним із ключових завдань здійснення громадського моніторингу за виборчим процесом (крім першочергового завдання – моніторингу дотримання процедури демократичних виборів, затвердженого вітчизняними законодавчими актами) вироблення пропозицій з урахуванням положень міжнародних нормативно-правових актів щодо демократичних виборів та зважаючи на результати моніторингової діяльності щодо змін у вітчизняному законодавстві з метою його вдосконалення та пристосування міжнародних стандартів.

Висновки. У результаті дослідження з'ясовано, що Конституцією України закріплено основні стандарти демократичних виборів. Зокрема, вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні є вільними й проводяться на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Ці стандарти знайшли своє закріплення в законах України, що безпосередньо регулюють проведення виборів різних рівнів у нашій країні. Однак нормативно-правова база, що стосується проведення виборів, потребує вдосконалення з урахуванням не тільки існуючих загальноприйнятих демократичною спільнотою стандартів, але і конкретних особливостей проведення виборів у нашій країні.

Зважаючи на це, пропозиції щодо такого вдосконалення можуть (і мають) бути сформовані в результаті громадського спостереження за виборчим процесом, адже сама громадськість, що є суб'єктом такої моніторингової діяльності, насамперед зацікавлена в демократичності, прозорості, об'єктивності виборчого процесу.

З огляду на зазначене подальшого дослідження потребують питання практичного здійснення громадського моніторингу за виборами та формування пропозицій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. План дій Ради Європи для України на 2011–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b25/print1378535367474420.
2. Bourke T. European Values Study / T. Bourke [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eui.eu/>

Research/Library/ResearchGuides/Economics/Statistics/DataPortal/EVS.aspx.

3. Halman L. Atlas of European Values: Trends and Traditions at the turn of the Century. Leiden, the Netherlands: Brill / L. Halman, I. Sieben, M. van Zundert [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europeanvaluesstudy.eu/evs/evsatlas.html>.

4. Atlas of European Values 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/new/zieeuropa.php?year=2008>.

5. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

7. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_105.

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

10. Рамкова конвенція про захист національних меншин від 1 лютого 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_055.

11. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ від 29 червня 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_082.

12. Паризька хартія для нової Європи від 21 листопада 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_058.

13. Конституція України (станом на 1 лютого 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

14. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 р. № 474-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.

15. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від 10 липня 2010 р. № 2487-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2487-17>.

16. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.

17. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 р. № 1932-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1932-15>.

18. Довідник для довготермінових спостерігачів за виборами до Верховної Ради України 2012 р. ВГО ГМ ОПОРА. – К. : ТЗОВ «Дизайн-студія «ПАПУГА», 2012. – 224 с.

Долженков О.О.

Лобіювання як політична діяльність в Україні

УДК 329(477)+32.01(477)

Долженков О.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті виявлено тенденції політичних процесів, пов'язаних із місцем партій та груп тиску в політичній системі України. Показано основні проблеми розвитку партійної системи. Проаналізована специфіка лобістської діяльності в Україні.

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні партії, групи тиску, політичні рішення, лобізм.

В статье выявлены тенденции политических процессов, связанных с местом партий и групп давления в политической системе Украины. Показаны основные

проблемы развития партийной системы. Проанализирована специфика лоббистской деятельности в Украине.

Ключевые слова: гражданское общество, политические партии, группы давления, политические решения, лоббизм.

In the article tendencies of political processes related to the place of political parties and pressure groups in the political system of Ukraine. The basic problems of development of the party system. Analyzed the specifics of lobbying activities in Ukraine.

Key words: civic society, political parties, pressure groups, political decisions, lobbyism.

Важливою характеристикою демократичного політичного режиму та демократичної політичної культури є автономія структур громадянського суспільства й одночасно їх активний вплив на політичний процес. Не зупиняючись на аналізі підходів до розуміння громадянського суспільства, його можна визначити як систему самостійних і незалежних від держави, міжособистісних, сімейних, економічних, культурних, релігійних, політичних відносин та структур, які покликані забезпечити умови для самореалізації індивідів і колективів.

У політичній мові вживаються майже як рівнозначні поняття «неурядові організації», «суспільні організації», «громадські організації», «асоціації», «некомерційні організації» та «третій сектор». Часто неурядові чи некомерційні організації об'єднують у поняття «третій сектор», підкреслюючи, що поряд із державним і приватним сектором існує ще один – третій. Проте важливим моментом є те, що такі організації повинні дотримуватися принципів ненасилля та толерантності. Тобто суспільні організації можуть бути елементами громадянського суспільства, але вони не стають ними автоматично. Громадянське суспільство засноване на толерантності й на принципі справедливості. Його мета – суспільна справа. Як зазначають Х.-І. Лаут і В. Меркель, ті групи, які переслідують виключно власні цілі (сім'я, підприємство тощо) не є частиною громадянського суспільства [1, с. 201].

Професор Стенфордського університету Ф. Шміттер виявив цілу низку параметрів, за якими вплив громадянського суспільства на демократію може бути негативним:

1. Громадянське суспільство може зробити процес формування більшості більш тривалим, важким і випадковим, знижуючи цим ступінь легітимності демократичних урядів.

2. Громадянське суспільство (особливо в тих випадках, коли засноване на строго ліберальних принципах, тобто на принципах індивідуалізму й добровільності) здатне породжувати постійні перекося в розподіленні впливу в політичному процесі.

3. Досить часто громадянське суспільство втілює в життя настільки складну та запутану систему компромісів, що в результаті може бути прийнятим такий політичний курс, якого ніхто не бажав і з яким ніхто в майбутньому не зможе солідаризуватися.

4. Громадянське суспільство може посилити тенденцію до вирішення всіх питань із «суспільного котла», коли кожна асоціація та кожен рух задовольняють свої інтереси за рахунок усього суспільства в цілому, що в кінцевому рахунку призводить до неефективної, інфляційної економіки.

5. Найнебезпечніше, якщо «воно» виявляється не одним, а декількома громадянськими суспільствами, які охоплюють одну й ту ж територію, але організовують інтереси та прагнення у вигляді різних, а часом і повністю несумісних, етнічних або культурних спільностей [2, с. 23].

Діючи як формальні та неформальні «групи тиску», структури громадянського суспільства так чи інакше «включаються» в політику, висуваючи до органів влади та суспільства певні вимоги, та в цьому аспекті певною мірою конкурують із політичними партіями.

Діяльність цих суб'єктів політики досліджувалася вітчизняними науковцями. Трансформація партійної системи, взаємодія політичних партій та громадських об'єднань із державними інституціями привернула увагу таких дослідників, як С. Бабій, І. Варзар, В. Вітковський, О. Дергачов, В. Кампо. Теоретичним узагальненням теорії партій та партійних систем присвятив багато плідних зусиль львівський політолог Ю. Шведа.

Діяльність груп тиску привертала увагу таких вітчизняних науковців, як В. Денисенко, Д. Виговський, І. Кіянко. Особливостям виникнення й еволюції національної партійної системи присвячені праці В. Базіва, А. Білоуса, В. Журавського, В. Кременя, І. Кресіної, М. Михальченка, А. Романюка, В. Якушика.

Однак саме цей напрям досліджень досі залишається в межах вітчизняної політичної науки

малорозробленим, що дозволяє поставити такі завдання статті:

1. Визначити, яке місце в політичній системі України займають групи тиску та показати специфіку представництва особливих інтересів у нашій державі.

2. Виявити співвідношення між партіями та групами тиску в специфічних українських умовах.

Політично активні сили в Україні являють собою формальні або неформальні об'єднання суб'єктів політики, які відображають і захищають інтереси певних соціальних груп і верств населення, а також свої власні інтереси. Політичні сили в умовах слабкості інституціональної структури та політико-правових механізмів здатні визначально впливати на державну владу, а в деяких випадках навіть захопити її або встановити контроль над нею.

У першій половині 1990-х рр. в Україні відсутність реальної багатопартійності, тобто сильних партій, що користуються значною підтримкою та легітимно представляють основні соціальні прошарки, змушувала керівників держави замість консультацій із партіями вести діалог із директорським корпусом в особі Українського союзу промисловців та підприємців, голова якого А. Кінах навіть встиг побувати на прем'єрській посаді, Федерацією профспілок України, тобто зі структурами ще менш легітимними, ніж партії, невідомо ким обраними та невідомо кого представляючими насправді.

У результаті замість ідентифіковуваних опонентів, з якими можна вести діалог та шукати компроміс, владі протистояв хаотичний конгломерат дезорієнтованих, зневірених людей. Криза довіри до партійних форм участі громадян у державній політиці стала тривожним сигналом прихованого накопичення в суспільстві некерованої соціальної енергії. Аналіз політичної ситуації, пов'язаної з діяльністю політичних партій в Україні, засвідчує, що вони досі перебувають на етапі свого становлення. Спільним у їхній діяльності є те, що остання здебільшого зводиться до проголошення заяв із приводу різних політичних подій, організації масових акцій, розробки концептуальних підходів. Більшість з існуючих партій виявилась неспроможною щодо створення власної повноцінної вертикальної та горизонтальної структур. Значною мірою це пов'язано з відсутністю в українському суспільстві міцної соціальної бази для взаємодії партії із соціумом. Основна маса людей, які визначилися з належністю до певної партії, не усвідомлює чітко своїх політичних інтересів, не має чітких ідеологічних орієнтирів. Уся влада в партіях, як правило, зосереджена в руках партійних лідерів. Аналіз Закону України «Про політичні партії в Україні» свідчить, як зазначає П. Кривоцюк, «про недооцінку вітчизняними законодавцями політичних партій, які не вважають їх суб'єктами державної влади, що

мають активно впливати на формування владних структур» [3, с. 39].

Як засвідчують останні виборчі кампанії лідери українських партій монополізують усі внутрішні канали комунікації, утверджують партійний бюрократизм, проштовхують, часто поза бажанням рядових членів, своїх кандидатів на позиції політичних лідерів. У цьому контексті О. Оксак зазначає: «Якщо рядові члени партії не отримуватимуть можливості брати активну участь у процесі прийняття рішень, партія згодом починає втрачати своїх прихильників. Якщо партійне керівництво ставиться байдуже до ідеології, а єдиним мотивом його діяльності є потяг до влади, партія стає надто вразливою для опонентів, неперспективною. Обіцянки партії мусять мати сталий характер, їм має бути властива спадковість щодо попередньої позиції, раціоналізм» [4, с. 14].

Поряд із цим українські партії, як зазначають С. Здіорук і В. Бичек, не є організаціями, які виростили з надр громадянського суспільства. Вони швидше тяжіють до адміністративно-господарських груп, які тиснуть на виконавчу владу позапарламентськими засобами. Відповідно до цього ціла низка партій функціонують як певні «бізнес-проекти» у вигляді об'єднань груп, створених із залученням бюрократичного апарату для розв'язання своїх проблем, лобіювання власних інтересів, а не для розробки та впровадження стратегічних концепцій розвитку українського суспільства [5, с. 84, 91].

Слабкість партій обертається безсилюстю держави, яка позбавляється зворотного зв'язку із суспільством і втрачає контроль над політичними процесами. Науковці роблять такий висновок: «Україна може бути розглянута в якості класичного зразка неопатримоніальної демократії, у якій неформальні клієнтарно-патронатні мережі конкурують через формальні електоральні механізми за пост президента і місця в парламенті, проте їх метою залишається перш за все зайняття найбільш ефективних позицій для вилучення ренти» [6, с. 12].

Поряд із політичними партіями важливе місце серед суб'єктів політики в сучасних політичних системах займають «групи тиску» або «групи особливого інтересу», які здійснюють лобістську діяльність і тим самим встановлюють ефективний зв'язок між діловими й соціальними інтересами та діючими політиками, постачаючи останнім величезні обсяги інформації та відіграючи тим самим значну позитивну роль. Однак Україна, як і інші пострадянські країни, має значну специфіку, яка відрізняє її в цьому питанні від розвинених країн Заходу [7].

Передусім надзвичайно важку проблему являє собою примирення масової політичної свідомості та поведінкових настанов урядовців із фактом самого легального існування «груп тиску» та з

їхнім правом брати участь у прийнятті політичних рішень. До лобізму в громадській думці вкорінилося негативне ставлення, закладене ще радянською пропагандою, яка змальовувала діяльність лобістів (насамперед у США) як таку собі «виразку капіталізму», як цинічно легалізоване прогнилою «буржуазною демократією» хабарництво вищих державних чиновників та парламентарів.

Крім того, ідеологія радянського суспільства виключала можливість об'єднання людей у відносно великі групи, які не були б дозволені офіційно. У політичний лексикон увійшов термін «груповщина» (рос.), що означав неприпустиме самостійне виокремлення інтересів. При цьому спостерігалась тенденція ввести в державну структуру навіть такі об'єднання, як аматорські клуби.

Заборона на створення автономних від держави асоціацій призводила до того, що громадянин був змушений шукати захисту своїх інтересів у «трудовах колективах». Представництво особливих інтересів відбувалось приховано, а функцію представництва, як правило, брали на себе керівники підприємств, установ, організацій. Процес проходив через «вибивання» фондів, ресурсів, пільг у держави. Однак «перші особи» тут часто виходили з власних позицій та поглядів, таким чином, інтереси рядових трудівників представлялись обмежено.

За радянських часів більшість угруповань, що діяли як групи тиску, так чи інакше були бюрократичними. Держава брала на себе функцію загального розподілу, тому всередині самих органів державної влади виникали особливі інтереси. У надрах міністерств та відомств кожен підрозділ мав свою власну сферу компетенції й, відповідно, свій особливий інтерес. Почали формуватись і регіональні групи тиску, що частково було пов'язано з регіональною спеціалізацією виробництва. Так, ще в радянській Україні почали консолідовуватись адміністративно-економічні угруповання, пізніше знані як «дніпропетровці» та «донецькі».

Норми та правила «апаратної гри» жорстко обмежували кількість груп, що брали участь у конфлікті, штовхали їх до використання заборонних та репресивних заходів у своїй боротьбі. Широке коло громадськості були виключені з процесу прийняття політичних рішень, що давало можливість приймати їх в умовах секретності та свавілля, сприяло зростанню корупції.

В умовах комуністичного режиму з притаманною йому надцентралізацією відомчі зв'язки були для багатьох суб'єктів господарчої діяльності єдиними офіційними каналами просування інтересів до механізмів влади. Інтереси, що не мали свого відомчого куратора (так звані міжвідомчі), не знаходили свого втілення або реалізовувались нелегальним способом. У рамках галузевих підсистем десятиріччями утворювались свої механізми про-

штовхування особливих інтересів, що залишали поза сферою суспільного контролю справжніх дійових осіб та масштаб дій. Механізми лобіювання, що виникли тоді, використовуються й нині, достатньо звернути увагу, наприклад, на просування інтересів так званої «вугільної галузі» в Україні.

На розвиток груп тиску негативно впливає низький рівень розвитку інформаційних технологій, невеликий вплив незалежних ЗМІ тощо. Від того, наскільки міцні комунікаційні канали використовуються групою, безпосередньо залежить ефективність її дій [8].

Поширеність груп тиску залежить і від рівня розвитку політичної науки. У цілому позитивна оцінка політологами ролі груп у політичній системі сприяє схваленню їх діяльності в очах громадськості, що у свою чергу підштовхує зростання числа різноманітних груп інтересів. Для того, щоб люди могли реалізовувати свої особливі інтереси, вони повинні знати, до яких методів організації та тиску на владу вони можуть вдаються.

Нерозвиненість груп тиску наочно демонструється їх змішанням із політичними партіями. Основне завдання партій полягає в демократичній політичній системі не в здійсненні тиску, а в отриманні й утриманні політичної влади. Однак в умовах трансформації політичної системи цей поділ стає значною мірою штучним. Відсутність міцної партійної системи призводить до того, що, виникнувши як група тиску, організація перетворюється на політичну партію. Водночас організації, що за своїм формально-правовим статусом є політичними партіями, часто діють як групи тиску.

На відміну від американської чи західноєвропейської практики в Україні немає інфраструктури лобізму – широкої мережі лобістських контор та груп, що сприяли б проштовхуванню інтересів груп до механізмів державної влади. Практично не існує осіб, для яких би виконання лобістських функцій було основною професією. Однак колишній міністр або партійний функціонер, генерал у відставці чи колишній генеральний директор (тобто люди із широкими зв'язками та знайомствами в навколотовладному середовищі) майже завжди бажані «закідки» для бізнесових та корпоративних груп.

Відсутність інфраструктури лобізму призводить до того, що функції лобістів беруть на себе, як правило, керівники груп тиску. Домінує тип «штовхачів» – «домашніх» лобістів, які знаходяться в постійному штаті групи. При цьому дозволити собі утримання спеціалізованих служб може вкрай обмежене число груп, насамперед об'єднання промисловців та підприємців. Найчастіше індивід стає лобістом, коли виникає проблема, і перестає бути ним, коли проблема вирішена. Однак деякі приватні юридичні, економічні, дослідницькі служби інколи залучаються до виконання діяльності, яку

можна розглядати як лобіювання. При цьому слід визнати, що передусім такі об'єднання є самостійними групами тиску.

За умов відсутності професійного парламенту (до 1998 р.) як лобісти виступали й деякі законодавці. В окремих випадках групи тиску пропонували їм перехід до них на постійну роботу. Для впливу на депутатів використовується парламентський апарат, контакти з помічниками депутата.

Лобіювання здійснюється й через інші формальні канали проникнення особливих інтересів до органів державної влади, насамперед це різні консультативні ради та комітети, що створюються при органах державної влади та складаються з керівників цих органів, представників однієї чи кількох груп тиску, а також незалежних експертів. Такі консультативні органи інституціалізують стосунки між групами тиску та органами державної влади, забезпечуючи та регулюючи представництво особливих інтересів у процесі прийняття рішень. Водночас, на думку відомого українського політолога В. Денисенка, «гарантією від тиску певних групових інтересів на політику державних органів повинен стати облік впливу кожного волевиявлення на основі рівня його узгодженості» [9, с. 358].

Групи тиску можуть спонсорувати науково-дослідні колективи, наймати зовнішніх експертів. Наприклад, деякі недержавні науково-дослідні організації спонсоруються різними підприємницькими структурами. У низці випадків питання, що стосуються громадських об'єднань, можуть, відповідно до встановленого порядку, вирішуватись органами державної влади за участю або за погодженням із відповідними громадськими об'єднаннями. Групи тиску, що мають формально-правовий статус, можуть отримати можливість надавати аналіз запропонованих законодавчих або нормативних актів, виступати на засіданнях відповідних структур державної влади в ході обговорення. Для багатьох груп, що не мають широких фінансових можливостей, це є єдиною доступною формою прямого лобіювання. Однією з форм прямого лобіювання є також захист інтересів груп шляхом судового розгляду. Однак через слабкість та залежність судової влади ця форма не отримала належного розвитку.

Отже, можна зробити висновок, що відсутність сильних політичних партій та, як наслідок, наявний

вакуум у політичному (та електоральному) процесі відкриває певні можливості для груп тиску. Їх реакцією на вакуум партійності є прагнення самим заповнити його, наблизитись до політичної влади та вирішувати ті проблеми, якими мусять займатися політичні партії. Окремі групи тиску (переважно орієнтовані на тіньові інтереси окремих олігархічних угруповань) настільки сильні, що контролюють достатньо впливові політичні партії, фракції парламенту, важливі посади в державному апараті. Таке злиття груп тиску з апаратом публічної влади в Україні контрастує як з описаним вище радянським досвідом, так і з практикою сучасних демократичних країн.

Зазначене зайвий раз підтверджує необхідність поглибленого дослідження феноменів, дотичних до проблематики політичної еліти, політичної культури та політичної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мокшин В. Трансформация политических режимов Восточно-европейских стран во второй половине XX в. : [монография] / В. Мокшин. – Архангельск : Издательство Поморского государственного университета им. М.Ю. Ломоносова, 1997. – 271 с.
2. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии / Ф. Шмиттер // Полис. – 1996. – № 5. – С. 16–27.
3. Кривоцюк П. Створення партій демократичного типу: світовий досвід та українські реалії / П. Кривоцюк // Людина і політика. – 2002. – № 5. – С. 35–46.
4. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу / О. Оксак // Нова політика. – 2000. – № 2. – С. 23–32.
5. Здіорук С. Проблеми функціонування політичних партій України в системі владних відносин / С. Здіорук, В. Бичек. – К. : НІСД, 2001. – 432 с.
6. Партійна система України після парламентських виборів 2012 р. : [аналіт. доп.] / за заг. ред. О. Фісуна. – Х. : Золоті сторінки, 2012. – 116 с.
7. Кіянка І. Взаємодія держави і груп тиску в сучасному політичному процесі України / І. Кіянка // Науковий вісник. – 2009. – Вип. 4 «Демократичне врядування». – С. 44–50.
8. Виговський Д. Групи інтересів як центр політичного впливу на внутрішньодержавному рівні / Д. Виговський // Вісник Львівського університету. Серія «Філософські науки». – 2008. – Вип. 11. – С. 202–211.
9. Політологія / за ред. О. Семківа. – 2-ге видання, зі змінами. – Львів : Світ, 1994. – 613 с.

Музиченко Г.В.

Репрезентативність інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи

Розглядається інститут парламентського представництва шляхом аналізу історії виникнення виборчих цензів (вікового, майнового, гендерного, осілості та інших) і ступеня їх сучасного впливу на ефективність формування вищих виборчих органів влади в Україні й країнах Європейського Союзу.

Ключові слова: парламент, парламентське представництво, репрезентативність інтересів, виборчі цензи, активне та пасивне виборче право.

Рассматривается институт парламентского представительства путем анализа истории возникновения избирательных цензов (возрастного, имущественного, гендерного, оседлости и других) и степени их влияния на эффективность форми-

рования высших выборных органов власти в Украине и странах Европейского Союза.

Ключевые слова: парламент, парламентское представительство, репрезентативность интересов, избирательные цензы, активное и пассивное избирательное право.

Considerate the institution of parliamentary representation by the way of analyzing the genesis of the electoral qualifications (age, wealth, gender, residence, etc.) and their impact on the efficiency of formation of the elected authorities in Ukraine and European Union countries is in the article.

Key words: parliament, parliamentary representation, representation of interests, electoral qualifications, active and passive suffrage.

УДК 328:342.53+342.8

Музиченко Г.В.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних
наук і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Постановка проблеми. Питання якісного політичного представництва інтересів різних соціальних груп і верств населення завжди перебували в колі наукового інтересу суспільствознавців та політологів. Необхідність поглиблення демократичних реформ, курс на які обрала сучасна Україна, потребує з'ясування низки питань, що входять до змісту інституту політичного представництва та вимагають сучасного осмислення для виявлення шляхів удосконалення вітчизняного інституту представництва згідно з європейськими демократичними стандартами політичного життя. Отже, перед політологами стоїть актуальне питання про дослідження критеріїв репрезентативності політичного представництва в країнах Європейського Союзу, до якого Україна прагне увійти, та окреслення можливих шляхів покращення цих показників в Україні.

Аналіз останніх публікацій. Вивченню окремих аспектів політичного представництва, парламентаризму й виборчих систем присвячено праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема Р. Балабана, М. Горшенєвої, А. Ковлера, О. Лавриновича, В. Погорілка, А. Селіванова, М. Ставнійчук, О. Фрицького, В. Шаповала, Ю. Шемшученка та інших. Вагомий внесок у розробку виборчої проблематики зробили також російські автори М. Баглай, Р. Єнгібарян, В. Лазарєв, В. Маклаков, Ю. Тихомиров, Б. Топорнін, В. Чиркін та інші.

Мета статті – дослідити показники репрезентативності інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи та України шляхом хронологічного аналізу формування виборчих кваліфікацій і виявлення ступеня їх впливу на ефективність представництва інтересів усього населення в сучасних вищих виборчих органах влади.

Виклад основного матеріалу. У політичній науці під терміном «представництво» мається на

увазі делегування повноважень певною групою осіб чи партією конкретній особистості, організації, органу для того, щоб відстояти власні інтереси в структурах влади.

Як має здійснюватись таке представництво? Відповіді на це питання були різними. Французький мислитель XVIII століття Ш.-Л. Монтеск'є вважав, що люди, як правило, знають інтереси й проблеми свого населеного пункту, міста, регіону краще, ніж інтереси й проблеми інших регіонів країни. Тому представників до владних органів доцільніше обирати не від усієї країни в цілому, а від окремих міст чи місцевостей, організованих у виборчі округи. З іншого боку, в Англії отримала поширення теорія «фактичного представництва», згідно з якою члени парламенту представляли не просто окремі прошарки та групи населення, а всю сукупність нації в цілому. У доповнення до цієї теорії політичні діячі Америки висунули концепцію географічного представництва, яка вбачала в членах законодавчих зборів представників певних груп, а не населення всієї держави [1, с. 587]. Р. Балабан стверджує: «Географічне представництво виключає представництво різних інтересів груп, що належать до однієї території, а фактичне – навпаки. Таким чином, інститут виборів, рекрутуючи політичні кадри, з певною мірою адекватності відтворює в представницькому органі соціально-політичну модель суспільства» [2, с. 7].

Інститут парламентського представництва впроваджується в практику політичного життя певної країни за допомогою інституту виборів, які варто розглядати в контексті й тісному взаємозв'язку.

За оцінками А. Ковлера та В. Шаповала, парламенти як інститути представницької влади постали в Європі в XI–XIII століттях. Спільна риса європейських середньовічних представницьких органів – їхній станово-представницький характер.

Р. Балабан зазначає: «Незважаючи на тривале й широке використання інституту виборів у політичній системі країн Європи, його впорядкування та певну легітимізацію, він усе-таки відрізнявся від сучасної моделі відсутністю двох принципових підходів. По-перше, участь у виборах не інтерпретувалася як справа народу країни, оскільки народ не був носієм влади, не мав політичних прав, не являв собою громадян. По-друге, відповідно, корпус виборців був вкрай малим, що заперечувало загальне виборче право» [2, с. 8].

Викристалізування корпусу виборців із загальної маси соціуму, на думку Р. Балабана, продовжують виконувати виборчі цензи. У «Словнику-довіднику політологічних термінів» вказано: ценз – це обмеження за певною ознакою, мета якого – стабілізація політичної системи. Чим стабільнішими є виборці, тим стабільнішим є керівництво [3, с. 217].

До кінця XVIII століття в Європі найпоширенішим видом обмежень виборчого права були майнові та станові цензи. Нині пріоритетними стали віковий ценз і ценз осілості.

Віковий ценз для участі в голосуванні пов'язується з досягненням повноліття, хоча спочатку в більшості країн Європи він становив 21–25 років. У другій половині XX століття його було знижено майже повсюдно до 18 років. Нині таке виборче право мають громадяни віком від 18 років приблизно в двох третинах країн світу [4]. Проте в багатьох країнах існує розбіжність між віковим цензом для активного й пасивного виборчого права. Зокрема, на виборах до нижньої палати парламентів Білорусі, Ірландії, Польщі, Російської Федерації співвідношення вікових цензів для активного й пасивного виборчого права становить 18 та 21 рік, у Румунії – 18 та 23 роки, у Бельгії й Італії – 18 та 25 років. На виборах до верхньої палати парла-

Таблиця 1

Якість парламентського представництва в парламентах країн Європейського Союзу (28) та України в аспекті статевого (гендерного) цензу

Назва країни	Парламентське представництво		Демографічні показники	
	Місць, усього	Жінки, осіб (%)	Населення, тис. осіб	Жінки, тис. осіб (%)
Австрія	244	77 (32)	8 426	4 317 (51)
Бельгія	221	86 (39)	10 840	5 766 (53)
Болгарія	240	59 (25)	7 285	3 339 (51,3)
Велика Британія	1 429	329 (23)	63 700	32 347 (51)
Греція	300	63 (21)	10 815	5 512 (51)
Данія	179	70 (39)	5 624	2 834 (51)
Естонія	101	21 (21)	1 286	690 (54)
Ірландія	226	43 (19)	4 593	2 319 (51)
Іспанія	616	217 (35)	46 816	23 712 (51)
Італія	953	291 (31)	59 685	30 796 (52)
Кіпр	56	6 (11)	840,4	432 (51)
Латвія	100	25 (25)	2 022	1 095 (54)
Литва	141	34 (24)	2 972	1 714 (53,6)
Люксембург	60	17 (28)	537	269 (51)
Мальта	70	10 (14)	416	209 (51)
Нідерланди	225	85 (38)	16 780	8 472 (51)
Німеччина	700	249 (36)	80 524	41 135 (51)
Польща	560	123 (22)	38 502	19 868 (52)
Португалія	230	66 (29)	10 487	5 492 (52)
Румунія	588	68 (12)	20 122	10 564 (53)
Словаччина	150	28 (19)	5 397	2 769 (51)
Словенія	130	32 (25)	1 964	1 005 (51)
Угорщина	386	35 (9)	9 938	5 219 (53)
Фінляндія	200	85 (42)	5 450	2 779 (51)
Франція	925	229 (25)	63 929	32 937 (52)
Хорватія	151	36 (24)	4 281	2 216 (52)
Чехія	281	53 (19)	10 437	5 327 (51)
Швеція	349	156 (45)	9 556	4 790 (51)
Україна	450/422*	53 (12)	45 373	24 327 (54)

*до складу депутатів Верховної Ради в 2014 р. обрано лише 422 особи через неможливість проведення виборів у деяких округах України

менту віковий ценз для пасивного виборчого права є значно вищим. Так, у Білорусі та Польщі він становить 30 років, у Румунії – 35 років.

Ценз осілості полягає в тому, що право брати участь у виборах і бути обраним надається лише тим громадянам, які проживають у тій чи іншій місцевості протягом певного часу. Так, наприклад, для отримання активного виборчого права на парламентських виборах необхідно 6 місяців постійно проживати на території відповідного виборчого округу або адміністративно-територіальної одиниці у Бельгії та Франції, 20 місяців – у Фінляндії.

Ценз осілості не варто ототожнювати із цензом громадянства, згідно з яким до участі у виборах допускаються лише особи, які є громадянами цієї держави протягом законодавчо встановленого терміну.

Тривалий час у країнах Європи та світу загалом зберігався статевий (гендерний) виборчий ценз. Лише наприкінці XIX століття в далекій Новій Зеландії (1893 р.), а на початку XX століття в Австралії (1902 р.) та Фінляндії (1906 р.) виборче право отримали жінки. У країнах-піонерах загального виборчого права (Франції та Швейцарії) жінки отримали право голосу лише після Другої світової

війни (у Швейцарії – у 1971 р.). Таємне голосування, що якнайкраще відповідає критеріям вільних і чесних виборів, уперше було запроваджено в Південній Австралії в 1858 р., у Великій Британії – в 1872 р., у США – після 1884 р. [2, с. 8–10]. У цілому інформація про сучасний стан гендерного впливу на інститут парламентського представництва в європейських країнах міститься в таблиці 1 (складено за даними офіційних сайтів парламентів і статистичних служб зазначених країн).

В українському суспільстві сьогодні ще наявні гендерні стереотипи щодо місця й ролі жінок у представницьких органах влади. Політика в Україні традиційно вважається чоловічою сферою діяльності. Зокрема, серед 422 народних депутатів восьмого скликання лише 53 жінки, тобто 12%. При цьому третину всіх законодавчих ініціатив до Верховної Ради України подають саме жінки. Натомість у Європі показники представництва жінок у парламентах складають 23%, у світі – у середньому 14%.

Чинне законодавство України з метою забезпечення демократичності утворення органів влади передбачає певні виборчі цензи, які сприяють

Таблиця 2

Якість парламентського представництва в Україні в аспекті вікового цензу

Рік	Чисельність населення (тис. осіб)		Показник репрезентативності	
	усього	18 років і старші	загальний	електоральний
1990	51 556,5	38 251,5	114	85
1991	51 623,5	38 397,8	114	85
1992	51 708,2	38 559,8	114	85
1993	51 870,4	38 769,4	115	86
1994	51 715,4	38 778,3	114	86
1995	51 300,4	38 632,3	114	85
1996	50 874,1	38 457,4	113	85
1997	50 400	38 275,6	112	85
1998	49 973,5	38 150,5	111	84
1999	49 544,8	38 075,1	110	84
2000	49 115	37 999	109	84
2001	48 663,6	37 922,9	108	84
2002	48 240,9	37 933,9	107	84
2003	47 823,1	37 944,5	106	84
2004	47 442,1	37 938,8	105	84
2005	47 100,5	37 971,3	104	84
2006	46 749,2	37 947,2	103	84
2007	46 465,7	37 929,6	103	84
2008	46 192,3	37 866,6	102	84
2009	45 963,4	37 777,1	102	83
2010	45 782,6	37 701,5	101	83
2011	45 598,2	37 594,9	101	83
2012	45 453,3	37 481,7	101	83
2013	45 372,7	37 382,3	100	83
2014	45 426,2	37 236,0	100	83
2015	42 745,5	36 457,9/34 627,4**	101	82

**кількість населення без урахування виборців Автономної Республіки Крим та м. Севастополя

формуванню якісного інституту парламентського представництва в державі. Так, у ст. 70 Конституції України та у виборчому законодавстві України визначено спеціальні умови (виборчі цензи, або кваліфікації) для отримання права голосу на виборах (активного виборчого права). До них відносять віковий ценз і ценз дієздатності.

Віковий ценз полягає в тому, що активне виборче право набувають громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років.

Необхідно зазначити, що встановлення нижнього бар'єру у вигляді 18 років як віку отримання виборчого права є загальносвітовою тенденцією. Згідно із статистичними даними кількість виборців України за роки незалежності скоротилася на 1 735,3 тис. чол., або на 4,6%. Дані таблиці 2 (розраховано автором на основі даних з інтернет-ресурсів [5; 6]) відбивають стан парламентського представництва в Україні часів незалежності (1990–2015 рр.) з урахуванням запропонованих автором показників загальної й електоральної репрезентативності, які розраховуються шляхом поділу кількості постійного населення України (загальний) або загальної чисельності виборців (електоральний) на кількість депутатських місць у парламенті (450 до 2014 р. та 422 в 2015 р.). Показник загальної репрезентативності показує, яку кількість населення країни репрезентує кожний з обраних депутатів, а електоральний – репрезентативність кожного депутатського місця щодо кількості осіб, які мають право голосу.

Як видно з таблиці 2, за 24 роки незалежності репрезентативне навантаження на кожного депутата Верховної Ради України зменшується завдяки скороченню населення. Якщо в 1990 р. кожний депутат репрезентував 114 тис. осіб, то в 2013 р. – лише 100 тис. громадян. Збільшення цього показника в 2015 р. відбулося через те, що під час розрахунку враховувалася лише та кількість населення України, яка взяла участь у позачергових виборах до Верховної Ради України (без Автономної Республіки Крим та м. Севастополя), а кількість місць у парламенті становить не 450, як визначено Конституцією України, а 422 через неможливість провести вибори в Автономній Республіці Крим. Показник електоральної репрезентативності за цей час зменшився не настільки суттєво (з 85 до 82 тис.), що свідчить про скорочення потенційної бази електорату: діти у віці до 17 років за кількістю скоротилися з 13 305 до 7 990,4 тис. осіб (-40%) за паралельного збільшення кількості електорату у віці 65 років та старші із 6 174,6 до 6 905,3 тис. осіб (+10%) [6]. Отже, маємо тенденцію до суттєвого зрушення якості інституту парламентського представництва в Україні за рахунок цього показника, що носить скоріше негативний, ніж позитивний характер, адже в найближчій перспективі варто очікувати ситуацію, за якої обирати-

муть представники середнього та старшого віку, а обраними будуть представники цієї ж вікової групи населення. Звернемо увагу також на те, що найближчим часом суттєве поповнення електорату не передбачається, тому доцільною може бути пропозиція щодо скорочення кількості депутатських місць у парламенті.

Ценз дієздатності полягає в тому, що не мають права голосу

у громадяни, визнані судом недієздатними.

Недієздатним визнається громадянин, який внаслідок психічної хвороби чи недоумства не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Лише суд на підставі ретельного вивчення медичного висновку може визнати громадянина недієздатним, а отже, не здатним обирати й бути обраним.

Конституція України та виборче законодавство України не передбачають інших виборчих цензів для активного виборчого права на парламентських виборах. Зокрема, мають право голосу громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі за вироком суду, а також затримані, заарештовані за підозрою в скоєнні злочину та інші.

Конституція України та виборче законодавство України встановлюють додаткові, порівняно з активним виборчим правом, обмеження щодо пасивного виборчого права громадян, а саме:

1) підвищується віковий ценз (з 18 до 21 року на виборах народних депутатів України та до 35 років на виборах Президента України). Це обумовлюється тим, що діяльність парламентаря передбачає наявність у нього певного життєвого досвіду, належного освітнього рівня, здатності до вирішення складних політичних, правових, економічних і соціальних проблем, що досягається з відповідним віком;

2) встановлюється ценз осілості на виборах народних депутатів України, який передбачає, що за громадянином України визнається право бути обраним народним депутатом після п'яти років проживання на території України. Це обмеження обумовлюється тим, що член законодавчого органу має бути добре обізнаним із різними аспектами суспільного життя країни [7; 8].

Насправді обмеження, які вводяться цими цензами, мало що змінюють у загальній картині: виборче право – і пасивне, і активне (право обирати) – майже жодним чином не сприяє оздоровленню політичної системи. Сучасний український дослідник Д. Азаров зазначає: «Занадто багато людей наділяються правом приймати державні рішення (а поставити хрестик у бюлетені – це також державне рішення), і ліберальна виборча система ніяк не ранжує виборців та тих, хто обирається для вибудовування оптимального державного устрою. Хоча таке ранжування необхідне, і це чудово розуміли наші предки» [9].

Для підвищення якості інституту парламентського представництва дослідниками пропонується введення додаткових цензів. Зокрема, Д. Азаров пропонує: «Перший може здатися занадто радикальним, проте введення тільки його одного вже здатне значно оздоровити існуючу систему. Ідеться про те, що правом голосу мають наділятися лише ті, хто несе кошти «в загальний котел», тобто платники податків. Податок у цьому разі є не платою за право голосувати й бути обраним, а маркером того, що людина, яка обирає, зайнята суспільно-корисною працею» [9].

Крім такого принципу й пов'язаних із ним цензів, безумовно, мають існувати також інші цензи, які захищатимуть суспільство від участі в його управлінні засуджених (як майже в усіх штатах США й Великобританії) та інших людей, чиї моральні якості є сумнівними, наприклад, осіб, позбавлених батьківських прав (як у Голландії). В Ісландії виборець має «вести пристойний спосіб життя та володіти доброю вдачею». Таке ранжування, звичайно, навряд чи може здійснитися на практиці, однак за сучасної системи тотального контролю й обліку, як вважає Д. Азаров, цілком можливо виключити з переліку тих, хто голосує, наркоманів (як у Мексиці), психічно хворих та інших подібних осіб.

Загалом винятки з правил можуть і повинні існувати. Однак при цьому не можна порушувати фундаментальний принцип, який Д. Азаров сформулював таким чином: «Ухвалювати рішення, що впливають на життя суспільства, можуть лише ті, хто в це суспільство щось привносить». Із цим принципом важко не погодитись, проте варто пам'ятати також, що якісне парламентське представництво та якісний, компетентний виборець – це різні поняття. У гонитві за якістю виборця є небезпека загубити значну кількість населення, яке не здатне робити компетентний вибір та приймати політичні рішення в інтересах усього суспільства або просто не цікавиться політикою та не є активним у громадському плані. А парламентське представництво має охоплювати все населення без винятку.

Висновки. Проведене дослідження репрезентативності діючого інституту парламентського представництва в сучасних країнах Європи та в Україні свідчить про доцільність збереження таких традиційних показників репрезентативності, як гендер і вік. За цими показниками маємо сут-

тєву розбіжність між європейськими стандартами та сучасною Україною, особливо за показником гендерної рівності. Встановлено, що зберігається вплив такого чинника, як тип виборчої системи на гендерне представництво й репрезентативність представництва у вищих виборчих органах. Особливо це спостерігається в Україні, де жінки мають більше шансів потрапити до парламенту за умов пропорційної виборчої системи. Показовим у цьому разі є показник частоти обрання жінок на одномандатних виборчих округах на останніх позачергових виборах до Верховної Ради України, за якими депутатський мандат отримали лише дві жінки. Усього до нового складу парламенту України потрапило 53 жінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковлер А. Очерк по истории парламентаризма / А. Ковлер // Парламенты мира : сб. / Советско-американский фонд «Культурная инициатива». – М. : Высшая школа ; Интертранс, 1991. – С. 579–623.
2. Балабан Р. Теорія виборчої системи / Р. Балабан. – К. : Либідь, 2007. – 112 с.
3. Словник-довідник політологічних термінів / за ред. М. Гетьманчука, П. Ткачука. – Львів : Військовий інститут Національного університету «Львівська політехніка», 2006. – 228 с.
4. Ткаченко О. Принципи структурування політичних партій / О. Ткаченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/O_Tkachenko.pdf.
5. Динаміка кількості виборців (1991–2013 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sumynews.com/data-journalism2/humanitarian-policy/item/5880-dynamika-kilkosti-vybortsiv-1991-2013-rr.html>.
6. Населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr>.
8. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17.11.2011 р. № 4016-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>.
9. Азаров Д. Виборче право. Частина 2: цензи та відповідальність / Д. Азаров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sq.com.ua/ukr/article/suspilnij_ustrij/viborche_pravo_chastina_2_cenzi_ta_vidpovidalnist.

Ніколаєнко Н.О.

Проблеми протидії адміністративному ресурсу в контексті сучасного люстраційного процесу

У статті висвітлюються проблеми протидії застосуванню адміністративного ресурсу в контексті сучасного люстраційного процесу. Зазначається, що наявні в пострадянському суспільстві соціально-економічні умови стали визначальними для застосування адміністративного ресурсу. Досліджуються основні джерела виникнення та застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці.

Ключові слова: адміністративний ресурс, номенклатура, люстрація, зловживання владою, державне управління, вибори.

министративного ресурса. Исследуются основные источники возникновения и применения административного ресурса в украинской избирательной практике.

Ключевые слова: административный ресурс, номенклатура, люстрация, злоупотребление властью, государственное управление, выборы.

The article highlights the problems of resistance to the use of administrative resources in the context of modern lustration process. It is noted that socio-economic conditions that existed in post-Soviet society became fundamental ones for the use of administrative resources. The article investigates the main sources of origin and use of administrative resources in the Ukrainian election practice.

Key words: administrative resources, nomenclature, lustration, abuse of power, governance, elections.

УДК 323.213

Ніколаєнко Н.О.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Миколаївського національного
університету імені В. О. Сухомлинського

В статье освещаются проблемы противодействия применению административного ресурса в контексте современного люстрационного процесса. Отмечается, что существующие в постсоветском обществе социально-экономические условия стали определяющими для применения ад-

Вибори до органів влади становлять основу демократичного політичного процесу. Це є закономірним результатом пошуку суспільством кращої моделі подальшого розвитку держави. Використання адміністративного ресурсу є однією з деструктивних передвиборчих технологій, яка використовуються суб'єктами політики для досягнення успіху під час виборів.

Масштабне використання адміністративного ресурсу в сучасній виборчій практиці викликає щораз більший інтерес науковців до аналізу цього політичного феномена. У сучасній науковій літературі виокремлюються певні загальні аспекти застосування адміністративного ресурсу під час виборів.

У жовтні 2014 р. в Україні відбулися позачергові парламентські вибори до Верховної Ради України. Це актуалізувало публіцистичне, наукове й громадське обговорення проблем адміністративного ресурсу та протидії йому. Парламентська виборча кампанія показала, що значна частина суспільства вимагає оновлення політичної еліти та політичної системи в цілому. Однак більшість виборців (особливо в південному регіоні) віддали голоси «старій команді професіоналів», причому нерідко тим, хто скористався можливістю порушити виборче законодавство та здійснив спроби підкупити власних потенційних виборців, владнати поточні дрібні проблеми округу, району, міста для самопіару й реклами в новинах і засобах масової інформації (далі – ЗМІ). Саме те, що громадяни вкотре ведуться на підкуп, адміністративний ресурс, свідчить, очевидно, про те, що суспільство поки що не готове до структурних і масштабних реформ у сфері адміністративного управління, виборчого законодавства й права, оптимізації органів державної влади та місцевого самоврядування.

Наявні в пострадянському суспільстві соціально-економічні умови стали визначальними для застосування адміністративного ресурсу. Водночас не варто забувати, що адміністративний ресурс завжди знаходиться в руках владних структур. Тобто статусно ним володіє чиновницький апарат будь-якого рівня, статусу й напрямку.

Базою для формування новітньої української еліти стала колишня радянська номенклатура. В Україні, як і в інших пострадянських державах, зміна еліт не відбулася. Проникнення колишньої радянської номенклатури до владних структур стало фактором, що зумовив формування новітніх пострадянських авторитарних режимів у колишніх радянських республіках.

Колішня партійна номенклатура входить до складу нинішньої політичної еліти України (перші президенти незалежної України були вихідцями саме господарчо-партійної номенклатури; керівниками банків, інших бізнес-структур стали колишні комсомольські керівники, які поступово інтегрувалися в політичну боротьбу). Активно в розбудову української політичної системи включилася саме та частина української партійної номенклатури, яка була найменше заангажованою ідеологічно, а отже, більше корумпованою й мобільною вже в ті часи.

Сьогодні в політичній публіцистиці для окреслення суті тіньових суспільно-політичних і соціально-економічних процесів вживаються терміни «клановість» і «лобізм». Насправді вони завжди були притаманними радянській адміністративній системі. Перший тоді означав «мати руку у верхах», а під другим «ховалося» заочне змагання обласних партійних організацій за квоту представництва у вищих органах влади. Яскравим прикладом такого твердження є політичний режим,

який свого часу запровадила на Закарпатті група В. Медведчука та Г. Суркіса через партію СДПУ(о). Там навіть призначення голів райдержадміністрацій, їх заступників, голів колгоспів та агрофірм здійснювалося під контролем місцевих осередків СДПУ(о) [1, с. 44].

Сьогодні вирішальний вплив на перебіг політичних процесів в Україні справляють тіньові фінансово-політичні угруповання. Отримавши широко-масштабний доступ до системи законодавчої й виконавчої влади, вони для зміцнення свого становища в Україні використовують ресурси державного впливу в цілому та адміністративний ресурс зокрема. Маючи вирішальний вплив на політичні процеси, такі угруповання визначають також правила політичної боротьби. Домінуючими серед цих правил є не ті, що формально визначаються в законодавстві, а ті, що реально впливають на результати боротьби. Найважливіший чинник такого впливу – використання адміністративного ресурсу.

Власне, ця колишня комуністична номенклатура встигла напролюд швидко перетворитися на владну олігархію та реально зосередити у своїх руках національні ресурси. Отже, від початку становлення незалежної України колишня радянська номенклатура складає основну частину української владної еліти, її вплив на економічні й соціально-політичні процеси в державі залишився визначальним.

В усталених демократіях високий рівень розвитку громадянського суспільства не дозволяє зловживанням перерости в спосіб суспільного співжиття. Основні відмінності стосуються не технології передвиборчих кампаній, а організації всього партійно-політичного життя в країні.

Нічого схожого в Україні ще немає. У багатьох регіонах діють також власні політичні партії й виборчі блоки, національно-культурні об'єднання тощо. На українських виборах завжди присутня велика кількість незалежних кандидатів, які насправді є переважно ставлениками олігархічних груп або кримінальних структур.

До основних джерел виникнення й застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці можна віднести такі:

1) відсутність системної структурованості суспільства, знаходження при владі кланово-олігархічних угруповань обумовило високий рівень використання адміністративного ресурсу в політичних технологіях. Пік структурування кланово-олігархічних угруповань позначився на масштабах використання адміністративного ресурсу;

2) несформованість середнього класу як основи громадянського суспільства;

3) збереження принципів і методів радянської командно-адміністративної системи. Влада, застосовуючи механізми й маніпуляції громадською думкою, порушує виборче законодавство;

4) оскільки основою української політичної еліти стала радянська партійно-господарська номенклатура та комсомольські лідери, у політичну боротьбу ці групи привнесли старі правила гри й поведінки. За підрахунками експертів Центру О. Разумкова, серед осіб, які протягом 1991–2003 рр. призначалися на найбільш впливові посади в системі влади (такі як Прем'єр-міністр України, віце-прем'єр-міністр України, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава адміністрації Президента України), вихідці з партійної, радянської, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів становили 73%. Серед осіб, які з 1995 р. обіймали посади голів обласних державних адміністрацій, такі особи становили майже 80%. За даними Національного інституту стратегічних досліджень, 52% керівного складу місцевих органів влади та 46% керівного складу центральних органів влади України перебували на державній службі ще за радянських часів [4];

5) використання влади клієнтелістів (друзів, соратників, знайомих і ставлеників) стало практично нормою в суспільстві. Такій ситуації сприяє насамперед система організації влади в Україні;

6) адміністративний ресурс став однією з найрезультативніших політичних технологій. Ця деструктивна технологія, залучаючи медійний, організаційний арсенал засобів, створює особливі умови для одного з кандидатів та є здатною суттєво вплинути на результати виборів;

7) відсутність незаангажованих і неупереджених ЗМІ. Налагодження зв'язків із виборцями через ЗМІ, «донесення» до них новин виявляється проблематичним в Україні через відсутність незалежних засобів масової комунікації;

8) політична свідомість громадян характеризується етатизмом, що в поєднанні з низьким рівнем політичної культури збільшує можливості адміністративного ресурсу.

Останнє десятиліття для України, як і для всіх держав, що виникли на пострадянському просторі, позначене глобальними трансформаційними процесами в політичній, економічній і соціальній сферах.

Отже, щоб уникнути помилок минулого, українській владі необхідно звернути увагу на міжнародний досвід проведення люстрації та, зробивши певні висновки, приступити до розробки дієвих правових заходів щодо боротьби з адміністративним ресурсом.

Одним із методів боротьби з адміністративним ресурсом має стати процедура люстрації. Проте виникає питання про те, чи будуть методи й засоби застосування люстрації адекватними суспільним цілям і завданням та чи не стане люстрація розправою з політичними опонентами. Свого часу через відсутність люстрації в нас не відбулася зміна політичних еліт.

Люстрацію проводили в країнах Центрально-Східної Європи, які раніше належали до соцтабору, наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. У них люстрація торкнулася чиновників, які співпрацювали з комуністичним режимом. Практику очищення влади застосовували до конкретних соціальних груп, які несли загрозу демократичному розвитку держави, а також із метою попередження загроз національній безпеці. Люстраційні закони містили чіткі критерії, якими, залежно від обставин, були належність до певної політичної партії (як правило, комуністичної), співпраця з репресивними державними органами чи спецслужбами, антидержавні дії [6].

Центральноевропейський досвід люстрації свідчить, що процес очищення має проходити залежно від його мети й завдань. Тобто в українському варіанті це мало бути звільнення влади від фальсифікаторів виборчого процесу, діячів конкретних політичних сил, причетних до розвалу України. «Очищувальні» закони Польщі, Чехословаччини, Угорщини розроблялися та впроваджувалися за конкретних історичних обставин транзиту від тоталітаризму до демократії.

Більше того, згідно з результатами соціологічного опитування, проведеного 01–06.03.2014 р., 60% українців позитивно ставляться до проведення люстрації; 58% тих, хто підтримує люстрацію, вважають, що під неї повинні потрапити лише ті, чия вину буде доведено; близько 30% респондентів вважають, що люстрація має поширитися на всіх представників певної групи, яка під неї потрапить, незалежно від того, чи є докази їх причетності [6].

Як зазначає С. Полтавець, люстрація характеризується тим, що більшість її процедур часто виходять за межі юридичних норм, які є загальноприйнятими в межах того правового поля, яке сформувалося в тій чи іншій країні. Закони про люстрацію передбачають можливість покарання за діяльність або бездіяльність, яка з точки зору норм права, що існували в попередній політико-правовій системі, не була злочином. Ідеться про працівників спецслужб, органів управління, судових органів тощо [7, с. 14].

Уперше питання люстрації постало в Україні в 2005 р. після Помаранчевої революції. Тоді у Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти про люстрацію. Вони припускали очищення влади від тих, хто був причетний до фальсифікацій виборів 2004 р., а також у минулому був пов'язаний із Комітетом державної безпеки (далі – КДБ) СРСР. Закони тоді не знайшли підтримки в народних обранців. Процесом люстрації постійно опікувався лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок, який протягом 2005–2012 рр. подавав законопроекти, у яких люструвати пропонувалося всіх, хто займав керівні пости в Комуністичній партії СРСР та КДБ. Питання люстрації стало актуаль-

ним у період Євромайдану, саме тоді почали звучати заклики про очищення влади.

У лютому 2014 р. було оголошено про створення Люстраційного комітету на чолі із цивільним активістом та активним учасником Євромайдану Є. Соболевим. І саме ця нова структура спільно з народними депутатами різних фракцій (таких як «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода») розробили проект Закону України «Про очищення влади», який було зареєстровано у Верховній Раді України 24.07.2014 р. за № 4359а.

Специфіка сьогодення України в контексті проведення люстрації полягає в появі нового об'єкта люстраційної стратегії – представників режиму 2010–2014 рр. Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 р. визначає правові й організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права й прав людини в Україні.

Український закон про очищення намагається охопити дуже значне коло осіб (у біографії яких є такі моменти, як належність до керівництва КПРС і комсомолу, співпраця з КДБ, перебування на певних посадах на держслужбі, у судових і правоохоронних органах) та застосувати до них усі можливі критерії (стаття 4). Деякі критерії є неактуальними, тому що люстровано має бути не стільки представників комуністичної ідеології, скільки сучасних корупціонерів і вихідців із лав Партії регіонів, які нині несуть небезпеку державі.

У статті 2 Закону України «Про очищення влади» вказуються посади, щодо яких здійснюються заходи з очищення влади (люстрації), а саме членів Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК). На нашу думку, такий звужений підхід дозволив уникнути покарання більшості членів дільничних і територіальних виборчих комісій, які фальшували вибори в період 2010–2014 рр. [3].

Так, наприклад, скандальний підрахунок голосів у 132 окрузі під час парламентських виборів 2012 р. мав величезний резонанс в Україні. Місто Первомайськ Миколаївської області опинилося в центрі уваги світових ЗМІ. У зазначеному окрузі боротьба між кандидатами від опозиції та влади перейшла в суспільне протистояння. Підрахувавши протоколи, ЦВК назвала переможцем у 132 окрузі опозиційного А. Корнацького, який набрав понад 39% голосів, а його конкурент регіонал В. Травянко, заступник голови обласної держадміністрації, набрав трохи більше 34%. Однак пізніше ЦВК оприлюднила нові дані, згідно з якими А. Корнацький програв В. Травянку. На позачергових довиборах у грудні 2013 р. знову відбувся рецидив фальсифікацій, зокрема, через відсутність покарання для членів дільничних і територіальних комісій, а також співробітників органів Міністерства внутрішніх справ України.

Люстрація представників виборчих комісій може стати ефективним механізмом протидії адміністративному ресурсу. Тобто люстрація – це складний політичний та адміністративний процес, що вимагає зважених рішень і послідовних дій. Люстрація в жодному разі не може використовуватися в політичних або партійних цілях. Очищення політичної еліти та інших суспільних інститутів від злочинних і несправедливих представників відбувається за повної зміни політичної системи суспільства, а тому передбачає прозорість процесу, залучення громадянського суспільства та встановлення фіксованого періоду часу проведення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів / В. Биковець // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 44–52.
2. Бойцова В. Люстрація в Центральній і Військовій Європі / В. Бойцова, Л. Бойцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.democracy.ru/article.php?id=423>.
3. Про очищення влади : Закон України від 16.09.2014 р. (Закон про люстрацію) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zib.com.ua/ua/print/101731zakon_pro_ochischennya_vladi_zakon_pro_lyustraciyu_vid_16092.html.
4. Кармазіна М. Президентство: український варіант : [монографія] / М. Кармазіна. – К. : Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2007. – 365 с.
5. Лендшел М. Місцева демократія у країнах Центральної та Східної Європи : [монографія] / М. Лендшел. – Ужгород : Мистецька лінія, 2011. – 687 с.
6. Люстрація. Кто и как будет проводить ее в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbnews.com.ua/ru/tema/116184>.
7. Полтавець С. Люстрація: зарубіжний досвід та вітчизняні реалії / С. Полтавець // Громадська думка про правотворення. – 2014. – № 4(62). – С. 12–17.
8. Шевченко Л. Не люстрацією єдиною / Л. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theinsider.ua/politics/5417e2caa0edd>.

Наумкіна С.М.

Гібридизація української системи місцевого самоврядування: позитивні та негативні наслідки

УДК 321.02:352(477)

Наумкіна С.М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського

У статті розглядаються основні моделі місцевого самоврядування (горизонтальна, або континентальна, та дуалістична, або англосаксонська), які є класичними в європейському просторі. Аналізуються позитивні й негативні наслідки розвитку системи місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: місцеве самоврядування, громада, державна влада, муніципалітети, територіальні утворення, управління, сепаратизм.

В статье рассматриваются основные модели местного самоуправления (горизонтальная, или континентальная, и дуалистическая, или англосаксонская), которые являются классическими в евро-

пейском пространстве. Анализируются позитивные и негативные последствия развития системы местного самоуправления в Украине.

Ключевые слова: местное самоуправление, громада, государственная власть, муниципалитеты, территориальные образования, управление, сепаратизм.

The basic models of local self-government (horizontal, or continental, and dualistic, or Anglo-Saxon), which are classical on European space. Analyzes the positive and negative effects of the system of local self-government in Ukraine.

Key words: local self-government, mass, state power, municipalities, territorial educational, management, separatism.

Підвищення ефективності забезпечення участі народних мас в управлінському процесі залишається актуальною проблемою соціально-політичного розвитку будь-якого суспільства. Тому метою статті є аналіз класичного досвіду розвинених країн та його креативне втілення в українські політичні реалії.

У вітчизняній політичній науці цій проблемі приділяли увагу Л.М. Дунаєва, О.Н. Євтушенко, Ю.К. Крестева, Г.О. Лебединська, К.В. Михайловська, А.І. Некряч, О.Т. Ніколаєв, А.В. Осипов, Д.П. Співак, О.О. Яцунська та інші вчені. Проте вважати її вирішеною немає практичних підстав, тому вона залишається в полі зору науковців і політичних діячів. Аналіз зарубіжного досвіду та його креативне втілення в політичну практику країн пострадянського простору, зокрема й України, є теоретичним і практичним завданням сучасного соціально-політичного розвитку.

У державах континентальної Європи склалася система місцевого самоврядування, характерною рисою якої є «вилучення» з громад сформованої в них публічної влади (позбавлення права формотворчості, перетворення місцевої юрисдикції на функцію винятково державної влади, наявність опіки з боку урядових чиновників тощо). Вона широко поширилася завдяки колоніальній експансії Франції та Німеччини. Однак у межах цієї системи місцевого самоврядування муніципалітети відіграють велику роль у політичному житті держави, у вирішенні проблем адміністративно-правового характеру в межах відповідних територіальних утворень [1, с. 5].

До найважливішого принципу організації й діяльності муніципалітетів належить їхня підпорядкованість і підконтрольність місцевому населенню. Історія свідчить, що муніципалітети завжди були основою боротьби центральної влади проти феодального сепаратизму, на їхній основі виросла державність американського народу. Демократичні

сили завжди бачили в муніципальній автономії протидію різним сепаратистським устремлінням екстремістських сил. Формування централізованої держави завжди означало все більше «переміщення» в центр від громад функцій публічної влади (інколи навіть насильницьким шляхом), перетворення громад на територіальні колективи, які повинні були забезпечувати реалізацію юридичних настанов центру. «Залишок» публічних повноважень в органів місцевого самоврядування, їхня підконтрольність центральній владі продовжують визначати ступінь демократизму самоврядування та його автономії.

Континентальна модель побудована на основі державної теорії самоврядування, сутність якої полягає в тому, що органи місцевого самоврядування є органами державного управління, їх компетенція не є особливою, самотньою, природною, а цілком і повністю створюється та регулюється державою. Самоврядування (у цьому разі) є різновидом державного управління [2, с. 34].

Вважаємо, що саме горизонтальна (або континентальна) модель набула сьогодні найбільшого поширення в процесі розвитку місцевої влади. Ця модель покладається в основу систем місцевого самоврядування в більшості європейських країн, у франкомовних країнах Африки, низці країн Латинської Америки, більшості постсоціалістичних країн. Дуалістична (англосаксонська) модель відповідає найстарішій системі місцевого самоврядування, яка відрізняється від інших систем місцевого самоврядування, що зумовлюється історичними особливостями її розвитку. За сучасних умов вона отримала значного поширення в «переселенських» країнах і країнах, які входили до складу британської колоніальної системи, у межах якої відбулося впровадження цієї моделі або більшості її елементів. На думку К.В. Михайловської, запозичення елементів іншої моделі

(зразка) у власну національну систему приводить до гібридизації системи та виокремлення іншої, «змішаної» моделі, яка також стає системою-образом, що утворює модель. Змішана модель із домінантною домішкою елементів континентальної моделі відрізняється від змішаної моделі з домінантною домішкою англосаксонської моделі більш високим ступенем централізації влади, наявністю так званої адміністративної вертикалі. Відмінність полягає також у поєднанні місцевого самоврядування з прямим державним управлінням на місцях, яке здійснює державний нагляд над місцевими органами самоврядування. Тобто дозволено робити все, що не заборонено законом. Найбільшого поширення змішана модель набула в Німеччині, Австрії, Японії та інших країнах, а її гібриди існують у більшості країн світу [3, с. 88].

У науці також є визначення поняття місцевого самоврядування, засновані на європейській континентальній концепції. Так, прихильниками англосаксонських і європейської континентальної концепцій часто використовуються ті ж терміни: «влада», «публічна влада», «управління», «діяльність, здійснювана громадянами, які проживають у межах муніципального утворення», «питання місцевого значення», «інтереси місцевого населення» тощо [4, с. 12]. При цьому такі вчені вважають, що місцеве самоврядування є або продовженням державного управління, або самим державним управлінням, здійснюваним місцевими жителями в межах муніципального утворення.

Прихильники європейської континентальної моделі, заснованої на теорії державного самоврядування, вважають, що державна влада нерозривно пов'язана з місцевим самоврядуванням наявністю загальних функцій, поєднанням загальнодержавних і місцевих інтересів у вирішенні завдань місцевого значення, досягненням єдиної мети – поліпшення добробуту громадян.

У свою чергу прихильники англосаксонської моделі виключають участь місцевого самоврядування в здійсненні державних функцій та вважають, що державні органи не можуть втручатися в справи місцевого значення. Варто відзначити, що англосаксонську модель фактично не може бути реалізовано в Україні. Вона розрахована на більш розвинені в економічному плані країни.

Суть розуміння місцевого самоуправління, яке засноване на європейській континентальній моделі, полягає в тому, що місцеве самоврядування розглядається як встановлена державою місцева публічна влада. Вона реалізується на території відповідного муніципального утворення шляхом управління, здійснюваного жителями, які проживають у межах цього муніципального утворення, органами й посадовими особами місцевого самоврядування. При цьому для здійснення своїх

функцій місцеве самоврядування має реальну матеріально-фінансову базу.

У такому розумінні місцевого самоуправління поєднуються багато елементів надбудовних і базисних відносин, які перебувають у нерозривному зв'язку. Місцеве самоврядування здійснюється шляхом управління. Відповідно, спостерігається сукупність управлінських відносин, які виступають як категорія, що гарантує зв'язок і взаємодію базису й надбудови, керованої та керуючої систем.

Варто підкреслити, що в такому розумінні поняття місцевого самоврядування розкрито його основні ознаки, а саме:

- це різновид публічної влади, встановленої органами державної влади в законах. Отже, введення місцевого самоврядування в суспільстві залежить від органів державної влади, які приймають закони. Діюча природа місцевого самоврядування полягає в тому, що воно є, з одного боку, аналогом центрального уряду, а з іншого – формою народовладдя, яка забезпечує реалізацію прав громадян на місцеве самоврядування, а місцевому населенню – можливість перетворення своєї волі на публічну владу;

- наявність цієї публічної влади, закріпленої за громадянами в законі, дає їм можливість здійснювати управління значною частиною державних справ, реалізувати державні функції в межах відповідного муніципального утворення;

- межі владних повноважень громадян, органів місцевого самоврядування та посадових осіб місцевого самоврядування обмежуються територією муніципального утворення. Усі рішення, прийняті під час реалізації різних форм здійснення місцевого самоврядування, діють лише в межах муніципального утворення;

- публічна муніципальна влада належить жителям, здійснюється ними безпосередньо й через створювані ними органи місцевого самоврядування або посадових осіб місцевого самоврядування;

- владу цю встановлено законом, вона має здійснюватись у межах закону. Тим самим підкреслюється, що місцеве самоврядування здійснюється на основі чинного закону, проте не з огляду на доцільність яких-небудь інших умов;

- місцеве самоврядування як різновид публічної влади має достатню матеріально-фінансову базу у вигляді муніципальної власності, місцевого бюджету, цінних паперів тощо. Ця влада приймає рішення та відповідає за свої дії власним майном;

- поєднуються місцеві й загальнодержавні інтереси під час здійснення місцевого самоврядування [5].

Що ж стосується визначення поняття, заснованого на англосаксонській концепції, то досить замінити в такому визначенні термін «вирішення

значної частини державних завдань» терміном «вирішення завдань місцевого значення».

Для визначення поняття місцевого самоврядування, заснованого на сполученні двох основних концепцій, варто вказати на поєднання завдань державного та місцевого значення. Таким чином, поряд із державною публічною владою існує муніципальна публічна влада.

Сучасним міжнародно-правовим документом, який найбільш повно викладає поняття й принципи місцевого самоврядування, зазвичай вважають Європейську хартію про місцеве самоврядування 1985 р. Відповідно до її офіційної версії місцеве самоврядування означає право й спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції, в інтересах місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права та які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи. Це положення жодним чином не заважає використанню зборів громадян, референдумів або будь-якої іншої форми прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом [6].

Легко виявити в наведеному визначенні порушення норм логіки: поняття формулюється саме через себе, тобто місцеве самоврядування через діяльність органів місцевого самоврядування. Однак слід враховувати, що ця логічна невідповідність міститься в перекладному тексті. Першоджерела Європейської хартії про місцеве самоврядування – автентичні тексти французькою й англійською мовами. З огляду на найменування Європейської хартії про місцеве самоврядування «місцеве самоврядування» є перекладом англійського «local self-government» та французького «*autonomie locale*». У наведеному визначенні перекладені «органи місцевого самоврядування» у французькій версії звучать «*collectivites locales*», а в англійській – «*local authorities*». Також їх можна перекласти словами «місцеві влади», «місцеве начальство», «влада на локальній території». Таким чином, у цьому разі мова йде не стільки про установи, скільки про місцеве населення, об'єднане з метою здійснення владних повноважень для захисту інтересів, обумовлених переважно фактором проживання на певній, відособленій (локальній) території, тобто про населення як про суб'єкт влади. У зв'язку із чим вважаємо більш доцільним використовувати як переклад понять «*local authorities*» та «*collectivites locales*» термін «місцеве співтовариство».

Принципово важливим у цьому визначенні є поняття самостійності. Під самостійністю місцевого самоврядування розуміється право населення муніципального утворення, відповідно до

чинних законів, безпосередньо або через своїх представників без втручання яких-небудь інших владних структур визначати коло питань, прийнятих до свого ведення, і вирішувати їх.

Визначення, викладені в Європейській хартії про місцеве самоврядування, підкреслюють ще один важливий аспект організації місцевого самоврядування: діяльність під свою відповідальність. Тобто тягар наслідків за рішення, прийняті в межах питань, узятих до свого ведення, повною мірою лягає на місцеве самоврядування.

Місцева муніципальна влада повинна разом з органами державної влади управляти як державними, так і місцевими справами, керуючись не лише місцевими, а й загальнодержавними інтересами, особливостями та традиціями. При цьому управління на місцях має здійснюватись на основі закону. Тоді буде досягнуто єдності в управлінні на території всієї країни, відбудеться скорочення розриву між суспільством та органами державної влади.

У конституціях сучасних держав місцеве самоврядування закріплюється й гарантується як одна з основ демократичної системи управління. Поняття «місцеве самоврядування» відображає складне та різноманітне явище, формування й розвиток якого залежать від цілого комплексу історичних, географічних, політичних, економічних та інших особливостей території. Воно найбільш повно дозволяє реалізувати положення про те, що єдиним джерелом влади є народ.

У більшості цивілізованих країн у великих адміністративно-територіальних одиницях, у межах складових їхніх територій (аж до низової ланки, наприклад невеликих міст, сіл, приходів, комун тощо) публічна влада реалізується не державними органами, а безпосередньо місцевим населенням чи утвореними ним органами (посадовими особами) [7, с. 82].

Ця влада здобуває властивості самоорганізованої публічної влади, що здійснює управлінські функції, визнані й закріплені юридично центральною владою. У зв'язку із цим у місцевому самоврядуванні парламентський принцип відокремлення управління від правотворчості є майже неможливим. Саме тому в законодавстві розвинених країн зарубіжні муніципалітети закріплюються як корпорації публічного права, тобто установи, що володіють правами публічної установи (суб'єкта адміністративно-правових відносин) і правами юридичної особи (США, Великобританія тощо). Саме в такій правоздатності муніципального утворення проявляється його політико-правова природа як організації публічної влади на місцях. І хоча умови генезису, історичного становлення й еволюції цього інституту були різними у відповідних країнах, у цілому їхня політико-юридична сутність і функції є однаковими. Наприклад, історична роль німецького місцевого самоврядування в дер-

жавній історії країни принципово відрізняється від впливу англійського місцевого самоврядування на становлення форми правління у Великобританії. Однак нині ці органи здійснюють однакові функції й завдання, забезпечуючи життєдіяльність населення місцевих громад на основі законів та інших нормативних актів державних органів і власних юридичних рішень, прийнятих у межах своєї компетенції.

Місцеве територіальне самоврядування прямо стосується проблеми організації народовладдя в державі. Держава, будучи виразником спільного інтересу народу, забезпечує реалізацію цього інтересу, насамперед у формі закону. Виконання законів здійснюється відповідними органами, у тому числі й органами населення міст, районів та інших поселень. Останні поєднують цю діяльність із конкретними інтересами місцевого населення, більше того, населення може бути основним суб'єктом такої державної діяльності [8, с. 6]. Отже, місцеве населення може ставати основним суб'єктом управлінських, адміністративно-правових відносин, що є першою характерною рисою муніципального управління.

Друга характерна риса муніципального управління постає з першої: державно-правова природа місцевого самоврядування визначається не лише децентралізацією публічної влади, а й організацією державної влади взагалі, що є більш важливою проблемою [9, с. 7]. Самоврядування має бути у функціональному плані досить результативним. Особливу роль у вирішенні цього питання покликане зіграти законодавство про місцеве самоврядування. На сучасному етапі формування системи місцевого самоврядування повинні бути досить високими політична активність населення та його самоорганізація. Відомо, що самоврядування не можливе без юридично оформлених інститутів, без відповідних органів місцевого самоврядування й посадових осіб, організаторської діяльності депутатів представницьких органів муніципалітетів [10, с. 255].

Вихідною теоретико-методологічною основою формування публічної, у тому числі й самоврядної, влади в Україні є громадянська та природно-правова концепція влади й самоврядування. Ці ідеї гуманізують публічну владу, роблять її більш наближеною до громадян. Їхня реалізація істотно розширює сферу свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний сегмент його соціальної взаємодії з державою, у результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні та колективні права особистості. Влада за таких умов розкриває специфічний образ мислення й форму реалізації волі конкретної людини, груп людей до життя та життя свого нащадка. На локальному рівні за допомогою такої влади складатиметься й функціонуватиме цілісна система соціальних зв'язків, які

фактично формують реальне громадянське суспільство [11, с. 9].

Запозичення досвіду різних систем самоврядування, які визнані такими, що утворюють моделі (зразковими), призвело до порушення логіки розвитку національної моделі самоврядування як цілісної, системно пов'язаної з інститутами держави, політичною культурою населення. Проблемою стала варіабельність законодавця у визначенні місцевого самоврядування, що привело до фіксації в Конституції України 1996 р. «громадянської» теорії самоврядування, а в профільному законі – «державної» теорії самоврядування. На практиці це зумовило поєднання елементів різних моделей самоврядування, що призвело до гібридизації української системи місцевого самоврядування та неефективності у вирішенні питань місцевого значення в подальшому.

Адміністративне реформування щодо підвищення ефективності й удосконалення системи державного управління, запропоновані конституційні зміни, на жаль, залишаються поверхневими, несистемними, не здатними до відновлення конструктивного балансу між державним управлінням і місцевим самоврядуванням.

Таким чином, місцеве самоврядування – це самостійна діяльність громадян щодо регулювання, управління й вирішення безпосередньо або через сформовані ними органи місцевого самоврядування значної частини питань місцевого значення в інтересах населення цієї території з урахуванням розвитку всього суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Григорьев В.А. К вопросу о местном самоуправлении: модели / В.А. Григорьев // Приднестровье. – 2009. – № 65. – С. 5.
2. Соловьев С.Г. Модели организации системы муниципальной власти: проблемы теории и практики / С.Г. Соловьев // Современное право. – 2006. – № 7. – С. 32–35.
3. Михайловська К.В. Онтологічні передумови місцевого самоврядування як політичного феномену та його концептуальні версії / К.В. Михайловська // Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія «Соціологія і політичні науки» / за ред. І.М. Ковалю. – О. : Астропринт, 2009. – Т. 14. – Вип. 2. – С. 84–90.
4. Біленчук П.Д. Система міського самоврядування: деякі питання теорії та розвитку / П.Д. Біленчук, В.В. Кравченко // Розвиток місцевої демократії: забезпечення прав громадян на здійснення місцевого самоврядування : зб. матер. конф. (м. Київ, 21–22 грудня 1998 р.). – К. : Перспектива, 1999. – С. 9–14.
5. Співак Д.П. Інститут місцевого самоврядування в комунікативному політичному процесі України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Д.П. Співак ; Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. – О., 2013. – 17 с.
6. Шаповалова А.М. Управлінська модель послі-

довності реалізації програми спільних дій в територіальній громаді / А.М. Шаповалова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – № 1(27). – С. 325–329.

7. Кампо В.М. Європейська модель місцевого самоврядування: проблеми і перспективи її реалізації в Україні / В.М. Кампо // Українсько-Європейський журнал міжнародного та порівняльного права. – 2001. – Т. 1. – Вип. 2. – С. 71–84.

8. Григорьев В.А. Дифференциация интереса в местном самоуправлении / В.А. Григорьев // Приднестровье. – 2009. – № 54. – С. 6.

9. Григорьев В.А. К вопросу о местном самоуправ-

лении: централизация и децентрализация власти / В.А. Григорьев // Приднестровье. – 2009. – № 55. – С. 7.

10. Астапова Т.О. Споживацька модель діяльності органів місцевого самоврядування / Т.О. Астапова // Теорія та практика державного управління : зб. наук. праць. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2007. – Вип. 1(16). – С. 250–257.

11. Дунаєва Л.М. Місце та роль самоврядування в територіальній організації сучасних держав / Л.М. Дунаєва // Наукові праці: навчально-методичний журнал. Серія «Політичні науки». – Миколаїв : Вид-во Чорноморського державного університету імені П. Могили, 2009. – Вип. 97. – Т. 110. – С. 6–10.

Rostetska S.I.

Types and forms of international negotiations

The classification of types of international negotiations taken such criteria as objective, the type of decisions, official status, number of sides. The features of these forms of political negotiations as political consultations, discussions and debates.

Keywords: political conflict, negotiations, international negotiations, political consultation, debate.

Ключові слова: політичний конфлікт, переговори, міжнародні переговори, політичні консультації, обговорення.

Классификация типов международных переговоров принята такие критерии, как цели, типа решений, официального статуса, количества сторон. Особенности этих форм политических переговоров, как политические консультации, дискуссии и дебаты.

Ключевые слова: политический конфликт, переговоры, международные переговоры, политические консультации, обсуждения.

UDC 303.6

Rostetska S.I.,
candidate of political sciences, associate
professor of political science South
Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky

Класифікація типів міжнародних переговорів прийнято такі критерії, як мети, типу рішень, офіційного статусу, кількості сторін. Особливості цих форм політичних переговорів, як політичні консультації, дискусії та дебати.

Negotiations become important in today's society. Even in the second half of the twentieth century, negotiation issues in the Western world stood sharper because there was a serious problem coordination behavior of different social groups and interests, compared to those in Europe. Countries are socialist long lived by inertia conquest opinion «control person» and any variation on «political views and divergence of political arrangements» were unacceptable to life as an ordinary citizen, and for newly established political forces. But Ukrainian society movement for democratic values requires knowledge and skills align interests between political forces branches. The only civilized but by reaching an agreement in the modern world are negotiating.

Problem negotiation takes relatively independent significance in the western Conflict since the mid 60's. According to the national experts to work with international negotiations mind two directions: on the one hand, this development problems of the world, and on the other the idea of «power approach.» Accordingly, if the first trend contributed to the formation of an idea of negotiation as a means of resolving international conflicts and peace, the second was designed to develop the best ways to achieve gains in the negotiations. However, the end of the Cold War and global confrontation leads to new trends in the state of negotiations.

Overall, these trends are as follows:

Firstly, international negotiations are the main form of interaction between states. They actively influence the further reduction of the role of the military factor.

Second, the volume and the number of negotiation. They become the object of new areas of international cooperation (environmental, social and political processes, scientific and technical cooperation, etc.).

Third, the growing negotiating role of international organizations.

Fourth, the scope of the negotiations involved experts with no diplomatic experience, but possesses the competence in the field of complex scientific, technical and economic problems, which is necessary

in the analysis of new areas of cooperation between states.

Finally, fifth, there is a need radical revision process control negotiations, highlight the most important issues for senior public management; definition of the competences of different working levels; develop a system of delegation of responsibility; improving coordination role diplomatic services, etc.

Particular attention is paid advisable conversations that can be considered preparation for negotiations or the beginning of their talks. The question of what is the conversation that its laws and regulations have been the subject of scientists for many centuries.

The question of the difference between conversations and other forms of interaction. The main difference is the principle of «no-no need to argue». During the conversation, politicians, diplomats consider it necessary to safely convincingly prove his innocence, not wrong interlocutor, in addition, they refrain from criticism, not without having to put in the position of partner forces defending.

One of the forms of political negotiations can be called the political debate.

Debate – a reasoned debate in which the parties (usually two) are aiming to convince anyone of anything. In assessing the controversy, primarily used arguments, but also captured and various rhetorical techniques, ability to work with the audience, expressive language, and so on. P.

One of the forms of political negotiations can be called the political debate.

Behind the scenes work—one of the essential elements of career, a source of valuable information, opportunity to establish informal relations with colleagues – foreigners. The purpose of backstage work – personally meet with partners in negotiations, meetings, conferences, enter them in informal contact, which is often very useful for obtaining or transmitting information, discuss previous proposals, presenting arguments to influence the position of partners and more.

Of course, like any classification given above is rather arbitrary. The same can be classified

negotiations for various reasons, a list of criteria for the typology negotiations can always continue.

Negotiations become important in today's society. Even in the second half of the twentieth century. negotiation issues in the Western world faced more acute because there was a serious problem of coordination of the behavior of different social groups and interests, compared to Eastern Europe. Countries socialist camp is long lived by inertia conquest of thought «control person» and any variations on «divergence of political views and achieving political agreements» were unacceptable to life as an ordinary citizen and for the newly established political forces. But Ukrainian society movement for democratic values requires knowledge and skills to coordinate the interests between political forces, branches of power. But only civilized method of reaching an agreement in the modern world are negotiating.

Problem negotiations takes relatively independent significance in western Conflict from mid 60 years. As the national experts to work with the international negotiations affect two areas: on the one hand, this development problems of the world and on the other the idea of «forceful approach». Accordingly, if the first trend contributed to the formation idea of negotiations as a means of resolving international conflicts and peace, the second was designed to develop the best ways to achieve gains in the negotiations. However, the end of the Cold War and global confrontation leads to new trends in the state of the negotiations. Overall, these trends are as follows:

First, international negotiations are the main form of interaction between states. They actively influence the further reduction of the role of the military factor.

Second, the growing volume and number of talks. They are becoming the subject of new areas of international cooperation (environmental, socio-political processes, scientific and technical cooperation, etc.).

Third, the growing negotiating role of international organizations.

Fourth, the scope of the negotiations involved experts with no diplomatic experience but possesses the competence in complex scientific and technical and economic problems, which is necessary in the analysis of new areas of cooperation between states.

Finally, fifthly, there is a need for radical revision of the management talks: highlight the most important issues for senior public management; defining the scope of competence of the various working levels; developing a system of delegation of responsibility; enhance coordinating role diplomatic services, etc.

Depending on the criteria there are several kinds of international negotiations.

1. Criterion – a goal that set themselves the negotiators:

- negotiations with a view to extending previously reached peace agreements;
- talks on normalization of relations of peaceful participants of international conflict;
- negotiations to revise the agreements reached earlier in favor of one of the stakeholders;
- Negotiations to reach a new agreement (in case of settlement of international conflicts of this type include most of the negotiations);
- Negotiations to obtain relevant results (in these cases, the parties do not try to achieve the final result, and an interpreter positions and intentions of partners, establish contacts that may be necessary in the future).

2. Criterion – the type of decisions taken as a result of negotiations:

- talks, ending the adoption of a compromise;
- negotiations ending full resolution of conflict;
- talks, ending a partial solution;
- negotiations ending asymmetric solution that satisfy one side more than another.

3. Criterion – the official status of negotiators:

- talks at the highest level;
- negotiate at a high level;
- negotiate in good working order [1, p. 67].

Negotiations can be single or one-off, but may be prolonged, that consist of several rounds.

Under present conditions, most of the negotiations is open, ie the start of negotiations report public, and their results are announced. But conflict settlement talks are held and hidden.

Talks at present can be divided into bilateral or multilateral.

In direct bilateral negotiations involving only two partners and they are face to face. Such negotiations take place during official visits or international forums. Almost no official visit or international meeting did not take place without bilateral negotiations. In multilateral negotiations involved from three to several dozen participants and dedicated they tend to consider global issues of international relations or resolve any disputes or conflicts. The number of participants in these negotiations, it is not necessarily dependent on the number of, say, the conflicting parties. Examples of such multilateral negotiations can be: Geneva meeting in 1954 in Indochina (9 countries participated), the International Meeting to resolve the issue in Lao 1961-1962. Geneva (attended by 14 countries), European General Meeting 1973-1975. for Security and Cooperation (35 countries participated) [2, p. 32].

Multilateral negotiations are divided into sessional negotiations in the framework of existing international organizations and nesesiyni negotiations that talks organized at the initiative of one or more countries with issues of self, a special importance for countries that take part in negotiations

Bilateral negotiations are held when they concern only relations between the two countries. But in the

diplomatic history known (though very rarely) such precedents when bilateral negotiations on multilateral discussed international issues, and in multilateral – questions were only two, and sometimes a single country. attended by many countries and solved one key issue, or vice versa. Bilateral visits of heads of governments or states end negotiations on many key issues. However, experience shows that bilateral negotiations requires time-consuming and versatile competence and more at the level of delegations specially trained [3, p. 79].

Ukraine is an active participant in both the multilateral and bilateral negotiations, especially within the UN, Council of Europe, European Union, Organization for Security and Cooperation in Europe and others.

Nowadays, a very popular and effective form of bilateral relations are political consultation, enabling deeply and comprehensively discuss not only bilateral but also international relations in general. Consultations held in accordance with pre-set schedule, or as the need arises. Are they, as a rule, at the special working committees, but usually at officials from the two countries, mainly directors (or their deputies) of the Department of Foreign Affairs.

In science, there are two points of view on the nature of the phenomenon of political consultations. According to «Asian approach» method of political consultation as a «soft», «optional» genre diplomatic practice, the most actively used by some states of the East (China, Japan) during interaction with European countries in the middle of the XIX century [4, p. 213]. But Europeans, for their part, do not neglect this form of communication, but mostly resorted to it in a dialogue with its Eastern partners. In particular, in the XIX century, during the civil wars in India, the British colonialists turned to political consultation for recruiting supporters among the local Indian elite. Several authors, however, disputed such an interpretation of

the phenomenon of political consultations. Expressed opinions that are specific, mild forms of diplomatic negotiations, which were inherent in some political traditions of the East, likely fall under what the language of European diplomacy called «exchange of views» rather than advice. Accordingly believe that proper consultations were brought to the East by British diplomats. Thus, the hypothesis advocated Western roots of this phenomenon. Proponents of «American approach» did not yield to the invention of the genre of political consultations either Asia or Europe. They insist that consultations – the achievement of a closed meeting of representatives of the legislative and executive branches of the US government in the XIX-XX centuries.

According to this logic, the emergence of political consultations – merit Americans. In the United States consulted as a form of cross-party cooperation during the election campaign traditionally had limited application and did not go beyond bipartisan cooperation. However, in early 1948, by the decision of Secretary of State George. Marshall, a group of leading analysts of the US State Department (J. Hikkerson, D. and T. Rask Echillz) began to study the question of the expansion of diplomatic contacts that would not represent a full-scale negotiations and in some cases preceded or perhaps even replace them. Consultation is seen as a special form of contacts [5, p. 14 -16].

This practice started actively used. At the end of 1950, political consultations were used to improve the efficiency of the departments of State, Ministry of Finance and Ministry of Defence. At the beginning of 1951 with the filing of Secretary of State Acheson Americans aprobuvaly new form of work within NATO [6, p. 73].

Exploring the political consultation may highlight the following approaches to their nature, are presented in Table 1.

Table 1

Basic approaches to defining the essence of political consultations

Criteria for analysis	Approaches are in interpretation of political consultations				
	political and cultural	administrative	procedural cyclic	communicative	Psychological
basic definition	element of political culture	control method	cyclic	form of communication	means of interaction
key principle	adherence to cultural norms and principles	effectiveness	regulatorist	legitimacy	Preconceived issues
a key demand (interest)	political orientations and values	resource	Ideas	information	Consensus
the scope of interpretation	philosophy of politics and international relations	governance	policy development	international relations and world politics	Cognitive psychology

Thus, it should be noted that in the context of political relations none of the approaches to the interpretation of political consultations can not claim evrystychnist. However, some foreign researchers identified features and aspects may be fixed in the definition. Firstly, in practice political consultations with all the variability of interpretations invariably defined as a means of social and political communication (means of interaction). Secondly, the consultation has such basic features as the efficiency, regularity and legitimacy. Thirdly, the key need is a consulting party information that can be considered both a specific resource, and a set of ideas, values and behavior. Fourth, the purpose of political consultations should be informing the parties, on steps to address the problem situation. All these aspects can be reflected in the definition of political consultations. Consequently, political consultation – a form of social and political communication, which is a regular open dialogue focused on each other informed about the activities of the parties, to develop an overall strategy of joint and individual actions effective control over the execution of agreements previously adopted and signed agreements.

Negotiations are conducted both in the form of direct discussions at meetings, meetings of various international forums and in writing through diplomatic exchange of relevant documents (notes, memoranda, memoranda, and so on. N.) [7, p. 56-58].

It is advisable to pay special attention conversations that can be considered preparation for the start of negotiations or talks themselves. The question of what is the conversation that its laws and regulations have been the subject of scientists for many centuries.

The question of the distinction between conversations and other forms of interaction. The main difference is the principle of «no-no need to argue.» During the conversation, politicians, diplomats consider it necessary to calmly, convincingly prove his innocence, not the wrong interlocutor, in addition, they refrain from criticism, not without having put in the position of partner forces defending.

The main goals of conversation include:

- first acquaintance, networking;
- consolidation of established contacts, more detailed talks in line with the issues of interest;
- subject to receiving the required information or evidence;
- discussion and resolution of issues of bilateral cooperation;
- preparation for the negotiation or discussion during negotiations to resolve difficult issues [8, p. 313].

But, of course, the conversation could not be made with one purpose, and with several.

Conventionally, the conversation can be classified as follows:

1. the talks at the invitation of opponents at the official level;
2. conversation with your initiative at official level;

3. public conversations on events, receptions;
4. conversation during a break in formal meetings;
5. casual conversations while visiting events, trips and so on. P.;

6. talks unexpected, unforeseen when the topic of conversation is unknown in advance.

Thus, conducting interviews requires some art and, like any art, it is subordinated to certain rules, laws, taking into account past experience, achievements and mistakes.

One of the forms of political negotiations could be called political debate. Debate originate from ancient Greece, where they were an integral part of democracy. In Athens citizens debated the advantages and disadvantages of the proposed law, the dispute gave the opportunity to thoroughly analyze the problem. In ancient Rome, there were the so-called rhetoricians school, which taught oratory. Schools were very prestigious orators, and teachers were among the highest paid. In the Middle Ages in Europe were extended debates, oratorical skills courses and debate.

In 30 years of XX century in the US debate began their formation as a form of youth activities. Pre-election campaign gave a new impetus to the debate and formed them in such a way that they have now. Popularity debate in the US increased after the first televised debates between John Kennedy and Richard Nixon during the presidential elections of 1960. Debate – a reasoned debate in which the parties (usually two) are aiming to convince anyone of anything. In assessing the controversy, primarily used arguments, but also captured and a variety of rhetorical techniques, ability to work with the audience, expressive language and so on. Mr.

According DV Yakovlev, an integral part of the political stands of political dialogue in the form of a debate in which different types of messages. In particular, we can speak of an information type, defined descriptive development topics and lack of confrontational elements, argumentative and analytical type (persuasion by means of logical-conceptual apparatus) and the imperative type (emotionally expressive pressure categorical judgments, exaggeration, incorrect metaphors, etc.) [9, c. 55].

In diplomatic practice XIX and early XX century was considered the highest form of negotiation Congress, such as the Congress of Vienna in 1815, a decision which concerned the arrangement of Europe after the Napoleonic wars, documenting the practice of diplomatic relations, the Paris Congress 1856, Berlin Congress in 1878. Today this form of diplomatic practice, hardly used, and the most common form of international political talks became conferences and international forums (meetings). They usually, convened at the level of Heads of State or Government, ministerial and government delegations [10, c. 51-54].

It is advisable to pay more attention to the behind the scenes work, which in modern diplomacy has a very important place.

Work behind the scenes – one of the essential elements of the profession of diplomat, a source of valuable information, the possibility of setting up informal relations with colleagues – foreigners. According importance unofficial work not inferior to the formal, official diplomacy. However, unlike the latter, not so well governed, has codified the rules, and therefore requires not only high professional training, but also specific personal qualities, constant work on themselves.

The purpose of backstage work – to meet personally with partners in negotiations, meetings, conferences, enter them in informal contact that is often extremely useful for obtaining or transmitting information, preliminary discussions on possible proposals, presentation of arguments to influence the position of partner and so on.

Depending on the form of holding negotiations may be conducted in the form:

- Congresses;
- Summits;
- conferences;
- meetings;
- sessions;
- meetings and the like.

The following classification provides for negotiation in the stage of conflict or consent. These are the talks aimed at resolving the conflict or crisis situations and or the parties enter into negotiations for joint activities. In this connection it is necessary to distinguish three principal aspects that affect the negotiation process. First, in crisis and conflict situations in the alternative policy negotiations often violence and the economy – the destruction of economic ties and relations. This imposes negotiators special responsibility for their decisions. Second, in times of crisis and conflict when communication channels are not established or bad, parties sometimes have to resort to intermediaries, third parties, conducting informal talks and other activities. Thirdly, with the cooperation of the negotiators reach a growth product or produce a new product or building new relationships that allow them to get it. The task of the negotiators is how to arrange and organize activities so that this increase was the maximum possible, as well as the contributions of each division and received. Another thing in the conflict. There, the emphasis is usually on the distribution or redistribution available. In other words, the conflict, figuratively speaking, of course decided how to divide the existing pie, while in collaboration – how to bake. Another feature in the negotiations in a conflict: the parties may be targeted to have smooth, extinguish, to resolve the existing conflict, or how to eliminate a source of conflict, resolve it. Of course, conflict resolution through negotiation is more desirable than

their settlement because it reduces source of tension as such. At the same time full of contradictions solution in the negotiations is not always possible. The settlement of the conflict, aimed at reducing the opposition parties, in this case, can afford to avoid violence, the destruction of economic ties and be the first step towards its solution. It should be noted that both types of negotiations – a situation of cooperation and conflict situations – are in various fields. Thus, it would seem, economic or commercial activities involve negotiations only in the cooperation. In fact it is not. Even under the most good relations between the partners may have conflicts. In addition, their joint activities may affect the interests of third parties, which again provides for negotiations to resolve the conflict relations. That is why Abroad currently has a new branch of research in management science – conflicts between organizations and within them. So negotiators should be able to negotiate and in a relationship conflicts, in terms of cooperation.

Of course, like any classification given above is rather arbitrary. The same can be classified negotiations for various reasons, a list of criteria for the typology negotiations can always continue.

LITERATURE:

1. Tsygankov PA International Relations / PA Tsygankov. – M., 1996. – 320 p.
2. International Negotiation: Analysis, Approaches, Issues / Ed, by VA Kremenyuk. San-Francisco, Oxford, Jossey-Bass, 2009. – P. 31-37.
3. Igor Alekseev art of diplomacy: not to win, but to convince / IA Alekseev. – M.: Publishing and Trading Corporation «Dashkov i K», 2007. – 284 p.
4. F. Schwartz policy consultations in Japan / F. Schwartz // World Economy and International Relations. – 2010. – № 3. – S. 23-28.
5. Zobnin A.V. To a question on the strategy of US President GS Truman in the development and implementation of part of the Atlantic (1948-1952 gg.) / A.B. Zobnin // search of ways of development in the modern world of interstate cooperation / [Ed. A.A. Sindeev]. Tver: Tver State University, 2006. – 167 p.
6. Gudev P. internal crisis in the historical and political practice of NATO / PA Gudev // international processes. – 2005. – T. 3. – № 1 (7). – S. 73-74.
7. Resolving International Conflicts: The Theory and Practice of Mediation / Ed. by J. Bercovitch. – Boulder, L.: Lynne Renner Publishers, 2011. – P. 54-63.
8. Popov V.I. Political Diplomacy / V.I. Popov. – M.: Science Book, 2000. – 575 p.
9. Yakovlev D.V. Political debate as a means of rationalizing political interaction / D.V. Yakovlev // Actual problems of politics. Coll. Science. works. Vol. 40. – Odessa, 2011. – P. 50 – 57.
10. Shcherbaty Yu. / Yu. Shcherbaty. The Art of Deception. – Moscow: Eksmo-Press, 2008. – 132 p.

РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

Гедікова Н.П.

Нормативно-ціннісні орієнтири основних політичних течій сучасності

УДК 32.001.1:124.5

Гедікова Н.П.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету післядипломної
освіти та роботи з іноземними
громадянами
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті аналізуються нормативно-ціннісні орієнтири основних політичних течій сучасності, зокрема лібералізму, консерватизму та соціал-демократії. Надано характеристику результатів взаємного синтезу та корегування їх ідеологічних настанов, ідей, положень тощо.

Ключові слова: лібералізм, консерватизм, соціал-демократія, ідеологія, цінності, норми, політичні течії.

В статье анализируются нормативно-ценностные ориентиры основных политических течений современности, в частности либерализма, консерватизма и социал-демократии. Дается характери-

стика результатов взаимного синтеза и корректирования их идеологических установок, идей, положений и так далее.

Ключевые слова: либерализм, социал-демократия, консерватизм, идеология, ценности, нормы, политические течения.

The article analyzes the normative value orientations of the main political currents of our time, namely, liberalism, conservatism and social democracy. The characteristic of the results of the mutual correction of the synthesis and their ideological attitudes, ideas, positions, otherwise.

Key words: liberalism, social democracy, conservatism, ideology, values, norms, political currents.

В умовах глобалізації всієї світової системи та цивілізаційної кризи складним є оформлення цілісного бачення суспільства, створення єдиної концепції суспільного розвитку. Це пов'язано з ритмом соціального розвитку, що прискорюється, та радикальними змінами, що розпочалися наприкінці минулого століття, що піддало інверсії людське мислення й саме буття. Природно, що зазначені обставини потребують нових ідей і концепцій. При цьому класичні ідеологічні течії не втрачають своєї значимості, виходячи з їх здатності модернізуватися та трансформуватися відповідно до конкретних умов суспільного устрою. Водночас будь-яке явище, яке виникло багато десятиліть або й століть тому, не лишається незмінним, раз і назавжди даним. У залежності від історичної епохи, національних особливостей, позицій теоретиків і вчинків політичних діячів воно набуває нових, іноді від початку не притаманних йому рис, увесь час еволюціонуючи й трансформуючись у процесі пристосування до реальної ситуації.

У ході свого розвитку, а ще частіше під час реалізації на практиці різних течій політичної думки нерідко сприймають окремі елементи зовсім протилежних напрямів, змінюючи свою суть за мінімальних змін у термінології. У зв'язку із цим поділ суспільства на лібералів, консерваторів, соціал-демократів тощо часто виявляється умовним. Численні дослідження суспільної думки показують, що стосовно різних аспектів економічного, політичного, соціального та культурного життя люди можуть дотримуватися різних позицій, стаючи тим самим носіями ідей декількох політичних течій одразу.

Таким чином, зрозуміти одну зі специфічних особливостей «новітньої» історії можливо лише на підставі системного аналізу політичних цінностей, принципів, норм й ідей, які відстоюються

основними напрямами сучасної політичної думки. Зокрема, мова йде про зближення, взаємопроникнення та взаємообумовленість філософсько-політичних течій (лібералізму, консерватизму та соціал-демократії) як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Власне до цих ідеологій і суспільних моделей, випробуваних часом і здатних до модернізації, звернута увага багатьох сучасних дослідників, а саме: С. Айвазова, А. Вебера, В. Войткова, К. Гаджієва, А. Громико, В. Заблоцького, М. Загладіна, Ю. Замошкіна, Б. Капустіна, А. Мисливченко, В. Орлова, І. Панькова, С. Перегудова, П. Рахшміра, В. Соргіна, І. Шадріна та інші. Це пов'язано з тим, що, не дивлячись на складність і багатолітність політичного життя всієї світової системи в цілому, розмаїття течій політичної думки, розвиток соціуму протягом багатьох століть незмінно визначається ліберальною, консервативною та соціал-демократичною доктринами. Особливість цих ідеологій полягає в тому, що вони реально формують структуру й динаміку сучасного суспільства, визначають дії політичних і державних структур. Тому в сучасних умовах розвитку цивілізації тенденції зближення відзначених ідеологій набувають актуального характеру через усвідомлення того, що кожна з них – це всього лише одна з теорій розвитку суспільства, яка не має загально-визнаного ідеологічного статусу. Крім того, кожна окремо взята ідеологічна форма визначається в динамічному співіснуванні з іншими ідеологіями й тільки так вона може повністю розкрити та використати свої соціальні функції. Отже, тільки у своїй єдності ідеології можуть дати повне уявлення та пояснення соціальному феномену (об'єкта), на який направлено їх вивчення й дія, запропонувати реальну модель суспільного розвитку та намітити подальші шляхи існування.

У зв'язку із цим автор цієї статті ставить за мету проаналізувати нормативно-ціннісні орієнтири основних політичних течій сучасності, зокрема лібералізму, консерватизму й соціал-демократії та з'ясувати результати взаємного синтезу та корегування їх ідеологічних настанов, ідей, положень тощо.

Історія існування та процеси модернізації ідеологій свідчать про те, що кожна течія суспільної політичної думки в чистому вигляді існує лише в класичному теоретичному оформленні. На практиці спостерігається поєднання найважливіших елементів лібералізму, консерватизму, соціал-демократизму тощо, їх взаємообумовленість, і це є характерною особливістю існуючої нині всієї світосистеми в цілому, орієнтованої на загальнолюдські ідеї, ідеали та принципи.

Безумовно, в умовах об'єктивної реальності теорія та практика не завжди накладаються одна на одну. Отже, політична філософія кожної ідеології має певну самостійність щодо конкретних політичних сил, політичних програм відповідних партій, позицій і заяв політиків. Таким чином, розглядаючи тенденції взаємного ідейно-ціннісного й нормативного збагачення консервативної, ліберальної та соціал-демократичної ідеологій у сучасному світі, насамперед необхідно враховувати те, що кожна з них є певною системою поглядів, світогляду щодо існуючої реальності, ідеально-типологічною конструкцією політико-ідеологічних орієнтацій. При цьому кожна ідеологія у своїх установах, світогляді, політичній діяльності керується певними цінностями та принципами. При цьому всередині кожної сучасної ідеології виокремлюється низка течій, напрямів, типів і моделей, у яких основні цінності й принципи носять вельми суперечливий характер. Усе залежить від того, що бере за основу у вирішенні визначеного питання той або інший ідеолог. Однак необхідно констатувати, що так або інакше всі форми, що проявилися всередині кожної ідеології, об'єднані певним комплексом ідей, концепцій, ідеалів, які у своїй сукупності складають цілісне ідеологічне оформлення суспільно-політичної думки.

Так, для лібералізму основними цінностями та принципами є свобода, індивідуалізм, рівність. Основу соціал-демократичного феномена складають свобода, справедливість і солідарність. Саме принципи «справедливості» й «солідарності» є головними ознаками соціал-демократизму у відношенні до лібералізму та консерватизму.

Слід констатувати, що визначити загально-визнані традиційні цінності ядра консерватизму вельми складно, оскільки наповнення певним сенсом їх змісту в усіх націях, народах, соціальних групах тощо є різним і залежить від історично сформованого менталітету, національно-культурних, духовних традицій кожної окремо взятої

соціально-політичної спільноти, формування консервативних світоглядних основ, колективної ідентичності тощо, від конкретних обставин (умов), у яких приймається політичне рішення. Отже, не може бути єдиного підходу в розумінні традиційних цінностей. При цьому з огляду на наукові праці, які дають уявлення про консерватизм та широкий спектр його ціннісного ареалу, головними є стабільність, закон і порядок, традиція.

Серед широкого спектра ціннісних установок у кожній з ідеологій у реальності є декілька основних базових цінностей, які визнаються більшістю людей демократичних суспільств і об'єднують ідеології, які піддаються аналізу: свобода, рівність, порядок.

Свободу розуміють як можливість самовизначення кожної людини й право на самостійний розвиток особистості. При цьому мова йде не тільки про свободу особистості, але й про політичну свободу – право індивіда на участь в управлінні державою та суспільством. Конституційне закріплення свобод і прав, їх регламентація та захист законом і забезпечення власністю є необхідними умовами для вільного вибору життєвої позиції кожного громадянина. При цьому правовий аспект свободи обов'язково повинен бути поєднаний і сумірний із принципами особистої відповідальності й обов'язку, а в економічній сфері – вільно ринкові відносини.

Спираючись на ідею однакової цінності кожної особистості, категорію рівності розуміють як рівність початкових можливостей, а не рівність у розподіленні прибутків, рівність прав і можливостей для кожного члена суспільства та рівність усіх членів суспільства перед законом, при цьому не ігноруючи фактичної нерівності людей. У більш широкому сенсі – соціальна справедливість.

Істинний порядок у суспільстві й державі може бути досягнутим на підставі панування права та законності.

Поряд із викладеним слід враховувати, що кожній з ідеологій притаманний власний вектор усвідомлення суспільного життя, який формується на основі його загальних цінностей, пріоритетів, функцій і завдань, при цьому в кожній із них вони достатньо структуровані, а отже, вони не можуть збігатися та створювати ціле ідеологічне поле.

Сучасний консерватизм визнає універсальність таких понять, як індивідуалізм, особисті свободи, права й обов'язки людини, рівність усіх перед законом, він відстоює ідеї вільної конкуренції, вільного ринку, соціальних реформ, держави добробуту, державного регулювання економіки, при цьому виступає за обмеження втручання держави в ринкову економіку та сприяння з її боку підприємництву тощо. У цьому відношенні він змикається з лібералізмом і соціал-демократією. Проте основним завданням сучасного консерва-

тизму, як і раніше, є присутність, що урівноважує, на політичній сцені та сигнали тривоги, якими він виражає свої позиції. І. Сокольська зазначає, що це створює в політиці життєво необхідний баланс, де консерватизм насамперед утілює в собі функціональну й рольову сталість, а також пропонує суспільству свої способи вирішення різних проблем [1, с. 49–50].

Якщо раніше консерватизм більше був схильний до ідеологічного синтезу з іншими політичними течіями (лібералізмом, фашизмом тощо), то на сучасному етапі його еволюції дослідники виявляють (і практика це підтверджує), що «він сам володіє значною силою тяжіння, здатен залучити до своєї орбіти як ліберальні, так і право-радикальні елементи» [2, с. 59]. Цей факт обумовлюється тим, на думку А. Міграняна, що, рухаючись у майбутнє, ми все частіше виявляємо, що ефективність цього руху багато в чому залежить від того, як багато і що саме ми беремо з минулого [3, с. 114].

Безперечно, лібералізму, соціал-демократії, так само як і консерватизму та іншій політичній течії, притаманно звертатися до усталених традицій, суспільної моралі, культури. Проте в цьому питанні консерватизм відрізняється своєю прихильністю до історичного часу, яка знаходить своє виправдання в органічному синтезі минулого, теперішнього й перспективах майбутнього, що ґрунтується на принципі соціалізації наявного досвіду та збереженні історичних традицій.

Теоретично держава, народ та інші соціальні суб'єкти можуть розглядатися без історичного минулого, але практично їх реальне існування та динамічний розвиток без цього аспекту є неможливим. Сучасні ліберали усвідомлюють цей факт, оскільки в історії існування ліберальної ідеології вони нерідко вибудовували її ідеальні конструкції, залишаючи за рамками уваги історичні, національні традиції, що призводило до її дискримінації. Таким чином, при тому, що лібералізм сприймає минуле як об'єктивну даність, природний хід подій, для сучасного ліберала важливим завданням є активізація відомих елементів традиції, що вказує на його певне зближення з консерватизмом.

Сучасні соціал-демократи в суспільному розвитку здійснюють процес трансформації від «держави допомоги» до «держави соціальних інвестицій», останнє також притаманне й сучасному лібералізму. Немає сумнівів у тому, що «придатність до зайнятості – одна з адекватних стратегій нової соціальної держави, але вона не може й не повинна замінити собою відповідальність держави за зайнятість, і там, де зайнятість не може бути забезпечена, держава в цілому повинна гарантувати гідне життя кожній людині» [4, с. 61].

Зазначені зміни передбачають і зміну характеру самої праці. У свою чергу зі зміною характеру праці змінюється й характер власності. Соціал-демо-

крати після переходу на позиції макроекономічної політики, у якій чітко усвідомлюється важливість інституту приватної власності, тим самим підтвердили ідею визнання невід'ємного права людини – права на власність, закріпленого юридично. При цьому А. Мисливченко зазначає: «Вирішальне значення, вважають соціал-демократи, має не форма власності сама по собі, а правильний розподіл її функцій між різними суб'єктами влади» [5, с. 5].

Соціал-демократи переглянули свої позиції в питаннях співвідношення принципів свободи та рівності, приватної власності й усупільнення, колективізму й індивідуалізму, ролі держави тощо та змінили свої програмні положення на користь індивідуальної свободи, приватної власності, ринкових відносин, модернізації економіки в межах ліберальних принципів.

Слід відзначити, що низка положень, які складають основу західної моделі соціальної держави, були вироблені в процесі конвергенції соціал-демократичних і ліберальних ідей.

На таких позиціях також стоїть і сучасний консерватизм. Зокрема, його ідеологічні представники вважають, що «держава, беручи на себе функції соціальної політики, не повинна переходити певні межі. Інакше вона підриває саму суть свободи індивіда, його результативність, готовність до високих досягнень і усвідомлення відповідальності» [6, с. 23].

У свою чергу сучасний лібералізм, на відміну від його «класичної» та «нової» форм, гарантію досягнення загального добробуту й добробуту кожної людини бачить у соціальній справедливості, рівності можливостей, встановленні соціального порядку. Вони переконані в тому, що реалізація проектів і досягнення поставлених цілей, використання управлінських технологій, проведення реформ і побудова вільного суспільства можливі лише на підґрунті громадянської злагоди й усвідомленої зацікавленості в цьому більшості населення. Досягнення соціальних цілей можливе через виконання державою направляючої корегуючої функції щодо вільного ринку.

Сучасних лібералів і соціал-демократів, які орієнтуються на свободу самовираження й особисту незалежність, спонукає мотив створення умов, які дозволяють кожному індивіду відповідно до своїх можливостей і в межах правової відповідальності робити самостійний вибір своєї діяльності (мається на увазі не тільки трудова), і тим самим самореалізовуватися. У цьому аспекті пріоритет віддається соціальній державі, що ґрунтується на високоефективній економіці та ідеї соціальної справедливості, завдання якої полягає в створенні умов, які дозволяють забезпечити добробут індивідів, а також громадянському суспільству, яке має можливість генерувати та реалізовувати інтереси й переваги індивідів, і орієнтований на процес

самоудосконалення особистості як безумовної домінанти суспільного розвитку.

В умовах постеконіомічної трансформації особливе значення надається технологічному прогресу та прогресу особистості, де на перше місце в низці факторів виробництва виводяться інформація та знання. Тому сучасні ідеологи соціал-демократії та лібералізму орієнтуються на «державу соціальних інвестицій», які насамперед вкладаються в людський капітал через систему освіти, охорони здоров'я тощо, з огляду на те, що високотехнологічні галузі потребують вливання передусім інтелектуальних ресурсів, які володіють високим професіоналізмом і кваліфікацією.

Нині на міжнародному рівні в цих ідеологічних феноменах відзначається більше подібностей, ніж відмінностей, у них відстоюється свобода індивіда, економічна свобода, недоторканність приватної економічної ініціативи та приватної власності, вільноринкова економіка, конституційна держава, панування законів та їх цінність тощо. Свобода для них не є абсолютною цінністю, або наявність такої допускається тільки в межах необхідних обмежень і відповідальності.

Отже, тенденції взаємного ідейно-ціннісного та нормативного збагачення ідеологій, що розглядаються, проявляються на рівні взаємного корегування та стримування. Зазначені прояви досягаються за умови, що кожна з ідеологій вступає у відносини такого роду з іншою ідеологією як опонент, виходячи з конкретних потреб і умов стану соціуму та цивілізації. При цьому не менш важливе значення мають внутрішні мотиви кожної ідеології, в основі яких лежить реакція на модернізаційні процеси та їх результати (як позитивні, так і негативні), на ступінь ефективності й впливу на політичний і в цілому духовний клімат світосистеми, сталість авторитету, як власної ідеології, так і конкуруючих, усвідомлення та визначення власного становища в ідеологічній ієрархічній структурі в конкретний історичний період часу. Отже, особливого значення набуває оцінка як власних принципів, цілей і завдань, так і ідеологій, які опонуються.

Коли порушується ідеологічний баланс певної ідеології, що залежить від ступеню сумірності її теоретичних положень і реальної практики, порушуються духовні архетипи та стабільність соціуму, а отже, у процес включаються інші ідеології, вимагаючи від першої обмеження в її діях і зміни ціннісних орієнтацій. Саме такі моменти і є яскравим прикладом взаємного коригування та стримування ідеологіями одна одної. Зазначений процес носить безперервний характер (історично встановлений факт), оскільки в усі часи процес зміни домінуючих історичних поглядів відбувається набагато повільніше, ніж змінюється об'єкт, на який вони направлені.

Однак, не дивлячись на процес взаємного переміщення основних цінностей, положень, норм тощо з однієї ідеології в іншу, досягнення єдності й злагоди стосовно основних ціннісних установок, взаємного коригування та стримування ідеологіями одна одної, виявляються істотні відмінності в підходах, акцентах, методах тощо, які дозволяють кожній з ідеологій розвивати власні шляхи та напрями. Кожна з них має власний вектор осмислення суспільного життя, містить у собі цілий комплекс типів, моделей і напрямів, кожен із яких несе в собі певний набір ідей і концепцій щодо головних цінностей і принципів власного ідеологічного напрямку, іноді суперечливих. Це дозволяє говорити про те, що сучасна ліберальна, соціал-демократична та консервативна думка (а так само й інші) усе ж залишаються вірними власній традиційній теорії. Водночас, акцентуючи увагу на цьому факті, необхідно зазначити, що тільки в цілісності ідеологій та їх єдності можна зрозуміти ідейне підґрунтя соціуму (як у рамках однієї держави, так і у рамках усієї світосистеми), визначити їх ціннісне ядро, цілі й завдання перспективного розвитку.

Отже, аналіз сучасних нормативно-ціннісних орієнтирів розглянутих ідеологій дозволяє зробити такий висновок: багато принципів, установок, цінностей, норм складних світоглядних конструкцій, які раніше були полем жорстокої боротьби, у процесі розвитку людської цивілізації перетерпіли істотні історичні зміни й на сучасному етапі тісно переплелися між собою та стали спільним надбанням, унаслідок чого вкрай складно та часом неможливо встановити вектор направленості діючих політичних суб'єктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сокольская И. Консерватизм: идея или метод? / И. Сокольская // Политические исследования. – 1998. – № 5. – С. 48–58.
2. Рахшмир П. Эволюция консерватизма в новое и новейшее время / П. Рахшмир // Новая и новейшая история. – 1990. – № 1. – С. 48–62.
3. Мигранян А. Переосмысливая консерватизм / А. Мигранян // Вопросы философии. – 1990. – № 11. – С. 123–165.
4. Майер Т. Годесберг и далее: новая социал-демократия / Т. Майер; пер. Т. Дудниковой // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 6. – С. 53–61.
5. Мысливченко А. Западная социал-демократия: тенденции обновления и модернизации / А. Мысливченко // Вопросы философии. – 2001. – № 11. – С. 3–14.
6. Френкин А. Западногерманские консерваторы: кто они? / А. Френкин. – М.: Международные отношения, 1990. – 216 с.

Іжа М.М.

Інформаційні війни як загроза національної безпеки країн

Розглянути питання взаємозв'язку інформаційний атак і національної безпеки країни. Показано, що країна не може вважатися демократичною, якщо має обмеження на доступ к відкритій інформації. У той же час, відкриваючи свої інформаційні кордони, країна підпадає під серйозний вплив зовнішнього середовища і повинна біти готовою і здатною на відповіді інформаційних атак.

Ключові слова: інформаційна атака, інформаційна війна, інформаційна загроза, національна безпека, політико-інформаційний простір.

гається серйозному впливню внешней среды и должна быть готовой и способной на ответы информационных атак.

Ключевые слова: информационная атака, информационная война, информационная угроза, национальная безопасность, политико-информационное пространство.

The questions of intercommunication of informative attacks and national safety of country are considered. It is retined that a country can not be considered democratic, if has a limit on access to the opened information. At the same time, opening the informative scopes, a country is under serious influence of external environment and must be ready and capable on the answers of informative attacks.

Keywords: informative attack, informative war, informative threat, national safety, political-informative space.

УДК 323.2:327

Іжа М.М.,
доктор політичних наук, професор,
директор Одеського регіонального
інституту державного управління
Національної Академії державного
управління при Президентові України

Рассмотрены вопросы взаимосвязи информационных атак и национальной безопасности страны. Показано, что страна не может считаться демократической, если имеет ограничение на доступ к открытой информации. В то же время, открывая свои информационные границы, страна подвер-

У сучасному політичному просторі одне з найважливіших впливових факторів вважається інформаційно-психологічний. Будь-яка країна не може відноситися до демократичних країн, якщо має обмеження на доступ к відкритій інформації. У той же час, відкриваючи свої інформаційні кордони, країна підпадає під серйозний вплив зовнішнього середовища і повинна біти готовою і здатною на відповіді інформаційних атак.

Як відзначають дослідники, сам характер інформаційної війни часто не дозволяє об'єктивно оцінити те, що відбувається, не тільки пересічним громадянам, а й фахівцям. Примітна думка В. Коровіна, яку доцільно процитувати повністю: «Мережева війна ніколи не ведеться прямим чином. Замовник ніколи прямо не пов'язаний із виконавцем. І навіть якщо провести лінію через безліч посередників від виконавців до замовника – прямої не вийде. І кривої не вийде. Сукупність проведених ліній утворює мережу. Якщо у вас вийшла пряма або навіть крива – то перед вами не мережева операція, а звичайна, класична операція епохи модерну, в якій зв'язок між замовником і виконавцем, навіть при відсутності деяких проміжних елементів, цілком можна встановити [1, с. 55].

Мережева війна ведеться на більш тонкому рівні, з використанням інформаційних технологій, дипломатичних мереж, неурядових організацій, із підключенням журналістів, політиків, ЗМІ. Це багаторівнева операція, в якій звичайній зброї немає місця, але, тим не менш, результатом її стає відторгнення територій – конкретна «військова» перемога». На великий жаль, саме це має місце у сучасній Україні. Шквальний інформаційний вогонь Росії у кінці 2013 – на початок 2014 років мав успіх і незаконно анексовану територію Криму.

Ряд дослідників обґрунтовують позицію, що так звані «оксамитові» революції є результатом інформаційних війн. І хоча немає формальних підстав стверджувати, що події 1989-1990 років, що ввійшли в історію під назвою «оксамитових» революцій», були ініційовані з-за кордону, однак роль інформаційних технологій відкинути неможливо. Не можна не звер-

нути увагу на те, що всі ці події розвивалися за одним і тим же сценарієм, наче під копірку [2, с. 266-270]. Це, безумовно, були революції століття, але мова йде не про доцільність і необхідність цих подій а про інформаційний фактор та його роль.

Автор статті згоден з думкою науковців, які вважають правильніше е називати таку інформаційну війну глобально-державною. Оскільки паралельно з зовнішньою, ведеться і внутрішня інформаційна війна. Наведемо такий приклад. Звичайно, В. Путін на стику століть не став президентом Росії за допомогою інформаційних технологій Заходу, але, в той же час, не можна не помітити агресивне використання інформаційних технологій внутрішніми політичними силами. На зміну відносно ліберальному Б. Єльцину приходить людина зі спецслужб із протилежними ідеологічними установками. Це стало можливим із декількох причин. Історія виборів показує, що російські виборці традиційно голосують за кандидата, запропонованого владою. Однак й інформаційні технології, ЗМІ, безумовно, зіграли свою роль. Чого тільки варті кадри з Путіним на підводному човні, на винищувачі, в костюмі дзюдоїста в спортивному залі, на лижах на гірському трампліні і т. д. І все це на тлі старіючого та немічного Б. Єльцина.

Таким чином, можна зробити висновок, що В. Путін став Президентом Росії у результаті застосування технологій інформаційної війни, розгорнутої оточенням Б. Єльцина, так званою «Сім'єю» з метою власної безпеки та самозбереження.

Про факт інформаційного впливу на Україну з боку Росії ще до початку драматичних подій відкритої агресії Росії проти України чимало робіт присвятив український дослідник Г. Перепелиця. На його думку, з метою російської політики – повернути Україну в лоно російської державності, з боку Росії активно застосовуються засоби інформаційної війни, яка має переваги, вважаючи на прихований характер використання її основних інструментів: їх легко замаскувати або надати їм вигляду боротьби ідей, висловлювань, приватних поглядів, конструктивної критики.

Г. Перепелиця пояснює пріоритетність застосування засобів інформаційної війни тим, що Росія має всі технічні, мовні та ментальні можливості для інформаційного впливу на населення України. «І не випадково, що законодавче закріплення в Україні української мови як державної розглядається багатьма в РФ як загроза її національним інтересам. Адже поширення української мови скорочує використання російської як засобу спілкування в Україні і таким чином звужує поле російського інформаційного впливу. Це, до речі, є однією з причин того, що Росія так наполегливо домагається впровадження в Україні російської мови як державної. Що ж до проявів інформаційних атак з боку Росії ще до початку відкритого протистояння, то неважко помітити, як за допомогою передач ОРТ та інших російських чи проросійських каналів останнім часом створювався негативний політичний імідж політичної еліти України, дискредитувалися ідеї української державності» [3].

Однак інформаційна війна ведеться не тільки одними державами проти інших. Ще не так давно існування «інформаційних війн» у медійному просторі України ставилося під сумнів. Однак політичні події показують, що інформаційні війни в Україні ведуться.

Можна констатувати, що останнім часом політико-інформаційний простір України став місцем проведення інформаційних атак, викликаних протистоянням політичних опонентів і олігархів. Досить згадати протистояння Президента та прем'єра у часи президентства В. Ющенка, влади й опозиції, взаємини України та Росії, паливно-енергетичні питання і т. д.

Таким чином, характерною особливістю сучасного українського інформаційного простору стала наявність внутрішніх інформаційних війн.

Така ситуація, звичайно ж, характерна не тільки для України, але й для інших пострадянських держав. Як зазначає дослідник С. Ткаченко, досить часто політична еліта використовує інформаційну війну проти власного народу. Як приклад, він наводить вибори в Росії, за допомогою яких правлячим політичним силам вдається зберігати політичну владу й одночасно проводити політику, що прямо суперечить інтересам більшості населення. «Свідомість, а значить, і політичний вибір російських виборців зазнає справжньої інформаційної атаки. Для досягнення сприятливого результату застосовуються навіть методи нейролінгвістичного програмування (НЛП), які дозволяють впливати на підсвідомість, минаючи розум. Так, крок за кроком нормальне мислення російського виборця блокується, а потім і повністю руйнується. Люди втрачають можливість об'єктивно оцінювати політичне життя й адекватно реагувати на події в ньому» [4, с. 19]. У результаті цього виборчий процес перетворюється в дійство, яке не передбачає ніякого вільного вибору. ЗМІ ж тільки сприяють тому, що довіра пересічних громадян до політичних інститутів і політиків продовжує падати. Проте це не бентежить апологетів існуючої російської політичної влади, до яких відносяться і політичні експерти, і так звані дослідники, які роблять вигляд, що все в порядку. Вони наполегливо переконують громадськість у тому, що вибори в Росії «перестали бути фіктивною процедурою. Постійною практикою стала наявність декількох кандидатів на виборні посади та

реальна боротьба між ними» [5, с. 4]. Така свідомість брехня є елементом інформаційної війни.

Як пише С. Ткаченко, «така інформаційна війна реалізується за рахунок підміни та руйнації національних духовних цінностей: одні з них штучно знижуються, а роль інших – навпаки, перебільшується. Мета подібних дій одна – маніпулювати людьми, змушуючи їх діяти всупереч власним інтересам. В арсенал інформаційної війни, яка ведеться проти росіян власною владою, входять такі методи як повалення громадських авторитетів, носіїв культури та моралі, а також навіювання чужих ідей за допомогою масового гіпнозу. Все частіше в засобах масової інформації застосовуються різні психоаналітичні технології, спрямовані на маніпулювання свідомістю телеглядачів, читачів або слухачів. Для «зомбування» населення використовуються навіть такі заборонені та небезпечні технічні засоби, як 25-й кадр [6, с. 21].

Тому закономірно, що термін «інформаційна війна» став звичним як в засобах масової інформації, так і в лексиці політичних сил. Часто цей термін сприймається як «злив компромату», якому в чималому ступені сприяє новий засіб масової комунікації – Інтернет. Саме через Інтернет безконтрольно поширюються компрометуючі матеріали, «викидається» в суспільство потрібна та своєчасна інформація, яку друковані й електронні ЗМІ тиражують, уже посилячись на джерела в Інтернеті.

Як вважає А. Єрмолаєв, оцінюючи діяльність попередньої влади, «...поверхневе і негативне ставлення до України породила, перш за все, сама Україна. Українська влада, українські політики виглядають в очах наших партнерів лукавими, непослідовними, скандальними й у багатьох питаннях просто некомпетентними. І тому в наявності розчарування в Україні, не в країні як такої, а в її державній політиці [7]. І це висновок А. Єрмолаєва ще до початку Революції Гідності!

Другий аспект був пов'язаний із українською економікою. Українська економіка вважалася, та і вважається по сей час однією з найбільш корумпованих, однією з найбільш конфліктних для ведення бізнесу. Про це говорили практично всі великі західні інвестори, які працювали в Україні. Українські громадяни, особливо та їх частина, яка займається дрібною торгівлею, так само не є зразком громадянської культури.

У даному контексті доцільно розглянути проблеми, які роблять українську державу вразливою в інформаційній війні.

По-перше, глобальні інформаційні мережі, що знаходяться поза контролем, продовжують стрімко розвиватися. Буквально щодня з'являються нові електронні ресурси, серед яких засоби масової інформації, сайти різних радикальних угруповань й ін.

По-друге, вдосконалюються засоби та способи доставки інформаційно-пропагандистських матеріалів до аудиторії в ході інформаційно-психологічних операцій. З цією метою все більш активно використовуються такі нові медійні засоби як супутникове телебачення та радіо, цифрове телебачення, електронна пошта, засоби віртуальної реальності й ін.

По-третє, збільшується число засобів спеціального програмно-математичного впливу на ресурси інформаційних систем, при цьому самі ці засоби з

розвитком глобальних мереж стали широко доступні, що веде до зростання числа хакерських атак на інформаційні системи Міністерства оборони та інших органів влади. У багато разів збільшилася кількість комп'ютерних вірусів, існуюча антивірусна промисловість уже не в повному обсязі справляється зі збільшеним навантаженням.

По-четверте, з'являється все більше систем супутникового зв'язку, технічні характеристики яких все більше удосконалюються. Зростає й число операторів супутникового зв'язку.

По-п'яте, розвиваються науково-дослідні програми зі створення технічних засобів маніпулювання свідомістю. За заявою ряду інформаційних агентств, в останні роки отримано ряд позитивних результатів зі створення технічних засобів дистанційного управління тоне тільки тваринами, але й людьми, що може мати прихований вплив на підсвідомість не тільки пересічного громадянина, а навіть вищого військового та політичного керівництва країни, що дуже небезпечно.

По-шосте, недостатньо ефективною є підготовка випускників вищих навчальних закладів за спеціальностями, пов'язаними з інформаційними технологіями. Крім того, спостерігається їх масовий виїзд за кордон. У результаті цього Україна може втратити кваліфікованих фахівців, які займаються розробкою та впровадженням нових інформаційних технологій у систему оборони країни.

По-сьоме, низький рівень розвитку комунікацій. Падіння рівня промислового виробництва, у тому числі інформаційних технологій в Україні, спричинило різке скорочення можливості створення конкурентоспроможних вітчизняних засобів інформатизації. В результаті українські засоби обчислювальної техніки не тільки не отримали місця на міжнародному ринку, а й у самій Україні в переважній більшості використовуються апаратно-програмні засоби та зв'язне устаткування, вироблене за кордоном. У підсумку для України в даний час стала актуальною проблема використання виключно іноземних інформаційних засобів і технологій.

Як відзначають дослідники, використання компрометуючої інформації для дискредитації конкурентів, супротивників, суперників і опонентів у ході політичної боротьби є не тільки об'єктивною реальністю сучасного політичного процесу, найважливішим елементом політичних технологій і політичних комунікацій, компонентом «public relations», а й основою такого відносно нового явища як «війна компроматів», що набуло широкого поширення в політичній практиці. З найбільшою інтенсивністю та гостротою «війна компроматів» розгортається в період виборчих кампаній як регіонального, так і національного рівнів. Суть цієї війни полягає в тому, що кандидати, які бажають будь-якою ціною потрапити в ту чи іншу виборну державну структуру, у своєму прагненні «втопити» супротивника зливають потужний потік негативної інформації не тільки один на одного, але й, що більш небезпечно, на потенційних виборців [8].

Негатив – це засіб, який використовують у комунікації з метою виділити слабкі сторони в аргументах опонентів, їх поведінці, індивідуальних якостях або якостях, необхідних для роботи в уряді. Поняття негативу тісно пов'язане з нападами (різкою крити-

кою) на адресу опонентів на виборах, що підриває позиції кандидата або партії. В основі цих нападок лежить припущення, що їх ініціатор може працювати краще, ніж його опонент [9, с. 176].

Варто зазначити, що на відміну від особистих нападок, критика на адресу держави завжди була корисним знаряддям у руках кожного, хто претендує на те, щоб називатися радикалом або революціонером. Російський лідер революції Ленін і обраний демократичним шляхом на вищу посаду країни Борис Єльцин, які працювали з розривом майже в сто років, обидва виступали з критикою помилок царизму, в першому випадку, і комунізму – у другому. Критика Гітлера була спрямована на слабкість уряду Веймара, у той час як Кастро вів пропагандистську війну проти кубинського уряду Батисти. Однак систематичне використання негативу в демократичному контексті – це щось нове, і вперше цю практику стали використовувати в американській моделі проведення кампаній [10, с. 177].

Прагнення обіграти суперника, зайняти більш вигідні позиції в політичній сфері, підвищити свою ресурсну оснащеність змушує політичних акторів застосовувати технології інформаційних війн у зоні порогових значень громадської думки. Тобто, нехтуючи правилами суспільної моралі та діючими в суспільній свідомості стандартами сприйняття інформації, такі політичні сили, схильні до використання «військових» технологій у своїх прийомах впливу на масову свідомість.

Базовими способами організації дій у рамках інформаційних війн стають активізація підсвідомих механізмів сприйняття політично важливих відомостей, розмивання раціональних підвалин оцінок і суджень громадян, маніпуляція їхніми почуттями та емоціями. Наслідками застосування такого роду прийомів і технік є хаотизація групових і масових уявлень, розмивання цілісних вражень про світ і посилення залежності громадян від політичних сил, які розгорнули інформаційну війну між собою.

Ключова роль у поширенні компрометуючої політиків інформації як достовірної, так і помилкової належить ЗМІ. При публічному поширенні найчастіше використовуються друковані видання, теле-, радіо-, відеопрограми або інші форми періодичного поширення. Широко використовуються у процесі політичної боротьби й можливості віртуального простору. На думку О. П. Кудинова, в більшості випадків для дискредитації конкурента використовуються факти або наїякі, що неоднозначно трактуються.

Одним із факторів того, що Україна не завжди виходить переможцем в інформаційній війні є те, що Україна не контролює частотний ресурс біля власних кордонів. Як відомо, функціонування західних ЗМК в інформаційному просторі країн неминуче веде до посилення соціально-економічної, політичної та культурної залежності останніх. Це призводить до руйнування їхньої національної ідентичності, до формування привілейованих умов для реалізації інтересів «вестернізованої» еліти, до створення в суспільстві країн, що розвиваються, психологічної атмосфери, яка передбачає реалізацію проектів, пов'язаних із миттєвим споживанням.

Звичайно ж, найкращі можливості та ресурси зі зниження соціальної небезпеки інформаційної війни

знаходяться в розпорядженні держави. Проте інформаційна політика України поки ще не орієнтована на якісний захист українського суспільства від руйнівного впливу інформаційної війни. Однією з причин цього є те, що українське суспільство не готове чинити активний опір будь-яким спробам маніпулювання суспільною свідомістю.

Зрозуміло, що інформаційну війну як постійне соціальне явище війну на даному етапі розвитку суспільства усунути не можна. Інформаційну політику України необхідно адаптувати до нових умов, щоб можна було б контролювати усі рівні соціальної небезпеки за допомогою державного регулювання.

Таким чином, з метою просування позитивного образу України за кордоном необхідна цілеспрямована, послідовна та систематична робота. Ігнорування інформаційного забезпечення зовнішньополітичної діяльності може призвести до втрати міжнародних позицій Української держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коровин В. М. Главная военная тайна США : сетевые войны / В. М. Коровин. – М.: Эксмо, 2012. – 288 с.
2. Ширяев Б. А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы, методы / Б. А. Ширяев. – СПб.: Издательский дом Санкт-Петербургского университета, 2007. – 442 с.
3. Перепелица Г. Информационные войны / Г. Перепелица // Зеркало недели. – 2009. – № 17. – 30 апреля. – С. 4.
4. Ткаченко С. Информационная война против России / С. Ткаченко. – СПб.: Питер, 2011. – 224 с.
5. Минникес И. В. Выборы в истории русского государства XI-XV вв. / И. В. Минникес. – М.: Юридический центр Пресс, 2010. – 538 с.
6. Ткаченко С. Вказ. робота.
7. Кому нужна информационная война против Украины? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukr-portal8.com/index.php?nma=news&fla=stat&nums=2525>
8. Конгресс США может решить, что хакерам положено 20 лет тюрьмы [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://podrobnosti.ua/internet/2011/06/23/776959.html>
9. Лиллекер Д. Дж. Политическая коммуникация. Ключевые концепты / Д. Дж. Лиллекер. – Харьков: Гуманитарный центр, 2010. – 300 с.
10. Лиллекер Д. Дж. Вказ. робота.

Куц Г.М.

Класичні політичні ідеології: базові принципи та сутнісні розбіжності

Стаття присвячена виявленню базових критеріїв для порівняння засадничих принципів класичних політичних ідеологій: лібералізму, консерватизму та соціалізму. Продемонстровано специфіку підходів кожної ідеологічної доктрини щодо розуміння виділених параметрів.

Ключові слова: лібералізм, консерватизм, соціалізм, політична ідеологія.

Статья посвящена выявлению базовых критериев для сравнения основополагающих принципов классических политических идеологий: либерализма, консерватизма и социализма. Продемонстрирована специфика подходов каждой идеологической

доктрины относительно понимания выделенных параметров.

Ключевые слова: либерализм, консерватизм, социализм, политическая идеология.

The article is dedicated to expose the basic criteria of comparing fundamental principles of classical political ideologies: liberalism, conservatism and socialism. Specificity of every ideological doctrine approaches concerning the understanding of the emphasized parameters has been displayed. It demonstrated the specificity of each approach ideological doctrine on the understanding of the selected parameters.

Key words: liberalism, conservatism, socialism, political ideology.

УДК 329.11/14.001.36

Куц Г.М.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології,
соціології та культурології
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми. Актуальність досліджуваної проблематики полягає насамперед у тому, що феномен ідеології завжди викликав підвищену увагу в різні історичні періоди, зокрема, у контексті вибору найбільш оптимальної моделі устрою держави чи стратегії її розвитку. Актуальність аналізу ідеологічної проблематики зумовлена також тією особливою роллю, яку політичні ідеології відіграють у сучасному політичному просторі. Проблема-тичність співіснування трьох класичних політичних ідеологій сучасності – лібералізму, консерватизму та соціалізму – призводила до кардинальних поворотів у політичному житті. Протиріччя між ідеологічними доктринами стали предметом розгляду багатьох теоретиків (Е. Берк, І. Валлерстайн, Ф.А. фон Гайєк, К. Манхейм, К. Маркс, Л. фон Мізес, Дж. Локк, Р. Шуттінгер та інші). Необхідність виявлення спільних та відмінних рис у поглядах на модель людської життєдіяльності зумовлює звернення до концептуальної демаркації між ідеологічними системами. Концептуальній диференціації підлягатиме насамперед проблематика тих напрямів, щодо яких найбільш рельєфно виокремлюються ідеологічні розбіжності.

Метою статті стало виявлення концептуальних меж між класичними політичними ідеологіями.

Виклад основного матеріалу. Виникнення терміна «ідеологія» пов'язують із французьким мислителем Д. де Трасі (початок XIX ст.). Проте, як зазначав П. Рікер, більш раннє вживання поняття «ідеологія» походить від одного з напрямів французької філософії XVIII ст., «яка твердила, що філософія взагалі не мусить займатися речами та реальністю, вона має цікавитися лише ідеями» [12, с. 8]. Щодо цієї школи було вперше вжито термін «ідеологія» в негативному контексті, причому саме Наполеон надав цьому терміну негативного сенсу. Це пов'язано з тим, що діячі філософської школи, яких зневажливо називали «ідеологами», були противниками французької імперії під керівництвом Наполеона.

Ідеологію можна розглядати як певний орієнтир, що координує та спрямовує суспільне буття. На думку Д. Кеттлера, ідеології є прикладами символічно навантажених вірувань і понять, за допомогою яких існує, інтерпретується й оцінюється світ; їх призначенням є формування, актуалізація, спрямування, структурування й виправдання певних способів чи напрямів одних видів діяльності й засудження інших [6, с. 141].

У політичній науці загальноприйнятим є виділення трьох типів класичних політичних ідеологій: консерватизму, лібералізму та соціалізму. Пріоритетність однієї з ідеологій або поєднання якихось двох із них періодично призводили до переважання тієї чи іншої ідеологічної проблематики, детермінуючи своєрідність специфіки політичного простору [7; 5]. Слід зауважити, що окремі світоглядні позиції і консерватизму, і лібералізму, і соціалізму можуть як протиставлятися, так і співпадати. Відповідно, зупинимось на виявленні основних відмінностей між класичними ідеологічними доктринами. Концептуальній диференціації піддаватиметься насамперед проблематика тих напрямів, щодо яких найбільш рельєфно виокремлюються ідеологічні розбіжності (табл. 1).

Лібералізм та консерватизм, вийшовши в епоху Нового часу майже одночасно на історичну арену, відстоювали антагоністичні позиції щодо напрямів суспільного розвитку. Згодом до їхньої дискусії доєднався соціалізм. Сутність тієї чи іншої ідеології найпростіше виявити через аналіз ключових категорій, пріоритетних для кожної з класичних ідеологічних доктрин. На наш погляд, базовою ідеологемою для консерватизму виступає категорія «порядок», для лібералізму – «свобода», для соціалізму – «справедливість».

Це зовсім не означає, що, скажімо, поняття свободи менш важливе для консерватизму або поняття порядку чи справедливості не має значення для лібералізму. Кожна з ідеологій вкладає свій специфічний зміст у розуміння цих категорій.

Як зазначав Р. Арон, «справжнім західняком є той, хто цілком схвалює в нашій цивілізації лише свободу, яка дозволяє критикувати цю цивілізацію і дає шанс її поліпшити» [1, с. 60].

При цьому змістовне наповнення концепту «свобода» суттєво відрізняється в ліберальній та соціалістичній інтерпретації. Якщо для ліберала поняття свободи стосується насамперед створення умов для розширення спектра індивіду-

альних можливостей, то для соціаліста поняття свободи експлікується найчастіше в контексті зрівнювання таких можливостей. Так само поняття порядку по-різному інтерпретується соціалізмом і консерватизмом. Для консерватора порядок постає «як результат постійної уваги з боку авторитету, якому дозволяється у зв'язку із цим діяти за конкретними обставинами і не підпорядковуватись якомусь жорсткому правилу» [4, с. 69], тоді як для

Таблиця 1

Базові характеристики класичних політичних ідеологій

№ п/п	Критерії відмінностей	Консерватизм	Лібералізм	Соціалізм
1.	Ключові ідеологеми	Порядок	Свобода	Справедливість
2.	Ставлення до змін, новацій	Негативне (опозиційність щодо рішучих змін)	Позитивне (зміни мають відбуватися реформаторським шляхом)	Позитивне (зміни мають відбуватися революційним шляхом)
3.	Спосіб пояснення світу	Еволюційний ірраціоналізм (апеляція до вищої мудрості)	Еволюційний раціоналізм (індивід вписується в обставини)	Конструктивістський раціоналізм (прагнення підкорити собі обставини)
4.	Характер суспільного розвитку	Недовіра до абстрактних теорій, інстинктивна орієнтація на традиції, цінності	Ідея прогресу	Діалектичний розвиток
5.	Ставлення до спонтанно сформованих інституцій (мова, мораль, звичаї тощо)	Позитивне (лише щодо тих спонтанних утворень, які виникли в минулому)	Позитивне (щодо всіх спонтанних утворень, які колись виникли та продовжують з'являтися)	Негативне (прагнення перебудувати всі соціальні інституції згідно з обраним взірцем)
6.	Відношення до необхідності обмеження впливу держави	Позитивне щодо економічної сфери, але примус у нав'язуванні цінностей та моральних переконань	Позитивне у всіх сферах (у цьому полягає сутність ліберального кредо «laissez faire»)	Негативне, примус у нав'язуванні цінностей та моральних переконань
7.	Економічні пріоритети	Ринкова економіка з елементами протекціонізму	Ринкова економіка	Планова економіка
8.	Ставлення до приватної власності	Позитивне	Позитивне	Негативне, власність має бути загальнонародною
9.	Співвідношення «індивідуальне/колективне»	Колективом мусить правити еліта суспільства	Індивід на передньому плані	Колектив на передньому плані
10.	Сприйняття історичного часу	Орієнтація на минуле (саме тоді виникли всі цінності та традиції)	Орієнтація на далеке майбутнє через теперішнє (доки не наступить царство свободи)	Орієнтація на далеке майбутнє (доки не зникне капіталізм)
11.	Психологічна мотивація	Людина має дотримуватись незмінних моральних законів	Людина вбачає причини своїх невдач у власних діях	Людина вбачає причини своїх невдач у зовнішніх обставинах

соціаліста порядок є результатом усемогутнього конструктивного раціонального планування.

Достатньо цікавою є початкова самолегітимізація всіх трьох ідеологій. К. Манхейм зазначав: «Вожді консервативних партій вважали себе виразниками народу, ліберали – виразниками духу часу, соціалісти і комуністи – пролетарської класової свідомості» [9, с. 121–122.]. Таке позиціонування не в останню чергу зумовлено тогочасним соціокультурним фоном, зокрема ставленням до новацій та змін. На думку І. Валлерстайна, виникнення політичних ідеологій саме в епоху Нового часу пов'язано з формуванням позитивного ставлення до ідеї змін, причому цьому сприяла Велика французька революція.

Як зазначав І. Валлерстайн, Велика французька революція дала поштовх для панування двох ідей, що стали базовими ідеями епохи Сучасності, яка почалася в 1789 р. (Велика французька революція) і закінчилася в 1989 р. (розпад Радянського Союзу): 1) історичні, політичні, економічні та інші *зміни* – це *норма*, а не виняток (до згаданого періоду будь-які зміни вважалися випадковими, минулими та ненормальними, а нормою – лише стабільність); 2) суверенітет народу, а не монарха чи короля, тобто *рівність* [3, с. 76–77].

Наразі предметом нашого зацікавлення виступає перша ідея (стосовно розуміння змін як норми) епохи, означеної І. Валлерстайном як Сучасність. Велика французька революція змінює світ-систему, з'являється нова геокультура, закладаючи основи цієї епохи. І. Валлерстайн вважає, що поєднання двох домінантних ідей епохи Сучасності привело до появи третього напрямку в структурі знання – виникнення соціальних наук (поряд із природничими та гуманітарними науками). Таким чином, у кінці XIX ст. виникають три соціальні дисципліни, які займаються Сучасністю: економіка, політологія та соціологія. Зазначені дисципліни стали породженням ліберальної ідеології, яка виділила три основних сфери життя: ринок (економіка), державність (політологія), громадянське суспільство (соціологія). Саме ці три сфери, які необхідно було вивчати, І. Валлерстайн називає маркером Сучасності.

Зміщення акцентів у політичному дискурсі на позитивне сприйняття ідеї змін витіснило ідею пріоритетності політичної стабільності на задній план. Саме реакцією на цю ідею стала поява трьох ідеологічних доктрин – консерватизму, лібералізму та соціалізму, кожна з яких дає свою відповідь щодо ідеї «нормальності» змін. Якщо ідеологія консерватизму стала першою (причому негативною) реакцією на цю ідею, то з боку лібералізму та соціалізму спостерігалось позитивне ставлення до змін. Відмінність полягала в розумінні характеру процесу змін. В ідеології лібералізму, яка вийшла на історичну арену другою (після консерватизму), вважається, що змінам має бути притаманний

реформаторський характер, вони повинні бути поступовими та раціонально осмисленими. В ідеології соціалізму, навпаки, вважається, що зміни мають бути революційними.

Недовіра до новацій стала однією із засадничих рис консерватизму, тоді як лібералізм і соціалізм позитивно налаштовані на динаміку змін. При цьому стосовно консерватизму слід зазначити, що він не заперечує зміни загалом, просто консерватор покладається на вищу мудрість чи авторитет, який спостерігатиме за всіма змінами, ретельно упорядковуючи їх. Фундатор теорії консерватизму Е. Берк зазначав: «Я ні в якому разі не виключав би зміни; але коли б навіть щось змінював, то для того, щоб зберегти» [2, с. 473].

Проте між лібералізмом і соціалізмом спостерігається певна відмінність у сприйнятті змін. Ліберала не цікавить швидкість змін чи їхня тривалість, його насамперед цікавить напрям руху. Цей напрям має бути раціонально осмисленим, а зміни – поступовими, еволюційними та носити реформаторський характер. Натомість для соціаліста вельми важливим є питання швидкості руху до світлого майбуття, тобто проблема динаміки змін. Зміни мають бути не лише раціонально осмисленими та розпланованими, але й відбуватися якомога швидше. Саме в цьому для ідеології соціалізму полягає пріоритетність революційного способу вирішення суспільних проблем. Ліберали ніколи не руйнуватимуть усе й остаточно задля того, щоб внести якісь зміни в існуючий порядок речей. Вони поступово змінюватимуть у певному напрямі вже існуючі обставини, не руйнуючи їх. Саме тому лібералів іноді називають конформістами.

Щодо способу пояснення світу ліберал займає серединну позицію між соціалістом та консерватором. Водночас орієнтація на раціональне впорядкування світу поєднує лібералів та соціалістів. Однак якщо соціалісти ототожнюють раціональність із плануванням, то для лібералів така позиція є неприйнятною. Раціоналізм ліберального світосприйняття припускає вбудовування в обставини (певний конформізм) та визнання й прийняття спонтанних утворень (систем цінностей, моралі тощо). Певним чином такі погляди зближують лібералізм із консерватизмом. Проте якщо ліберали виступають за збереження та подальшу адаптацію до змінюваних соціокультурних умов тих спонтанних утворень, які зумовили виживання та успіх певної групи, то консерваторам притаманна ірраціоналістична інтенція (яка межує з містицизмом) на цілковите збереження існуючих систем цінностей чи моральних догм.

Не лише лібералізм, але й консерватизм надає великого значення спонтанно сформованим інститутам (наприклад, мова, мораль, звичаї, цінності тощо). Проте це захоплення з боку консерваторів

стосується найчастіше тих спонтанних інституцій, які з'явилися в минулому. Консерватизм із підозрою та недовірою відноситься до тих спонтанних утворень, які лише визрівають (наприклад, явища моди). Така позиція є вельми небезпечною щодо політичної сфери, адже політична діяльність найчастіше базується на спонтанних силах. Випадковості та вплив довільних людських дій доволі часто супроводжують політичну діяльність саме на етапах її формування. Відповідно, ігнорування цього фактору (яке притаманне теорії консерватизму) так чи інакше призводить до неефективної політики. При цьому вельми важливим для консерватизму є той факт, що він усвідомлює важливість ірраціональної компоненти в житті держави, не прагнучи його усунути адміністративними заходами.

Зупинимось окремо на теорії марксизму, ядром якої виступає ідеологія соціалізму. Саме марксизм став проводити раціоналізацію там, де вона видавалась неможливою. Як зазначав К. Манхейм, марксизм виявляє певну спорідненість із консерватизмом у тому, що не заперечує ірраціональну сферу, але в ірраціональності він виокремлює ті елементи, які можна піддати раціоналізації нового типу. Так, науковець наголошує: «Марксистське мислення постає перед нами як раціональне мислення ірраціональної дії. Про правильність цього аналізу свідчить той факт, що марксистські верстви пролетарів, досягнувши успіху, одразу відкидають із теорії діалектичний елемент і починають мислити за допомогою методу лібералізму та демократії, який є генералізуючим та встановлює загальні закони; ті ж із них, хто через своє становище вимушений чекати революції, зберігають вірність діалектиці (ленінізм)» [9, с. 114–115].

Усі три ідеологічні доктрини розділяють позицію стосовно того, що в історії існують зв'язки, які піддаються розумінню та осмисленню. Проте, на думку К. Манхейма, якщо ліберали й соціалісти дотримувались точки зору, що такі зв'язки піддаються повній раціоналізації, то консерватори прагнули пізнати історичну цілісність методом споглядання та морфології. Викликає цікавість ще одна відмінність між раціоналізмом лібералів і соціалістів, яка полягає в розумінні характеру суспільного розвитку. Якщо для лібералізму притаманна орієнтація на прямолінійний прогрес, то для соціалізму – на діалектичний розвиток.

Для консерватизму та лібералізму спільною виглядає позиція щодо необхідності обмеження втручання держави в економіку та превалювання вільного ринку. Лібералізм наділяє пріоритетним правом свободи індивіда, а не державу. Саме тому основним завданням ліберальних реформ виступає обмеження втручання держави в приватне життя індивіда (державна – «нічний сторож», якого майже ніхто не помічає). Цього обмеження стосу-

ється основне кредо лібералізму – «laissez faire» (не втручайтесь; не заважайте діяти).

Позиція щодо обмеження державного втручання в економіку зумовлює вибір ринкової економіки як лібералізмом, так і консерватизмом. Базовим наразі виступає припущення, що саморегулятивні сили вільного ринку створять механізми адаптації до нових економічних умов. В економічній сфері консерватори вітають вільний ринок, хоча в окремих галузях вони й виступають за протекціонізм, що споріднює їх із соціалістами. Однак не лише ця позиція їх споріднює. Консерватор так само, як і соціаліст, «вважає себе уповноваженим нав'язувати іншим людям цінності, які він схвалює» [4, с. 70]. У цьому контексті зазначимо, що для ліберала його власні ціннісні пріоритети не є вагомою підставою для того, щоб змушувати інших їх поділяти. Відповідно, ліберали вважають, що релігійні чи моральні ідеали неприпустимо нав'язувати іншим, тоді як консерватори та соціалісти дотримуються протилежної точки зору.

Для соціалізму, на відміну від лібералізму та консерватизму, більш пріоритетною виступає планова директивна економіка. Вважається, що людському розуму під силу чітко все розпланувати та втілити в життя, зокрема, в економічній сфері. Плановій економіці притаманні суттєві недоліки, основний із яких полягає в тому, що неможливо запланувати новачку. Так, ніколи б за умов планової економіки не набули такого глобального поширення комп'ютерні мережі чи мобільний зв'язок. Адже передбачити їхню появу в будь-якому плані навряд чи було можливим, якщо планування засновувати на існуючих тогочасних реаліях.

Зупинимось на розгляді співвідношення «індивідуальне/колективне», стосовно тлумачення якого між ідеологічними доктринами спостерігаються значні розбіжності. Цінності індивідуалізму за мірками історії вийшли на передній план порівняно недавно, оскільки тривалий час не існувало умов, за яких індивід міг би самостійно вижити. Якщо для лібералізму цінності індивідуалізму на передньому плані, то колективістські цінності є пріоритетними для соціалізму.

Стосовно позиції консерватизму щодо проблеми пріоритетності колективістських чи індивідуалістських цінностей слід зазначити, що певна кореляція націоналізму з консерватизмом робить прихильним консерватизм до колективістських тенденцій.

Як ліберали, так і консерватори вважають, що приватна власність є недоторканою. Соціалізм як прихильник колективістських ідей вважає, що власність має бути загальнонародною. Це зумовлено тим, що в теорії марксизму базовим виступає протиріччя між засобами виробництва та приватною власністю. При цьому, як зазначав К. Маркс, «з розвитком великої промисловості стає можливим і знищення приватної власності» [10, с. 47].

Зупинимось на виокремленні психологічних мотивів прихильників конкретних ідеологічних систем. Щодо психологічної мотивації консерваторів слід зазначити, що її підґрунтям виступають морально-етичні імперативи. Вважається, що «історія містить божественний задум, і обов'язок людини полягає в дотриманні Богом даних незмінних моральних законів» [13, с. 21].

Підґрунтям психологічної мотивації адептів соціалізму, як вважав Л. фон Мізес, виступає відчуття образи та заздрості. Противники лібералізму виступають «за соціалізм, оскільки сподіваються, що багаті, яким вони заздять, також від цього постраждають» [11, с. 19]. Соціалісти знають, що їхнє становище в будь-якій іншій економічній системі (окрім ліберальної) буде менш благополучним, але ними рухає прагнення до погіршення становища сусіда, замість покращення свого власного. Нездатність людини досягати власних цілей ідеологи соціалізму приписують недосконалості суспільного порядку, але аж ніяк не особистій її неспроможності. Виявляється, що світ винний у невдачах, що звільняє індивіда від відчуття неповноцінності. Автори соціалізму обіцяють усім не лише багатство, але також щастя й любов. У цьому соціалізм, як еліксир від земних знегод, нагадує християнську доктрину. Однак якщо християнство формує стимули й чесноти, то соціалізм, не накладаючи жодних обов'язків, завищує очікування та потреби.

Якщо людина вважає, що причини її проблем у тих, хто її оточує, в обставинах, не залежних від неї, вона здатна стати прихильником соціалістичних ідей [8]. Якщо ж причини власних проблем людина шукає в собі та у власних діях, то вона є адептом ліберальних принципів. Тобто людина ліберальних поглядів здатна пристосуватися до обставин, вписатися в обставини, а не докорінно й радикально змінювати їх.

Висновки. Таким чином, крізь призму компаративістського підходу виявлено визначальні характеристики класичних політичних ідеологій (консерватизму, лібералізму, соціалізму) на основі виокремлення основоположних критеріїв відмінностей. Застосування цих критеріїв, призводячи до концептуальної демаркації окремих напрямів ідеологічної проблематики, сприяє більш рельєфному виокремленню ідеологічних розбіжностей. Непрості взаємовідносини між трьома класичними ідеологічними доктринами – лібералізмом, консерватизмом та соціалізмом – не в останню чергу зумовлені не лише своєрідністю світоглядних позицій у цілому, але й специфікою розуміння окремих концептуальних

проблем. Кореляція в розумінні цих проблем або протилежність позицій щодо них призводили до низки історичних хитросплетень. Спільність позицій ідеологічних доктрин спостерігалася найчастіше не внаслідок зміни ідеологічних пріоритетів, а через співпадіння їхніх цілей щодо розуміння окремих напрямів у моделях людської життєдіяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арон Р. Опій інтелектуалів / Р. Арон ; пер. з франц. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2006. – 272 с.
2. Берк Е. Конституція на праві давності / Е. Берк ; пер. з англ. Н. Філіпенко // Консерватизм : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – 598 с.
3. Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн ; пер. с англ. М. Гурвица, П. Кудюкина, Л. Феденко ; под. ред. Б. Кагарлицкого. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.
4. Гаск Ф.А. фон. Чому я не консерватор / Ф.А. фон Гаск ; пер. з англ. Н. Поліщук // Консерватизм : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – 598 с.
5. Денисенко І. Неомарксизм і теорія соціального конфлікту / І. Денисенко // Гуманітарний часопис. – Х. : ХАІ, 2006. – № 3. – С. 41–47.
6. Кеттлер Д. Ідеологія / Д. Кеттлер // Енциклопедія політичної думки / редколлег. : К. Сігов, В. Скуратівський, Л. Фінберг ; пер. з англ. Н. Лисюк, С. Альошкіної, І. Підлуської. – К. : Дух і Літера, 2000. – 472 с.
7. Куц Г. Неолібералізм: основні ідеї та інтерпретації / Г. Куц // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – Х., 2010. – № 912. – Вип. 17. – С. 174–183.
8. Куц Г. Проблематика ідентичності в ліберальному контексті / Г. Куц // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». – Х., 2007. – № 785. – Вип. 10. – С. 79–85.
9. Манхейм К. Идеология и утопия / К. Манхейм ; пер. с нем. М. Левиной // Манхейм К. Диагноз нашего времени / К. Манхейм. – М. : Юрист, 1994. – С. 7–276.
10. Маркс К. Немецкая идеология / К. Маркс, Ф. Энгельс ; пер. с нем. Н. Лосский ; отв. за вып. А. Пачин. – М. : Политиздат, 1988. – 574 с.
11. Мизес Л. фон. Либерализм в классической традиции / Л. фон Мизес ; пер. с англ. А. Куряева. – М. : ООО «Социум» ; ЗАО «Издательство «Экономика», 2001. – 239 с.
12. Рікер П. Ідеологія та утопія / П. Рікер ; пер. з англ. В. Верлоки ; відп. за вип. К. Сігов, Л. Фінберг ; наук. ред. О. Якубенко. – К. : Дух і Літера, 2005. – 386 с.
13. Шуттінгер Р. Проблема ідентичності консерватизму / Р. Шуттінгер ; пер. з англ. В. Лісового // Консерватизм : [антологія] / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 1998. – С. 20–39.

Палінчак М.М.

Свобода релігії в сучасному світі: теоретико-методологічний аспект

Здійснено політологічний аналіз феномена свободи релігії, яка є однією із засадничих принципів демократичного суспільства, у контексті глобалізаційних процесів. Розкрито суть трьох основних теоретичних підходів до питання свободи релігії у вітчизняній науці: етикоцентричного, релігієцентричного та нормоцентричного.

Ключові слова: релігія, свобода, свобода совісті, толерантність, глобалізація.

Проведен политологический анализ феномена свободы религии, которая является одной из основополагающих принципов демократического общества, в контексте глобализационных процессов. Раскрыта суть

трех основных теоретических подходов к вопросу свободы религии в отечественной науке: этикоцентрического, религиозноцентрического и нормоцентрического.

Ключевые слова: религия, свобода, свобода совести, толерантность, глобализация.

Political analysis of the freedom of religion phenomenon as one of the basic principles of democratic society in times of globalization. Examined three theoretical approaches to issue of freedom of religion in Ukrainian science: ethics-, religious- and norms centred.

Key words: religion, freedom, freedom of religion, tolerance, globalization.

УДК 261.7

Палінчак М.М.,
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри
міжнародних відносин
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет»

Поза сумнівом, як в історичному, так і в сучасному звучанні проблема свободи релігії залишається актуальною, оскільки в демократичних системах релігія може виконувати соціальні функції, задовольняти релігійні потреби громадян. Тому свобода буття релігії може реалізовуватися як демократичний принцип лише в межах правових категорій, наприклад поняття «свобода совісті». Особливого значення питання свободи релігії набуває в контексті демократичних перетворень і посткомуністичних релігійних змін, які відбулися в Центрально-Східній Європі після падіння Берлінського муру. Важливе значення мають фундаментальні теоретичні праці західних політологів і релігієзнавців другої половини ХХ століття: З. Бжезінського [7; 8; 9], О. Зінов'єва [13], Д. Белла [4; 5], Г. Кокса [15], Г. Олппорта [17], Д. Поллака [23], М. Готьє [20], С. Рамет [22] та інших. Також відомості з проблеми узагальнено в нещодавно опублікованій за редакцією відомого німецького дослідника Г. Робберса книзі «Держава і релігії в Європейському Союзі» [18].

Метою статті є з'ясування ролі свободи релігії та свободи совісті в сучасному світі саме в їх глобальному вимірі в конкретних виявах у тій чи іншій державі.

Зрозуміло, що свобода буття релігії залежить від багатьох факторів, а саме:

- характеру взаємовідносин держави та релігійних організацій, ставлення держави до релігії;
- місця й функціональної ролі в суспільстві, правового статусу релігії та церкви;
- нормативного простору діяльності тих чи інших релігійних організацій та рівня можливості реалізувати ними свої функції в суспільстві;
- рівня прав і свобод громадян у їх ставленні до релігії та церкви, умов і можливостей їх вільної самореалізації в системі релігійних або арелігійних координат [1, с. 665].

Проблеми свободи релігії та свободи совісті є сьогодні надзвичайно актуальними в теоретич-

ному й практичному сенсі. М. Бабій виокремлює низку обставин і причин, які детермінують значну лематизацію означених проблем у міжнародному й національних дискурсах [2, с. 6–7].

По-перше, глобалізаційні процеси у своєму узагальненому сутнісному вияві, за твердженням О. Гьофе, постають як фактор «зростання й ущільнення мережі світових соціальних взаємин» [11, с. 14]. Глобалізація суттєво впливає як на соціально-економічні, політичні, так і на духовні, зокрема релігійні, процеси, їх екзистенційну складову.

По-друге, з'явилися серйозні новації, підходи в експлікації й розумінні феномена особистості. Відчутними постають антропологічний поворот у філософії, релігієзнавстві, «прогресуюча індивідуалізація» нашого буття. Людина все більше звільняється від тиску різних суспільних форм та все більше перетворює їх на засоби самоствердження, самореалізації, зокрема, у духовній сфері, у тому числі релігійній.

По-третє, наявні феномен поліконфесійності та тенденції до її розширення, а також проблемні питання міжконфесійних відносин, їх толерантизації. Толерантність сьогодні постає однією з найважливіших проблем у теоретичному й практичному вимірах. Досить помітним є зростання уваги до неї та поглиблення процесу її осмислення в гуманітарному дискурсі. Важливість і детермінаційна здатність толерантності в соціальній і духовній сферах людського буття є екстраординарними, оскільки вона стосується майже кожної людини, яка живе в конфесійному, полікультурному світі. У цьому контексті толерантність може означати потенційну позицію прийняття множинності, поліваріативності, гетерогенності вибору [11, с. 14]. Водночас рівність свободи совісті та свободи релігії для кожного – основа толерантності, визнання права бути іншим.

По-четверте, релігія та релігійні організації, незважаючи на наявність кризових явищ у їх

середовищі, постають нині значним фактором у житті людини й суспільства, активним суб'єктом духовного, соціального буття останнього.

По-п'яте, проблеми свободи совісті та свободи релігії в ХХІ столітті залишаються одними із центральних глобальних питань, від вирішення яких значною мірою залежить також вирішення інших загальнолюдських проблем. Зауважимо, що свобода совісті нині проголошується в конституціях більше ніж 120 держав світу [19, с. 26]. Створено систему міжнародно-правових і державно-правових актів та організацій, яка покликана сприяти захисту й реалізації свободи релігії та свободи совісті, ліквідації всіх форм нетерпимості й дискримінації на підставі релігії чи переконань. При цьому береться до уваги, що релігія або інші світоглядні переконання для кожної людини, яка їх дотримується, є одним з основних елементів розуміння нею життя та його смислу. Ці процеси, розвиток міжнародних і національних інститутів прав людини (у тому числі права на свободу совісті, релігії) значною мірою сприяють зміцненню й поглибленню глобальної універсалізації цих прав, їх стандартизації. Останні тенденції не завжди корелюються з традиціями, ментальністю окремих народів, етнонаціональних утворень, тому, зрозуміло, викликають спротив як із боку окремих релігійних спільнот, так і з боку їхніх віруючих.

По-шосте, маємо взяти до уваги (в аспекті тематизації проблем свободи релігії та свободи совісті) конституювання в більшості країн світу принципу відокремлення релігійних організацій від держави, а в широкому вимірі – розмежування світоглядної сфери та владних інститутів, утвердження світоглядного нейтралітету, світськості держави. У контексті цього забороняється будь-який примус під час визначення особою свого ставлення до релігії, інших переконань, участі та/або неучасті в публічних богослужіннях, релігійних обрядах, церемоніях тощо. Релігія постає особистою справою людини в процесі її як віросповідного самовизначення, так і самореалізації [2, с. 7].

Сфера свободи совісті, віросповідання, поза сумнівом, стосується найбільш делікатної, інтимної ділянки людського буття, царини духу, вияву свободи особистості. Науковцями, теологами, політиками вона визнається такою, що має фундаментальний характер. Не випадково свобода совісті розглядається як базова в системі інших свобод. М. Бабій переконує: «Вільна совість у вірі є вищою понад усе» [2, с. 7].

Схожі думки висловлював український філософ-правник Б. Кістяківський. Ще в 1906 р. в журналі «Вопросы философии и психологии» він надрукував статтю, у якій зазначав, що основним принципом правової або конституційної держави є встановлення меж для державної влади, за які вона не має права виходити, визнаючи за особис-

тістю невід'ємні, непорушні й недоторканні права: «Уперше в правовій, або конституційній, державі визнається, що є певна сфера самовизначення й самовиявлення особистості, у яку держава не має права втручатися. Невід'ємні права людської особистості не створюються державою; навпаки, вони за самою своєю суттю належать особистості» [14, с. 144].

Цю сферу український філософ-неокантіанець пов'язує з поняттям свободи совісті: «Уся сфера думок, переконань і вірувань повинна бути безумовно недоторканою для держави. Звідси виникає визнання релігійної свободи вірувати або не вірувати; змінювати релігію, створювати свою власну релігію й оголошувати себе не приналежним до жодного віросповідання; сюди ж слід віднести свободу культів, тобто право для всіх віросповідань відправляти свої богослужіння» [14, с. 144]. Варто звернути увагу, що ці слова було написано трохи більше ніж за десять років до початку жорстоких переслідувань церкви й віруючих «безбожною» більшовицькою владою, наслідки панування якої є добре відомими: моральна деградація суспільства та майже повне духовне спустошення населення. Тому Б. Кістяківський не лише подавав ідею правової держави, а й застерігав від тих небезпек, на які може наразитися держава, якщо тотально втручатиметься в усі сфери особистісного життя людини, зокрема й релігійного.

Християнське розуміння свободи совісті (якщо абстрагуватись від конфесійних відмінностей) ґрунтується на трьох фундаментальних засадах. По-перше, кожна людська особа, незалежно від статусу й роду активності, має трансцендентний вимір. Наділяючись гідністю «згори», ця особа має коло прав, які є виправданими та вкарбованими сакрально. По-друге, людина народжується вільною та покликана реалізувати себе як син чи донька Господа. По-третє, людина є соціальною одиницею, народженою для життя в гармонії з іншими особами в любові та справедливості. Саме ці фундаментальні цінності (гідність, свобода та соціальність) складають підвалини розвитку прав людини в історичній земній перспективі [12, с. 152].

Слід особливо наголосити, що революційною є вже сама постановка питання, що людина має права лише тому, що вона є людиною, не батьком чи матір'ю, не роботодавцем чи робітником, навіть не громадянином, а просто людиною. Саме Бог, який викликав до життя цілісне творіння та створив людину за своєю подобою, – ось джерело розуміння природності й невідчужуваності прав людини. Освячення натурального права Божим атрибутом, санкцією, яка виходить за межі буденної марноти, робить це право непідсудним ні урядам, ні суспільству. Без релігійного духу, без трансцендентного виміру найдосконаліші правові документи стають папірцями, якими брутально

нехтують. Це розуміли тисячі років, до цього вимушені повернутися й на початку III тисячоліття. В. Гавел свого часу зазначив: «Політики можуть тисячі раз повторювати, що новий світовий порядок має ґрунтуватися на повазі до людських прав, проте це нічого не означатиме доти, доки такий імператив не поставатиме з поваги до таємниці буття, таємниці універсуму й природи, нашої власної таємниці» [21].

У вітчизняній науці існує декілька підходів до розуміння сутності феномена свободи совісті в контексті її філософського осмислення: етикоцентричний, релігієцентричний та нормоцентричний.

В етичному аспекті свободу совісті визначають як здатність людини свідомо формувати й реалізовувати у своїй поведінці власне розуміння моральної необхідності [16]. В основі релігієцентричного розуміння феномена свободи совісті лежить ставлення особи до релігії – можливість бути чи не бути релігійним. Нормоцентричний підхід ґрунтується, як правило, на нормативному визначенні свободи совісті, тобто передбачає забезпечення відповідних прав особи у сфері світоглядних переконань.

У західному релігієзнавстві, політології, теології поняття свободи совісті відображає правове забезпечення свободи релігії або права бути релігійним і відправляти культ певної релігії.

Вочевидь, свобода совісті є інтегрованою філософською категорією, яка, проте, має власний зміст і значення, адекватне й вичерпне визначення якого навряд чи можна навести в межах статті. Однак вважаємо за доцільне встановити її сутнісне ядро, яким є відношення «людина – граничні, смисложиттєві засади її буття». З огляду на це в загальному вигляді свободу совісті можна визначити як філософську категорію, що відображає здатність людини самостійно обирати (формувати) уявлення про світ, сенс і мету свого життя, добро та зло, справедливість, інші абсолютні смисли, тобто здатність мати власну систему (сукупність) світоглядних принципів, цінностей, ідеалів і вірувань, а також можливість діяти відповідно до неї.

Останнім часом у релігієзнавчих дослідженнях, у правовому, філософському й політологічному дискурсах значна увага приділяється теоретичному осмисленню проблем свободи релігії, складових її парадигми. У цьому аспекті важливим є понятійне визначення свободи релігії в площині нових культурно-історичних умов. Наша увага до такого визначення зумовлюється тією обставиною, що в більшості публікацій, аналітичних матеріалів, правових документів міститься невиправдане ототожнення таких понять, як «свобода совісті» та «свобода релігії». При цьому не береться до уваги, що категорія «свобода совісті» співвідноситься із широкою сферою духовного світоглядного, морального буття людини, у якій вона вільно самовизначається та самоактуалізується.

Свобода релігії є свободою вибору певного (конкретного) віросповідання, а також можливістю вільної релігійної самореалізації віруючої особистості в координатах свого вибору, приватно чи разом з іншими. Натомість свободу совісті можна розглядати як юридичний вимір світоглядного самовизначення особистості в його широкому вимірі. Свобода совісті, як справедливо відзначає російський дослідник С. Бур'янов, постає як системотвірне право в системі прав людини, основоположне невідчужуване право кожної людини на вільний світоглядний вибір [10, с. 6]. У цьому контексті свобода релігії є лише певною, надзвичайно важливою структурною складовою свободи совісті.

Парадигмальне ядро поняття «свобода релігії» включає у свій зміст свободу особистості мати, прийняти або змінити релігію чи вірування за власним вибором та свободу індивідуально або спільно з іншими, публічно чи приватно сповідувати свою релігію шляхом богослужіння, навчання, релігійних обрядів і здійснення ритуалів. Це поняття стосується того, що є «благам людського духу», має відношення до вільного функціонування релігії в суспільстві.

Свобода релігії має як внутрішній, так і зовнішній аспект вияву, а саме: свободу вибору певного релігійного світогляду та публічне сповідання релігії. Для віруючої людини важливе значення має «зовнішнє сповідання віри», яке християнство вважає суттєвою ознакою християнської совісті та розглядає його як необхідну умову перебування в християнстві. До речі, ще в перші десятиліття свого існування християнська церква вважала, що справжня релігійна совість «не може існувати потаємно, а має являти себе зовні».

Свобода релігії виявляє себе як на особистісному рівні, так і на рівні віросповідних спільнот. У цьому аспекті М. Бабій виділяє три структурні складові поняття «свобода релігії»: свободу віросповідання, свободу церкви та свободу в релігії [2, с. 3].

Таким чином, філософська категорія свободи совісті проявляється в єдності внутрішнього й зовнішнього аспектів, перший із яких характеризує складний процес самовизначення особистості в просторі світоглядних парадигм, а другий – її вияв у процесі творчої самореалізації особистості в системі координат світоглядного вибору [3, с. 35]. Встановлено, що дослідження посткомуністичних трансформацій у релігійній сфері, які розпочалися практично одночасно з демонтажем комуністичних режимів у Європі, дозволили дослідникам релігії різних країн із більшою чи меншою впевненістю говорити про корельованість характеру систем державних і церковно-суспільних відносин країн Центрально-Східної Європи та специфіку їхньої посткомуністичної еволюції, про присутність зна-

чної кількості паралельних процесів цієї еволюції для суспільств різної релігійної культури.

Увагу дослідників сконцентровано насамперед на спільних рисах і специфічності державно-церковних відносин транзитних країн, інституційних перетвореннях, політичному залученні релігійних інституцій, політико-правових і філософсько-соціологічних перспективах релігійної свободи та новітніх релігійних рухах. Малодослідженими залишаються сутність змін у релігійній свідомості, загальне й особливе в характері релігійності посткомуністичних суспільств, соціокультурні аспекти релігійних змін.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Академічне релігієзнавство : [підручник] / за наук. ред. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
2. Бабій М. Свобода релігії: проблемні питання теоретичного осмислення, практичної реалізації та захисту / М. Бабій // Релігійна свобода. Свобода релігії і міжконфесійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви / за ред. А. Колодного. – К. : УВК, 2011. – № 16. – С. 6–14.
3. Бабій М. Свобода совісті: філософсько-антропологічне і релігієзнавче осмислення / М. Бабій. – К. : Вища школа, 1954. – 87 с.
4. Белл Д. Щодо великої відбудови: релігія і культура в постіндустріальну добу / Д. Белл // Генеза: філософія, історія, політологія. – 1997. – К. : Генеза 1997. – № 1(5). – С. 52–65.
5. Белл Д. Культурные противоречия капитализма / Д. Белл // Этическая мысль: научно-публицистические чтения. – М. : Политиздат, 1990. – С. 288–297.
6. Бердяев Н. Новое религиозное сознание и общественность / Н. Бердяев ; сост. и коммент. В. Сапова. – М. : Канон+, 1999. – 464 с.
7. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезінський. – Львів ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Международные отношения, 1999. – 216 с.
9. Бжезінський З. Великі перетворення / З. Бжезінський // Політична думка. – 1994. – № 3. – С. 5–15.
10. Бурьянов С. Конституционные гарантии, законодательство, законотворчество в сфере свободы совести / С. Бурьянов // Свобода убеждений, совести и религии в современной России : [монография] / [А. Бабушкин и др.] ; под общ. ред. С. Бурьянова. Н. Костенко. – М. : Московская хельсинкская группа, 2007. – С. 6–37.
11. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе ; пер. з нім. Л. Ситниченко, О. Лозінської. – К. : ППС-2002, 2007. – 436 с.
12. Єленський В. Релігія після комунізму / В. Єленський. – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2002. – 420 с.
13. Зиновьев А. Посткоммунистическая эпоха / А. Зиновьев // Политическая мысль. – 1994. – № 2. – С. 4–7.
14. Кистяковский Б. Государство правовое и социалистическое / Б. Кистяковский // Вопросы философии. – 1990. – № 6. – С. 144.
15. Кокс Х. Мирской град. Секуляризация и урбанизация в теологическом аспекте / Х. Кокс ; пер. с англ. О. Боровой и К. Туровской. – М. : Изд. фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – 263 с.
16. Новиков М. Свобода совести как философско-этическая категория / М. Новиков. – М., 1980. – 121 с.
17. Оллпорт Г. Личность в психологии / Г. Оллпорт. – М. : КСП+ ; СПб. : Ювента, 1998. – 345 с.
18. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе (опыт государственно-конфессиональных отношений) / Г. Робберс. – М. : Институт Европы РАН, 2009. – 719 с.
19. Цепкова И. Власть и религия: от тоталитаризма к гражданскому обществу / И. Цепкова // Религия и право. – 2008. – № 1. – С. 26.
20. Gautier M. The Church in Post-Transition Societies: Evidence from Eastern Europe / M. Gautier. – Dusseldorf, 1996. – 182 p.
21. Havel V. A Sense of the Transcendent / V. Havel // Cross Currents. – 1997. – Vol. 47. – Issue 3. – P. 10–13.
22. Ramet S. "Nihil obstat". Religion, politics, and Social Changes in East-Central Europe and Russia / S. Ramet. – Durham ; London : Duke University Press, 1998. – 424 p.
23. Religiöser Wandel in den postkommunistischen Ländern Ost- und Mitteleuropas. – Würzburg, 1998. – 176 p.

Семченко О.А.

Імідж держави й національний брендинг: взаємообумовленість понять

У статті з'ясовується сутність понять «бренд держави», «національний брендинг», уточнюється місце України в деяких рейтингах брендів країн, розглядається потенціал деяких важливих комунікаторів і каналів комунікації бренда України, визначаються перспективні напрями брендингової кампанії України.

Ключові слова: бренд держави, національний брендинг, комунікатори бренда, канали комунікації бренда.

никации бренда Украины, определяются перспективные направления брендинговой кампании Украины.

Ключевые слова: бренд государства, национальный брендинг, коммуникаторы бренда, каналы коммуникации бренда.

The article turns out the essence of the concepts of "brand state", "nation branding", confirmed Ukraine's place in the rankings of some brands of countries, examines the potential of some important communicators and brand communication channels of Ukraine are defined branding campaign promising areas of Ukraine.

Key words: brand state, national branding, brand communicators, channels of brand communication.

УДК 321.01:17.022.1(477)

Семченко О.А.,
доктор політичних наук,
професор кафедри правознавства
Київського національного
торгово-економічного університету

В статье выясняется сущность понятий «бренд государства», «национальный брендинг», уточняется место Украины в некоторых рейтингах брендов стран, рассматривается потенциал некоторых важных коммуникаторов и каналов комму-

В англійській мові слова «бренд» і «торговельна марка» майже синоніми. Проте в сучасній теорії комунікації бренд – це образ, що виникає у свідомості як реакція на товарний знак, сукупність емоційних зв'язків між торговельною маркою та споживачем. Бренд існує у світовому просторі, він формується за допомогою реклами, фірмового стилю та піару. Експансія представників рекламного бізнесу у сфері формування національних образів зумовила те, що поняття «бренд» почало переноситися й на державу.

Мета статті – розглянути деякі основні комунікатори й канали комунікації національного брендингу. Виходячи з мети, виникають такі завдання: з'ясувати сутність понять «бренд держави», «національний брендинг», уточнити місце України в деяких рейтингах брендів країн, розглянути потенціал важливих комунікаторів і каналів комунікації бренда України, визначити перспективні напрями брендингової кампанії України.

У дисертаційній роботі Г. Шевченко поняття «бренд держави» розглядає як образ певної політичної системи, партій, політиків і державних діячів, який відповідає реальності, пов'язаний з об'єктивними інтересами нації й характеризується унікальними ознаками, тобто бренд держави є комплексним поняттям, що включає матеріальні й нематеріальні атрибути, відрізняється за своїми функціональними й емоційними перевагами, ґрунтується на чітко визначених цінностях і політичних пріоритетах і позиціонується в політичному середовищі як знаковий політичний символ [1].

Якщо порівнювати бренд з іміджем, то перше поняття стійкіше другого. Імідж держави – змінна складова бренда, тобто зміни в образі, що мають інноваційний або інформаційний характер. Бренд держави формується десятиліттями, а то й сторіччями. Від національних стереотипів бренд дер-

жави відрізняється тим, що він тісно пов'язаний зі стійкими формами побуту в межах цієї культури (одяг, кухня, манера поведінки). Це має велике значення для туристичного бізнесу, що і є основним приватним замовником у формуванні національних брендів.

Ще одна відмінність бренда держави від національного стереотипу полягає в тому, що бренд держави пов'язаний із характеристиками основних товарів, які ця країна поставляє на світові ринки. При цьому характеристика країни походження додає товару певні властивості в уявленні споживача. Наприклад, німецький товар означає «добротність і високу якість», французький – «гламур і розкіш», англійський – «солідність», «японський» – хайтек.

Автором класичного визначення бренда є Д. Аакер: «Бренд – це багатобічний конструкт, що складається з функціональних, емоційних, комунікаційних і стратегічних елементів, які у своїй взаємодії сприяють утворенню унікального набору асоціацій у свідомості споживачів» [2].

Авторство поняття «nation branding» належить С. Анхольту, який вперше застосував його наприкінці 90-х рр. XX ст. в статті, опублікованій в англійському журналі «Управління брендом». Тим самим був покладений початок новому науковому напрямку, що зумовило значну кількість фахівців у сфері бренд-маркетингу.

На думку У. Фана, національний брендинг застосовується в тому випадку, якщо уряд за допомогою маркетингових технологій впливає на імідж держави з метою наповнення його позитивним змістом [3]. Звідси постає, що національний брендинг – це комплекс заходів у сфері експорту, туризму, культури, внутрішньої й зовнішньої політики та інвестицій щодо розробки й імплементації стратегії побудови бренда держави, спрямованих на поліпшення іміджу країни, сприйманих як місце-

вим населенням, так і іноземцями, активованих за допомогою різних інструментів (комунікації, маркетингові інструменти, публічна дипломатія тощо). Успішний бренд держави дозволяє не тільки поліпшити зовнішньо- та внутрішньополітичний імідж країни, а й підвищити рівень політичного впливу країни на міжнародній арені, збільшити обсяги експорту брендингових товарів і послуг, зміцнити міжнародні зв'язки й партнерські відносини, стимулювати почуття національної ідентичності, підвищити загальну конкурентоздатність країни [4].

Відомий дослідник національного брендингу Г. Сзонді вважає, що національний брендинг – це стратегічна самопрезентація країни з метою створення капіталу репутації за допомогою просування економічних, політичних і соціальних інтересів у країні та за кордоном [5].

Основні складові бренда – це ідентичність, імідж і комунікації. Ідентичність бренда – бажане сприйняття бренда, тобто те, як власник бренда хоче, щоб його бренд сприймали. Імідж бренда – те, як бренд сприймається в дійсності. Комунікації щодо бренда – спосіб створити позитивне сприйняття бренда. О. Тюкаркіна справедливо вважає: «Національний бренд можна вважати вдалим, якщо він живе в серцях місцевого населення, яке є не тільки реципієнтом комунікацій про національний бренд, а й послом або представником національного бренда» [6].

Бренд країни повинен відповідати таким вимогам: він має бути оригінальним та асоціюватися з країною; легко піддаватися змінам і нововведенням відповідно до міжнародної ситуації; використовувати постійні цінності й культурні особливості країни; для його створення та просування необхідна професійна в різних сферах команда, яка має бути аполітичною й інтернаціональною; мати наявності слоган (назва країни обов'язкова) та логотип, який би містив елементи державної символіки (герб, прапор) [7].

Як вважають деякі дослідники, політичний бренд – це «...символічний політичний капітал, включення якого в маркетинговий оборот приносить певний соціальний ефект, пов'язаний із формуванням позитивного репутаційного образу на політичному ринку. Політичний бренд символізує владні ресурси політичного актора; репутаційні характеристики політичного актора; обіцянки благ; надії, мрії, ідеали; соціальні запити, очікування й потреби публіки. Важливими властивостями політичного бренда є такі: впізнаваність у силу популярності імені бренда (назва партії або політичного об'єднання, ім'я політика), здатність вселяти публіці почуття довіри до носія бренда, аж до фанатичної прихильності [8].

Шість років тому американська компанія «Global Market Insite» вперше спробувала оцінити вартість брендів 32 країн за п'ятирічний період.

Згідно із цими розрахунками вісім брендів виявилися дорожче трильйона доларів, зокрема бренди США, Японії, Німеччини, Великобританії, Франції, Італії, Іспанії й Канади. При цьому тільки бренд США перевищив оцінку в десять трильйонів, склавши 17,89 трильйонів доларів.

Бренд Росії зайняв 13 місце з показником 663 млрд доларів. Стосовно обсягу валового внутрішнього продукту найдорожчим виявився бренд Данії – 3,2 ВВП (за максимальному можливому значенні 5 ВВП); у США – 1,53 ВВП, у Росії – 1,13 ВВП. України в цьому списку не було [9].

Україна увійшла в рейтинг брендів країн, який щорічно складається компанією «Future Brand» разом із «BBC World News». У 2009 р. в цей рейтинг були включені 102 країни, у 2010 р. – 110 країн. Зокрема, з 15 колишніх радянських республік у нього входять тільки три: Росія, Україна й Естонія. Під час визначення місця враховувалося багато показників, у тому числі інформованість про країну, уявлення про її привабливість за такими напрямками, як туризм, історична спадщина й культура, умови для бізнесу, якість життя, система цінностей, а також повага до країни, бажання й намір її відвідати, готовність рекомендувати її своїм родичам, друзям, колегам. У 2009 р. Україна серед колишніх європейських соціалістичних країн трималася на середньому рівні – 75 місце, обігнавши Естонію (90 місце), Польщу (85 місце), Румунію (83 місце), Словаччину (78 місце), Болгарію (76 місце) і лише трохи поступившись Росії (72 місце). Однак уже в 2010 р. Україна перейшла на 99 місце, виявившись останньою серед усіх колишніх європейських соціалістичних країн, включених у рейтинг [10].

Таким чином, перед Україною виникла гостра необхідність національного брендирування, успіх якого залежить від того, як будуть задіяні основні комунікатори й канали комунікації бренда України.

Для характеристики деяких із них скористаємося класифікацією, запропонованою О. Тюкаркіною [11].

Перша група – особистості: ключові політичні діячі країни; важливі суспільні діячі, які є неформальними лідерами (opinion leaders); всенародний кумир (cultural icon); послы бренда держави (спортсмени, діячі культури й мистецтва); журналісти; емігрантська діаспора, що проживає в іншій країні (мігранти є прямим носієм своєї культури за кордоном); туристи. Розглянемо такі комунікатори, як ключові політичні діячі країни.

Як відзначає І. Глинська, міжнародний імідж країни багато в чому визначається іміджем її лідера як провідника політичної ідеології. За допомогою СМК образ політика набирає популярності, це найбільш швидкий і простий спосіб, що може вкоренитися в масовій свідомості. Якщо в СМК з'являється негативна інформація про нього, вона завжди впливає й на імідж держави в цілому [12].

Імідж лідера – найважливіша (а для українського політичного дискурсу з огляду на властивий національній політичній культурі високий ступінь персоніфікації владних відносин – ключова) складова образу влади. Крім емоційної й поведінкової складової такого образу, Є. Шестопап виділяє її когнітивний зріз, який може бути охарактеризовано через такі індикатори, як «інтерес до теми влади, самостійність або стереотипність суджень про владу, рівень їхньої когнітивної складності/простоти, ступінь ясності/розмитості образів, суб'єктність влади» [13].

Друга група – національні символи: національна символіка (прапор, герб, банкноти, поштові марки тощо), національні кольори, культура (твори мистецтва всіх жанрів, традиції тощо), релігія, музика (гімн, народна музика), мова, національні свята, уніформа (військових і т. д.), тварини.

Розглянемо роль національної символіки. І. Глинська зазначає: «Символи є посередниками між сутністю явищ, сенсом і його образом, ідеями, що перебувають за межами почуттєвого сприйняття, з одного боку, і відображенням предметів і явищ дійсності під час їх безпосереднього впливу на органи почуттів, з іншого боку» [14]. Однак символи не пов'язані з реальною дійсністю, із центральною ідеєю, яку поділяє більша частина суспільства, не можуть правильно пояснити механізми й мотиви, що визначають і регулюють поведінку окремих індивідів і соціально-політичних угруповань.

Політичні символи відіграють певну роль у процесі виховання патріотизму. У країнах зі стабільною економікою та стійкими структурами влади цей процес опирається на продуманий і послідовний механізм залучення особистості до політики, засвоєння нею правових і моральних норм. Хоча заради справедливості треба зазначити, що навіть у таких країнах цей процес не ідеальний. Про це свідчить пасивність молоді, відсутність у неї інтересу до громадського життя, високий рівень злочинності, наркоманії, низька народжуваність тощо. Треба визнати, що політичні символи в Україні не виконують призначених їм функцій. Під час формування позитивного іміджу сучасної України треба не тільки використати вже існуючі символи, а й створювати нові як засіб єднання народу на основі базових цінностей. Символи треба відбирати, враховуючи їх позитивний вплив на імідж України.

Третя група – спеціальні ініціативи держави: спонсорство (наприклад, Олімпійські ігри або Чемпіонат світу з футболу); спеціальні заходи й конференції (культурні заходи, наприклад виставки «Ехро», «Grüne Woche», «Leipziger Messe», кінофестивалі, політичні конференції тощо); організації, засновані державою; членство в організаціях; військові паради.

Як спеціальні ініціативи держави варто виділити спортивні заходи міжнародного значення. Чим більше в Україні буде проходити знакових спортивних подій, тим вище буде рівень популярності України за кордоном. Імідж держави, що приділяє велику увагу спорту, вміє організувати заходи найвищого статусу, буде чинником привабливості для іноземних туристів, інвесторів та організаторів різних великих спортивних турнірів.

Україна довела всім, що вона в змозі провести масове міжнародне спортивне змагання на високому рівні. За результатами всеукраїнського дослідження суспільної думки соціологічної компанії «Research & Branding Group», що було проведено з 26 червня по 12 липня 2012 р., 73% українців вважають, що країна в цілому змогла гідно провести чемпіонат Європи з футболу 2012 р., 65% опитаних вважають, що проведення Євро-2012 принесло країні більше позитива, 20% респондентів вважають, що позитив від Євро-2012 для України полягає насамперед у «визнанні Європою, іміджі й престижі», 66% українців мають думку, що організація Євро-2012 показала здатність країни проводити масштабні спортивні заходи [15].

Четверта група – експортовані товари й послуги. Поки що закордонним споживачам досить складно провести паралель між Україною й товарами, які їм хотілося б придбати. Жоден з українських брендів поки ще не став настільки популярним у Європі, Північній Америці або країнах Азії, щоб поліпшити репутацію українських товарів.

Серед добре розкручених українських брендів можна виділити небагато, наприклад «Nemiroff», «Roshen», «Наша Ряба», «Метінвест» як найбільший в Україні й один із найбільших у СНД виробників залізорудної сировини та сталі, «Київстар», що продовжує об'єднання з «Beeline-Україна» (АТ «Українські радіосистеми» і ТОВ «Голден Телеком»), ПАО «Запорожтрансформатор» як один із найбільших спеціалізованих підприємств у світовому трансформаторобудуванні, що займає провідне місце в Україні та країнах СНД із виробництва, поставки й сервісного обслуговування силових і розподільних трансформаторів, трансформаторів спеціального призначення всього діапазону потужностей і напруг, пристроїв, що використовують для регулювання трансформаторів, ТОВ «Фоззі-Фуд» – структурна одиниця «Fozzy Group», що є одним із найбільших операторів ритейла в Україні, торговельна мережа «АТБ», ПАО «АрселорМіттал Кривий Ріг» як найбільше металургійне підприємство України, «МТС Україна», «Мотор Січ» – одне з провідних світових підприємств, що займаються розробкою, виробництвом, ремонтом та обслуговуванням авіаційних газотурбінних двигунів для літаків і вертольотів, а також промислових газотурбінних установок, «НІБУЛОН», а також «METRO Cash

& Carry» як торговельний підрозділ німецької «METRO Group» – однієї з найбільших міжнародних торговельних компаній світу [16].

Формування позитивного іміджу українських товарів, у тому числі на пострадянському просторі, може дуже серйозно сприяти росту експорту, збільшенню туризму й підвищенню загального престижу держави. У той же час доводиться визнати, що Україна стала популярною як виробник металу, проте не виробник хай-тека, як виробник зерна, проте не виробник ексклюзивних борошняних виробів. В Україні виробляється горілка, що користується попитом за кордоном. Однак виробляється вона під експортними назвами «vodka» (для країн Заходу) або «горілка» (для Росії). Наприкінці 2009 р. британський посол Л. Тернер порадив Україні запатентувати назву «горілка»: «Я не великий шанувальник горілки, проте мені говорили, що українська горілка набагато краще російської й шведської горілок. Про це мені говорили висококваліфіковані експерти з Росії й Швеції. Таким чином, я подумав, що напій за назвою «горілка», що буде широко відома як особлива горілка з України, був би саме тим брендом, що вам треба було б захищати, щоб вся Європа змогла довідатися про відмінну українську горілку» [17].

П'ята група – комунікатори, створені в ході кампанії з національного брендингу: слогани; відеоролики; логотипи (шрифти, дизайн тощо); рекламні кампанії. Варіантами таких слоганів, наприклад, можуть бути: «Україна – країна унікальної народної творчості»; «Україна – гостинна й хлібосольна країна»; «Україна – рай для туризму», «Україна – молода країна, що динамічно розвивається», тощо.

Канали комунікації: ЗМІ, публічна дипломатія, soft power (наукові фонди, інститути), посольства країни за кордоном, культурні центри й бібліотеки, туристичні організації.

Публічна дипломатія являє собою неофіційну зовнішньополітичну діяльність незалежних від уряду політичних акторів (неурядових організацій, рухів та інститутів), спрямовану на збереження миру, розвиток і поліпшення міждержавних відносин. При цьому важливими формами публічної дипломатії виступають акції солідарності й підтримки, пошук консенсусу, співробітництво, інформаційно-просвітительська діяльність [18]. На думку прихильників публічної дипломатії, підвищити привабливість країни можливо завдяки розширенню іноземного радіомовлення, проведеному міжнародних інформаційних програм, здійсненню програм освітніх і культурних обмінів. Результати публічної дипломатії помітні не одразу, однак ефективність її безперечна.

Вивчення веб-ресурсів Міністерства закордонних справ України та його закордонних установ (посольств, генеральних консульств, представ-

ництв при міжнародних організаціях) показало, що вони мають потребу в розвитку й значній доробці. Це стосується як форми (застарілі технології), так і змісту. Основні недоліки такі: недостатня кількість матеріалів іміджевого характеру, мало використані технології зворотного зв'язку й мультимедіа.

В ідеалі фокус брендингової кампанії повинен бути спрямований на активацію шести основних сфер, відображених у так званому шестикутнику С. Анхольта. Однак, розуміючи труднощі поліпшення іміджу держави у сфері зовнішньої й внутрішньої політики, акцент варто зробити на п'яти інших сферах: туризм, залучення прямих іноземних інвестицій, підвищення обсягів експорту, культура й традиції, народ.

Такими напрямками могли б стати:

- створення позитивного інвестиційного клімату та прозорої податкової системи (для притоку бізнесу й інвестицій);
- розвиток новітньої інфраструктури (для забезпечення притоку туристів у країну);
- забезпечення прав людини та свободи слова (для позиціонування України як безпечної, демократичної, цивілізованої держави);
- стимулювання й пропаганда вітчизняної культури: кіно, література, мистецтво (для посилення культурного проникнення);
- створення системи сучасної освіти й науки (для стимулювання професійних і молодіжних обмінів) [19].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Шевченко Г. Політико-інформаційний вимір державного брендингу України : дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Г. Шевченко ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 210 с.
2. Имидж России: концепция национального и территориального брендинга / [И. Василенко, Е. Василенко, В. Ляпоров, А. Людько] ; под ред. И. Василенко. – М. : Экономика, 2012. – 222 с.
3. Имидж России: концепция национального и территориального брендинга / [И. Василенко, Е. Василенко, В. Ляпоров, А. Людько] ; под ред. И. Василенко. – М. : Экономика, 2012. – 222 с.
4. Тюкаркина О. Роль национального брендинга при формировании внешнеполитического имиджа современной России : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / О. Тюкаркина ; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2012. – 15 с.
5. Szondi G. Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and differences / G. Szondi [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ics.leeds.ac.uk/papers/pmt/exhibits/3035/dip_nation_branding.pdf 7.
6. Тюкаркина О. Роль коммуникационной стратегии в формировании имиджа современной России / О. Тюкаркина // Власть. – 2012. – № 3. – С. 144.

7. Імідж України: погляд з-за меж [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11063.

8. Нежданов Д. Политический дизайн как инструмент политической борьбы / Д. Нежданов // Власть. – 2011. – № 10. – С. 98.

9. Продається Україна. Недорого [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.comments.ua/?spec=1296203755>.

10. Страна потерянного бренда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.comments.ua/?spec=1296203755&sart=1296204369>.

11. Тюкаркина О. Роль коммуникационной стратегии в формировании имиджа современной России / О. Тюкаркина // Власть. – 2012. – № 3. – С. 145.

12. Глинская И. Политические механизмы формирования позитивного имиджа России : автореф. дис. ... докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / И. Глинская ; Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2010. – 31 с.

13. Шестопал Е. Динамика образов российской власти в процессе демократической трансформации (1993–2003) / Е. Шестопал // Властные элиты современной России в процессе политической трансформации / отв. ред. В. Игнатов, О. Гаман-Голутвина, А. Понделков, А. Старостин. – Ростов-на-Дону : Изд-во Северо-Кавказской академии государственной службы, 2004. – С. 80–81.

14. Глинская И. Политические механизмы формирования позитивного имиджа России : автореф. дис. ... докт. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / И. Глинская ; Российская академия народного хозяйства и государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2010. – 31 с.

15. Почти 3/4 опрошенных украинцев считают, что Украина достойно приняла Евро-2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interfax.com.ua/rus/main/111892>.

16. ГВардия. Рейтинг самых дорогих корпоративных брендов Украины за 2012 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kontrakty.ua/rankings/234>.

17. Страна потерянного бренда [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.comments.ua/?spec=1296203755&sart=1296204369>.

18. Коломенский М. Формирование внешнеполитического имиджа современной России (2000–2007 гг.) : автореф. дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии» / М. Коломенский ; Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова. – М., 2008. – 21 с.

19. Общество протестует против позитивного имиджа Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mediakit.ua/index.php?lang_id=1&content_id=685.

Хома Н.М.

Політичний перформанс як акціоністська форма протесту

Вивчається перформанс як одна з форм політичної дії-гри в постмодерній реальності. Політичний перформанс аналізується як нова технологія спілкування в системі «влада – суспільство», поява якої зумовлена втратою потенціалу традиційними технологіями політичної комунікації. Доводиться, що перформанс якнайкраще вписується в соціокультурну матрицю сьогодення. Наголошено, що політичний перформанс уже укорінився як форма соціального протесту в Україні й засвідчив свою ефективність як технологія взаємодії (впливу).

Ключові слова: перформанс, політичний перформанс, політична комунікація, соціальний протест, театралізація політики.

Изучается перформанс как одна из форм политического действия-игры в постмодерной реальности. Политический перформанс анализируется как новая технология общения в системе «власть – общество», появление которой обусловлено потерей потенциала традиционными технологиями политической коммуникации. Доказывается, что перформанс лучше вписывается в современную социокультурную матрицу. Отмечено, что политический перформанс уже укоренился как форма социального протеста в Украине и показал свою эффективность как технология взаимодействия (воздействия).

Ключевые слова: перформанс, политический перформанс, политическая коммуникация, социальный протест, театрализация политики.

The article explores the concept of performance as a form of political action-game in postmodern reality. The political performance is analyzed as a new technology of communication in the system "power-society" that appeared in response to the loss of potential by traditional technologies of political communication. It is being proven that performance ideally fits the socio cultural matrix of the present time. It is stressed that political performance has already been embedded as a form of social protest in Ukraine and its affectivity as a technology of interaction (influence) has already been proven.

Key words: performance, political performance, political communication, social protest, dramatization of politics.

УДК 32.019.51

Хома Н.М.,
доктор політичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії
політичної науки
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Політична дія в постмодерній реальності фрагментарна, провокативна, в її основі – гра. Однією з форм цієї гри є перформанс, зокрема його різновид – політичний перформанс. З'ясування його сутності, особливостей, причин інтегрування в політичне поле – нове дослідницьке завдання політичної науки. Вивчення політичного перформансу актуалізується потребою вироблення нових технологій спілкування в системі «влада – суспільство», позаяк традиційні технології політичної комунікації, канали впливу втрачають свою силу та потенціал.

Дослідження перформансу започатковане теоретиками театру початку ХХ ст., зокрема М. Єврейновим і В. Мейерхольдом, а продовжене західними вченими А. Бореком, М. Кампманном, Т. Мейєром, Р. Шехнером. До дослідження феномена перформансу та його використання в сучасних політичних процесах, як правило, підходять із позицій деяких положень теорій політичної комунікації, представлених у працях П. Бурдьє, Ю. Габермаса, Г. Ласвелла, Г. Почепцова. Політичний перформанс – новий об'єкт вивчення вітчизняної політичної науки; окремі аспекти проблематики охоплені У. Ільницькою та Т. Кремень.

Ми виходимо з методологічного підходу, за яким політичний перформанс – явище, яке виникло задовго до постмодерної доби, проте якнайкраще вписується в соціокультурну матрицю сьогодення. За останні роки політичний перформанс міцно укорінюється як форма соціального протесту в Україні й уже засвідчив свою ефективність як технологія

взаємодії (впливу). Вивчити його специфіку – наше дослідницьке завдання, яке ми реалізовуватимемо через призму постмодернізму як парадигми суспільного поступу, за якої змінюється модель розвитку, підвищується ступінь плюралізму трансформації, відкривається новий діапазон соціальних ролей людини.

Перформанс є символічною, ритуальною діяльністю індивіда чи групи з метою вразити інших. Поняття прийшло із царини мистецтва (від англ. *performance* – вистава), позаяк термін первинно позначав форму акціоністського мистецтва, де твором є дії автора, за якими глядачі спостерігають у режимі реального часу. В англійській мові термін «*performance*» має багато значень: «вчинок», «дійство», «представлення», «видовищність», «ритуальне видовище», «вистава», «спектакль», «концерт», а також «трюк» і «фокус». Засновник теорії перформансу Р. Шехнер пропонує таке визначення: «Перформанс – це дія, яку демонструє одна група людей перед іншою, та реалізується, як правило, через ігрові й ритуальні елементи комунікації» [14, с. 28]. Фактично всі конотації «перформансу» вказують на існування активного начала, що зумовлює творчий акт. Як правило, творчість суб'єкта перформансу опозиційна до влади, тому не вписується в її політичні стратегії та тактики. Перформанс треба розуміти як творчий акт суб'єкта, який здійснюється в певному місці й у певний час, має публічний і демонстративний характер, реалізуються через певну театралізовану дію, візуально реєстровану аудито-

рією. Перформанс є творчим актом суб'єкта, його самовираженням через уявлення та дію, адресовану певній аудиторії. Отже, в основі перформансу лежить уявлення про творчість як спосіб життя, а його мета – не стільки правдоподібність, скільки виразність. Сьогодні чимало реальних подій театралізується, щоб вони могли потрапити в новини. У багатьох культурах перформанс безпосередньо пов'язаний із мріями, фантазіями, прагненнями вчинити недозволене.

Перформанс – явище сучасне, проте його елементи ми знаходимо в усіх епохах, починаючи від найдавніших цивілізацій. Аргументуємо цю тезу:

– в *античних* державах, зокрема в Стародавньому Римі, ефективним способом заручитися лояльністю народу були свята (хліб і видовища). Наприклад, масштабні ігри та змагання, організовані Цезарем під час святкування тріумфальних перемог у міжусобній війні; небачені досі розваги імператора Августа, коли кожен міг долучитися до видовищ, прославляючи свого державця. Античні перформанси апелювали до міфологічних, ритуальних, релігійних елементів свідомості людей; у публічному та приватному житті велику роль відігравали саме сакральні чинники. Релігійні, міфологічні, ритуальні чинники в усі часи наближали політичну ідею до розуміння мас, полегшували її сприйняття;

– у *середньовічну* добу символи та ритуали стали більш поширеними в спілкуванні, ніж письмове слово. Наприклад, замість вірчої грамоти посол міг вручити гілку миру або жменю землі, і політичний сенс такого спілкування був гранично зрозумілий адресатові; якщо грамота й була, то могла виявитися без тексту. Перформанси в цей період проявлялися не в боях гладіаторів чи спортивних змаганнях, а, наприклад, у благодійності щодо бідних, роздачі милостині тощо. У всіх цих формах комунікації дуже сильними були ритуальні, театралізовані поведінкові елементи;

– попри те, що з *Нового часу* в політичній комунікації встановлюється переважно масовий спосіб взаємодії (зокрема, за допомогою ЗМІ), ритуальні та перформансні форми публічної політики не втратили значимості. Демонстрації, благодійні акції та ритуали під час набуття влади привертали увагу видовищністю та добре запам'ятовувалися. Особливо ритуалізованими та по-театральному зрежисованими в структурі політичної комунікації найчастіше були електоральні процедури, що залишається виразною тенденцією й нині.

Театралізація дії в усі часи займала важливе місце в публічній політиці. Не випадково політичний дискурс часто описується театральними метафорами: у разі сумнівів у щирості політика стверджують про «політичний фарс» або «добре відрепетовану виставу»; невдалу комунікацію називаємо «театром абсурду»; певний про-

стір, убрання для політичної зустрічі – «декорації», «сцена»; таємні домовленості – «закулісся (задзеркалля) політики». Існує потужна конвергенція, глибокий сутнісний взаємозв'язок політики з театром.

Політичний перформанс є спеціальною, як правило, символічною та зазвичай ритуальною діяльністю, що здійснюється індивідом або групою осіб із метою справити враження на іншого індивіда, групу або масу людей і привернути увагу до своєї діяльності та функціонування [5, с. 348]. Він реалізується в так званих квазіподіях (тобто спланованих та організованих політичним суб'єктом для нарощення власного публічного капіталу).

Політичний перформанс як нетрадиційний комунікаційний інструмент апелює до ірраціональних складових суспільної свідомості. Межа між перформансом і звичайним життям досить умовна (доречно згадати підхід філософа-режисера першої половини ХХ ст. М.М. Євреїнова, який висунув ідею театральності нашого життя). М. Євреїнов захищав «театрократію» (тобто «домінування над нами театру»), вишукуючи повсюдно ознаки творчих змін світу людиною.

Німецькі політологи Т. Мейер і М. Кампманн [11; 12], які працюють у сфері понять «політика – театр», у своїх дослідженнях ключову роль у театралізації політичної діяльності відводять ЗМІ, які в епоху глобалізації комунікативних процесів стали фактично «електронними підмостками» для політиків-акторів. Американська дослідниця А. Борекка відзначає, що політика стає театром тоді, коли «вона маніфестує себе як така, коли представникам надається сцена, де вони можуть спостерігатися аудиторією, коли глядач – вимога постановки на сцені – стає нормою політичної взаємодії» [8, с. 66]. Дослідники вважають, що політика й театр подібні тому, що в обох випадках є потреба в аудиторії, є спроба завоювання цієї аудиторії. Тому результатом єдності цілей стає єдність засобів. Дуже важливу роль у цьому відіграють мас-медіа, які перетворюються на «сцену» для перформансів. Прикладом цього є виступи політиків на телебаченні: звернення до народу, участь у політичних ток-шоу, передвиборні дебати тощо.

Головною метою політичного перформансу є не сам комунікативний акт, а завоювання уваги аудиторії, адже політичний вибір багатьма здійснюється не після виваженого аналізу, а під впливом емоційного враження [9; 13]. Політика стає драмою персоналії, фокусується на скандалах і сенсаціях, які викликають необхідну емоційну реакцію [10].

У.С. Ільницька важливим аспектом політичних перформансів називає видовищність, певну театралізацію дійсності [2, с. 194]; прикладами дослідниця наводить інаугурацію президента, коронацію монарха, військові паради, авіашоу, присвоєння військових звань, урочисті засідання парламентів,

святкові мітинги, демонстрації, судові засідання (зі суддівськими мантиями) тощо. Утім, на нашу думку, необхідно розмежовувати терміни *політичний перформанс* і *політичний ритуал*, до якого належать наведені приклади. Зауважимо: якщо в політичних ритуалах (парадах, інаугураціях тощо) є кордон між виконавцем і глядачем, то в перформансі кордон спеціально стирається, творчі «зигзаги» заохочуються (залучаються перехожі, усяк підкреслюється єдність із навколишнім світом). Акцент робиться на взаємодії «сцени» і «глядацького залу», що неможливо у випадку урочистого політичного (а подекуди й сакрального) ритуалу. Перформанс є комплексною комунікативною дією, де рівноцінною є і роль дійових осіб, і власне аудиторії. Сутність перформансу проявляється в його функції як способі маніфестації політичних ідей і демонстрації ролі своїх прихильників.

Т.С. Кремень вважає, що через перформанси політична мобілізація досягає аполітичних верств населення, залучає їх до політичної діяльності шляхом надання політичній участі елементів гри [3, с. 72]; дослідниця наводить приклад ефективної політичної мобілізації – через соціальні мережі, завдяки їх емоційній забарвленості. Перформанс передбачає спонтанності; у ньому є організація та чітка ієрархія; він переслідує певні цілі й не розрахований на випадкових глядачів, організатори вибирають місце й час із метою найбільшого впливу на аудиторію. Використання політичного перформансу дає певну гарантію привернення уваги аудиторії до політичних проблем, передбачуваності, основи модельованості політичної діяльності.

Вважаємо, що окремі усталені форми соціально-політичної активності, вияву протестного потенціалу за нових умов виявляються анахронічними або потребують переходу на рівень, адекватніший умовам глобалізованого соціуму. З постмодерном асоціюються невизначеність, відсутність канонів, карнавалізація, взаємодія, посилення самовираження людини; якщо в добу модерну основною політичною дією було голосування, то з падінням поваги до влади в добу постмодерну актуалізується участь і самовираження особи, а «акцент зміщується з голосування на все більш активні форми масової участі» [1, с. 281–282]. Наприклад, втіленням постмодерного перформансу була, на нашу думку, візуалізована форма протесту проти авторитарних законів від 16 січня 2014 р., які, зокрема, забороняли носіння масок і шоломів під час мирних вуличних акцій. На народні віча кількох наступних днів протестувальники приходили в каструлях, мисках, друшляках, будівельних і військових касках, перев'язували обличчя шарфами, прикривалися розмальованими в блакитно-жовту тональність медичними масками. Автомобілісти зумисне оформлювалися в колони понад п'ять автівок. На спинах перехожих висіли

плакати з написами: «Я – п'ятий! Не йди за мною!». У найрізноманітніші креативні способи громада демонструвала своє ставлення до поправок, внесених до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян.

В.П. Горбатенко слушно зауважує, що в політиці постмодерн «...виявляється в деінституціалізації масового руху протесту, у спонтанних політичних акціях, які залишаються поза межами контролю скільки-небудь сталої організації; у значній перевазі емоційного, ірраціонального над раціональним; у постійному порушенні стабільності, однастайності» [1, с. 280], а його рисами є «відкритість, фрагментарність, визволення, плюралізм, руйнування зцентрованої структури, еклектичність, іронія, пародія, пастіш, саморефлексійність, кітч, гра» [1, с. 278]. Це добре ілюструють політичні перформанси з використанням державних символів – гімну, прапора, герба, зокрема їх кольорів, мелодики тощо. Національна символіка якнайкраще виражає уявлення про колективну спільноту («ми»), а тому активно використовується в критичні моменти, які вимагають мобілізації суспільства, наприклад під час україно-російського збройного протистояння. Яскравим прикладом є арт-перформанси руфера Григорія Mustang Wanted (Павла Ушевця) до Дня Незалежності України (розфарбовування в ніч на 20 серпня 2014 р. шпиль будівлі на Котельничеській набережній у Москві в кольори українського прапора; підкорення 24 серпня 2014 р. будівлі Московського державного університету). Інтернет-пости про це отримали «лайки» десятки тисяч користувачів Facebook та інших соціальних мереж, зроблено тисячі перепостів. Емоційний ефект перформансу був пролонгований передачею гонорару від «LifeNews» за відео в розмірі 5 тис. дол. добровольчому батальйону територіальної оборони «Донбас».

Українському прапору була присвячені й інші ініціативи, які зумовили низку перформансів, наприклад президентська ініціатива «Наші кольори», яка закликала громаду в Україні та поза нею прикрасити житло, офіси, транспортні засоби в національні кольори. Національна символіка була використана й у сміливому перформансі донецької художниці Марії Куликовської, яка під час біснале сучасного мистецтва «Маніфест 10» (Санкт-Петербург, 1 липня 2014 р.) лежала на сходах музею, загорнувшись в український прапор. Удаючи мертву, вона протестувала проти політики Росії, яка призвела до її вимушеної внутрішньої міграції з Донецька до Києва.

Мистецтво, що завжди має певну претензію на революційність, вибухово спрацьовує в середовищі, яке й без того несе революційний заряд. Наприклад, активісти «Київського культурного

трибуналу» провели (Київ, грудень 2013 р.) політичний перформанс «Чемодан – вокзал – Воркута», розмалювавши близько тридцяти валіз для провладних українських політиків та урядовців. Кожна валіза була унікальна та неповторна, їх об'єднували прикріплені «квитки» на потяг у Воркуту (Росія): валізу, на якій написано «Петро Симоненко», обмотано сміттєвими пакетами синього та жовтого кольору й канатами; на валізі «Вови Рибак» написано «Ура!» та намальовано ялинки; чемодан «Діми Табачника» прикрашала шкільна «двійка», а «Колі Азірова» – червона велика крапка й напис «Продано». Після того, як валізи розмалювали, їх планували повісити на головну новорічну ялинку країни на Майдані Незалежності, утім ялинка-2014 (вірніше, «ёлка») набула не менш креативної форми.

Велику кількість епатажних перформансів, у тому числі політично спрямованих, проводить жіноча організація FEMEN, яка, порушуючи певні символічні кордони, проявляє, використовуючи жіноче тіло, інтерес до широкого спектра проблем. Їх постмодернізм втілюється в яскравих перформансах, кічі, іронії, карнавальному парадіюванні (і пародіюванні). FEMEN пояснює свою епатажність тим, що традиційні форми активізації громадськості похмурі, нецікаві, відповідно, не фіксується громадськістю й мас-медіа. Радикальний акт привертає увагу. Наприклад, бої в багні з підніжками й агресією (за аналогією з політиками, які «поливають» один одного брудом) як форма протесту проти нечесних політичних ігор під час українських виборчих перегонів (Київ, Майдан Незалежності, жовтень 2008 р.).

На розвиток останньої перформансної ілюстрації зауважимо, що виборча проблематика дає широкий простір для креативу. Наприклад, мистецько-політичний перформанс «Вибірчий Хелловін» (Київ, 26 жовтня 2012 р.) пройшов під гаслами «Розстріляй владу бюлетенями», «Приведи друга на вибори – отримаєш нормальну країну», «Візьми бюлетень, щоб не брати сокиру». Парламент штурмували «політичні тушки», «лялькарі» та їхні «маріонетки», за нашійники туди тягли «спортсменів» і «професорів». У свою чергу «виборці» намагалися зупинити цих «зомбі» та боролися з ними «бюлетенями». На такому прикладі очевидна зміна ціннісних пріоритетів у суспільстві, які провокують нові форми соціально-політичної поведінки, її поліваріантність. Багатозначність, іронія, несподіваність інтерпретацій, зворотність смислу й оцінок, гра смислами, невизначеність, фрагментарність свідомості й культури, деканонізація, видимість, ілюзія існування замість реалістичності, колажність, перевага інтуїції над раціональністю, образність, метафоричність, невиразність [6, с. 78] – усе це не повний перелік рис постмодерну, які проектується на політику.

На думку С.А. Шомової, завдання політичного перформансу – ввести яскраву інформацію, яка запам'ятається. Перформанс служить скоріше способом естетизації політики, ніж засобом серйозної політичної боротьби; він популяризує лідера (партію) і створює красиву картинку для ЗМІ [7, с. 79]. Згадаємо, що політичні перформанси є невід'ємним атрибутом представників депутатського корпусу, політичних партій. Яскравими прикладами є епатажний О.В. Ляшко (знесення трактором незаконної огорожі, розгром кувалдою незаконного казино тощо), «Правий сектор» (здійснювана народна люстрація чиновників із використанням сміттєвих баків).

Постмодерністська суспільно-політична реальність відторгує усталені ціннісні орієнтації, нормативність, впорядкованість, суспільну організованість, натомість актуалізуються питання індивідуального саморозвитку та якості життя. Наприклад, мистецько-політичний перформанс «Відрізання язика українській журналістиці» (Київ, 21 вересня 2012 р.) проводився на знак протесту проти прийняття парламентом у першому читанні законопроекту, у якому передбачалися санкції (трирічне ув'язнення) до журналістів за «наклеп». Під час перформансу демонструвалося «відрізання язика» українській журналістиці, з якого й «готувалися страви».

Важливо сьогодні вивчати можливості перформансної політичної комунікації, переваги та можливості її використання. Виходячи з останніх тенденцій розвитку публічної політики, театралізація та «конструювання» політичної дійсності набуватимуть зростаючої значущості для сучасного політичного процесу, а сприйняття політичних подій через призму видовищності та розважальності неминуче набуде нових форм і масштабів. Саме тому тема перформансних форм політичної комунікації ще чекає свого глибокого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: теорія, методологія, практика / В.П. Горбатенко. – К. : Генеза, 2006. – 400 с.
2. Ільницька У.В. перформансна комунікація як політична технологія та складова іміджевої PR-стратегії збройних сил / У.В. Ільницька // Військ.-наук. вісн. Львів. ун-ту Сухопут. військ імені гетьмана П. Сагайдачного нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2009. – № 12. – С. 189–200.
3. Кремень Т.С. Емоційна складова політичної мобілізації через соціальні медіа / Т.С. Кремень // Наукові праці. Серія «Політологія». – 2012. – Вип. 192. – Т. 204. – С. 72–74.
4. Матвієнко В.Я. Соціальні технології / В.Я. Матвієнко. – К. : Українські пропілеї, 2001. – 446 с.
5. Ольшанский Д.С. Политический PR / Д.С. Ольшанский. – СПб. : Питер, 2003. – 544 с.
6. Постол А.А. Постмодернізм як сучасна сус-

пільно-політична реальність / А.А. Постол // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2010. – Вип. 42. – С. 69–79.

7. Шомова С.А. Ритуал или перформанс? (К вопросу о театральных формах политической коммуникации) / С.А. Шомова // Журналист. Социальные коммуникации. – 2011. – № 4. – С. 73–83.

8. Borreca A. Political dramaturgy: a dramurg's (re) view // The Drama Revue. – 1993. – № 2. – P. 34–38.

9. Lippmann W. Public Opinion / W. Lipmann. – Mansfield Centre : Martino Publishing, 2012. – 233 p.

10. Marcus G. Emotions and Politics: Hot Cognitions and the Rediscovery of passion / G. Marcus // Social

Science Information. – 1991. – № 32. – P. 195–232.

11. Meyer T. Die Inszenierung des Scheins / T. Meyer // Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik. – Frankfurt/M., 1992. – 423 s.

12. Meyer T. Politika als Theater. Die neue Macht der Darstellungskunst / T. Meyer, M. Kampmann. – Berlin, 1998. – 267 s.

13. Neuman R. The Affect Effect. Dynamics of emotion in political thinking and behaviour / R. Neuman, G. Marcus, M. Mackuen. – Chicago : The University of Chicago Press, 2007. – 440 p.

14. Schechner R. Performance Studies / R. Schechner. – London : Routledge, 2006. – 356 p.

Шерман О.М.

Зовнішня привабливість у системі фізичних параметрів іміджу політичного лідера: діахронічний аспект

Розглянуто специфіку сприйняття такого фізичного компонента іміджу політичного лідера, як зовнішня привабливість, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що самостійне значення цього компонента іміджу спирається на низку чинників, провідними серед яких є культурні традиції та естетичні канони соціуму.

Ключові слова: імідж, фізичний параметр, зовнішня привабливість, естетичний канон, політичне лідерство.

имиджа основано на ряде факторов, среди которых ведущими являются культурные традиции и эстетические каноны социума. Ключевые слова: имидж, физический параметр, внешняя привлекательность, эстетический канон, политическое лидерство.

Perception specifics of such a physical component of a political leader image, as beauty, taking into account diachronic aspect of questions is considered. It is proved that independent value of this component of image is based on a number of factors, main among these factors there are cultural traditions and esthetic canons of society.

Key words: image, physical parameter, beauty, esthetic canon, political leadership.

УДК 321.7. 324

Шерман О.М.,
доктор політичних наук, доцент
Львівського державного університету
безпеки життєдіяльності

Рассмотрена специфика восприятия такого физического компонента имиджа политического лидера, как внешняя привлекательность, с учетом диалектического аспекта вопроса. Доказано, что самостоятельное значение этого компонента

Постановка проблеми. Зміна парадигм сприйняття інформації, яку М. Маклюен охарактеризував як перехід від цивілізації слова до цивілізації образу, радикально вплинула на всі сторони суспільного життя, у тому числі й на феномен політичного лідерства. Віртуалізація та персоналізація політичних процесів та перетворення ЗМІ на активного політичного актора спричинили зростання значення іміджу політика. Зв'язок між грамотно побудованим іміджем і успіхом у політиці стає очевидним не лише для політичних технологів, а й для широкого загалу. У сприйнятті цього ж загалу, тобто масової свідомості, імідж політика – це, насамперед, його зовнішній вигляд, той образ, який пропонують аудиторії ЗМІ, що знову ж таки ідеально вкладається у парадигму візуальної цивілізації постмодерну. Пересічний споживач політичної інформації звертає увагу насамперед на те, як політик виглядає, а вже потім на те, що він говорить.

Усе вищезазначене перетворює імідж політичного лідера в його найрізноманітніших аспектах на актуальний об'єкт наукових досліджень, хоча витоки досліджень проблем іміджу політичного лідера сягають доби античності і пов'язані з іменами Платона і Аристотеля.

Ступінь дослідження проблеми. В українській політичній науці питання іміджу викликали значний науковий інтерес протягом останніх десятиліть. Якщо у першій половині 1990-х він виявлявся переважно у формі перекладу та введення в науковий обіг класичних праць західної іміджології таких авторів, як Дж. Наполітан, М. Різ, Ж. Сегела, Г. Бехер, Е. Семпсон, Р. Фішер, Т. Шварц, Р. Верслін, Д. Герген, Д. Моріс та ін., то наприкінці 1990-х – протягом 2000-х рр. почали виходити вітчизняні праці, присвячені теоретичним і практичним

аспектам формування іміджу. Зокрема, варто згадати таких науковців, як В. Королько, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н. В. Лікарчук. В останнє десятиліття захищено цілу низку дисертацій, присвячених різноманітним аспектам формування іміджу політичного лідера – маркетинговим засобам формування іміджу політичного лідера, формуванню іміджу жінки – політичного лідера; особливостям формування та механізмам реалізації іміджу політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури; використанню комунікативних методів та інших методів в процесі створення політичного іміджу ЗМІ тощо [1-6]. Водночас широка розробка даної проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить аналіз такого фізичного компонента іміджу, як зовнішня привабливість, зокрема, у діахронії. Відповідно, **мета статті** – розглянути діахронічний аспект значення зовнішньої привабливості як візуального компоненту іміджу політичного лідера.

Виклад основного матеріалу. Врода, зовнішня привабливість, краса – ця характеристика зовнішності людини завжди привертала увагу оточуючих, перетворювалася на предмет філософських дискусій, надихала митців. Водночас не існує іншого фізичного параметру, трактування якого в різних цивілізаціях було б настільки відмінним. Довжелазні шиї жінок племені карен у Бірмі, витягнуті за допомогою десятків залізних кілець; татуювані обличчя берберів, чорні зуби японців XVII–XIX століття, ритуальні шрами чоловіків африканських племен – це лише найбільш вражаючі приклади того, яке різне значення у різні часи вкладали в

слово «краса», крайні полюси національних естетичних стандартів. Водночас поняття зовнішньої привабливості є змінним, залежним від культурних та навіть політичних процесів. Коли японці в XVI столітті вперше побачили голландців, вони видалися їм «страшними зеленоокими дияволами з білим волоссям», але в наш час глобалізація поступово нівелює етнічну специфіку, і сучасна японська молодь висвітлює волосся і вбирає зелені контактні лінзи.

Специфіка естетичних ідеалів у різних народів і зміна їх протягом історії – надзвичайно цікава тема, але вона цікавитиме нас лише тією мірою, якою вона стосується предмета нашого дослідження. Важливим є те, що кожна епоха, кожне суспільство мало свої уявлення про зовнішню привабливість, і ця привабливість традиційно справляла позитивне враження на оточуючих, за винятком ситуацій суперництва. На перший погляд, це пов'язано із сексуальним потягом, але нам приємно дивитися не лише на вродливих представників протилежної статі – ми милуємося й гарними дітьми, віддаємо данину захоплення привабливим представникам своєї статі. Гарним людям хочеться наслідувати частіше, ніж менш привабливим. Усе це перетворює вроду на важливий чинник іміджу політичного лідера незалежно від його статі.

На перших етапах розвитку людства уявлення про красу людини були пов'язані зі специфічним ставленням до тіла, властивим міфологічній свідомості. Тіло людини є частиною всесвіту, одним з його нескінченних елементів, і всесвіт відтворюється в ньому, як в краплині води відтворюється море. Тому тіло є сакральним, і всі його складові наповнюються глибоким символічним значенням. Гармонія тіла асоціюється з гармонією всесвіту, і навпаки, будь-яка потворність чи інвалідизація виступають віщуванням лиха, ознакою приналежності до сил хаосу. Відповідно, всі архаїчні герої прекрасні, тоді як їх супротивники – демонічні істоти – мають потворну зовнішність. Такими, що повністю відповідають естетичним ідеалам, зображують і богів.

Сакральність тіла у первісному суспільстві виступала рука об руку з сакралізацією влади. Тіло носія влади наділяли незвичайними властивостями, перетворюючи його на динамічний центр всесвіту (детально це розглянуто у «Золотій гілці» Дж. Фрезера), і це тіло мало відповідати певним канонам, у тому числі й зовнішнього плану.

Першими філософське підґрунтя під міфологічні уявлення підвели давні греки. Саме суттєві напрацювання в галузі естетики традиційно вважають одними з найхарактерніших рис і найбільших внесків античної філософської думки у розвиток європейської гуманітарної культури. Водночас в уявленнях давніх греків про ідеальну людину знайшла відображення й віра в існування тісного зв'язку між фізичним станом людини, її зовніш-

ньою привабливістю та прихильністю вищих сил. Прекрасним богам подобалися прекрасні люди.

Грецькі мислителі, які намагалися створити модель ідеального суспільства – Ксенофонт, Платон, Ісократ, Аристотель – вважали її найважливішим елементом «ідеальну людину», як в якості правителя, так і в якості керівника. Засадою їх міркувань була віра у зв'язок форми і змісту, тіла й духа: ідеальному тілу мав відповідати гідний дух. Термін «калос агатос» означав синтез тілесної і духовної досконалості, поєднання всіх відтінків зовнішньої і внутрішньої вроди, причому критерієм внутрішньої вроди була здатність до виконання громадянських обов'язків.

Твори мистецтва та трактати філософів дають змогу скласти чітке уявлення про те, яким мав бути цей «калос агатос» – зразковий представник давньогрецького соціуму: вродливий, гармонійно розвинений, з пропорційним тілом, удосконаленим фізичними вправами; здоровий, сильний, сміливий, розумний, освічений; добрий оратор, активний учасник політичного життя. Величезна кількість пам'яток античного мистецтва не лише дає можливість зрозуміти естетичні ідеали того часу, а й дає ключ до розуміння психологічних підвалин сприйняття вроди. Яскравою ілюстрацією того величезного значення, яке античне суспільство надавало цьому параметру зовнішності, може служити історія суду над гетерою Фріною, яку зберіг для нащадків письменник Афіней.

Гетера, що жила у IV ст. до н.е., чимось обрадила оратора Євфія, і той подав позов проти неї, звинувачуючи у неповазі до богів: мовляв, вона вимагала, щоб її вшановували як богиню. Захисником Фріни виступав видатний оратор та політичний діяч Гіперид, але його красномовство було марним: судді схилилися до смертного вироку. Тоді Гіперид зважився на рішучий крок: він зірвав з Фріни одяг, демонструючи її прекрасне тіло. «Хіба ця врода не заслуговує на божественні почесті?» – спитав Гіперид, і судді, так само як і він, виховані на античних ідеалах естетики, погодилися, що така краса не може бути винною у злочині.

В античному світі врода мала величезне значення як параметр іміджу не лише у гетер, й у політичних лідерів. Про це промовисто свідчать принципи зображення Ксенофонтом в «Анабасисі» перського царя Кіра Старшого. «В характеристиці Кіра, поданій наприкінці другої книги, Ксенофонт, явно ідеалізуючи загиблого, підкреслює в ньому якості ідеального монарха і воєначальника. Кір Старший, як інші вельможні перси, представлений перш за все чудовим, фізично бездоганно розвиненим воїном» [7.] Порівняймо, що пише Плутарх про Алківіада – видатного політичного діяча Афін IV ст. до н.е.: «О красоте Алкивиада нет, пожалуй, нужды говорить особо; заметим только, что всегда, во всякую пору его жизни, она была в

полном цвете, сообщая мальчику, юноше, а затем взрослому мужу прелесть и обаяние. Не то, чтобы, как утверждал Эврипид, все прекрасное было прекрасно и осенью, но в применении к Алкивиаду и немногим другим это оказалось верным благодаря счастливому сложению и крепости тела. Говорят, ему была в пользу даже картавость, придававшая убедительность и редкое изящество непринужденным речам» [8, с. 352].

Можна сказати, що саме врода була ключовим параметром іміджу Алківіада, але це був далеко не поодинокий випадок. Своєрідною квінтесенцією «політичних технологій» античного світу можна вважати створення позитивного іміджу Олександра Македонського. Цей імідж цікавий хоча б з огляду на тривалість його існування – він дожив до нашого часу, і надзвичайно великий ареал його розповсюдження: міф про богорівного Олександра є частиною не тільки західно- та східноєвропейської традиції, але й культурного простору Середньої Азії (міф про «великого Іскандера»).

Вже для сучасників царя був очевидним механізм конструювання іміджу, що створювався свідомо і на їхніх очах: «легенда про Олександра» створювалася за його життя і конкретними людьми (наприклад, відомо, що автором важливої для міфологеми тези про божественне походження Олександра, начебто народженого не від царя Філіппа, а від таємничого бога, була його мати Олімпіада). Хоча сам цар, за свідченням Плутарха, не вірив у своє божественне походження, він користувався цією вигадкою, щоб підкорювати інших [8, с. 390], і докладав чимало зусиль для підкріплення та розвитку міфологеми. Його відомі вчинки – від розрубання мечем знаменитого вузла до демонстративної відмови від жінок – носять знаковий характер і вписуються у парадигму поведінки міфічного героя.

Найцікавішою особливістю іміджу Олександра Македонського є творче поєднання у ньому східних та західних традицій. В основі його лежить принцип паралелізму між біографією реальної особи та міфом, причому важливе місце у цьому займає не лише відповідність офіційної біографії міфологічним канонам (незвичайне народження, подолання перешкод тощо), а й збіг зовнішності реальної людини з тогочасними естетичними ідеалами. Високий, атлетичної будови, дуже вродливий, Олександр Македонський виглядав так, як, власне, мав виглядати цар, герой або син бога. Після перших перемог на Близькому Сході Олександр Македонський проголосив себе богом, використовуючи східний стереотип сакральності влади. Це не знайшло розуміння у Греції (обожнювання живої людини суперечило основоположним принципам давньогрецької культури), але цілком вписувалося в уявлення про владу тих земель, котрі він ішов підкорювати.

Аналіз зовнішньої привабливості як візуального компоненту іміджу у добу Середньовіччя неможливий без звернення до специфіки тогочасних уявлень про владу монарха та її природу. Як зазначає у своєму відомому дослідженні Е. Канторович [9], король, починаючи з епохи Каролінгів, розглядався і як індивід, і як надзвичайна істота, причетна до сакральної влади. Відповідно, у нього є два тіла: тіло земне, фізичне, природне і тіло політичне, яке не можна побачити чи помацати, яке позбавлене недоліків та хвороб. Витоки цього уявлення, на думку Канторовича, сягають трактатів анонімного нормандського юриста XII ст., згідно з яким за своєю природою король – звичайна людина, а за переданою йому владою – «тінь» Христа, його втілення. «Християнський суверен – «christomimetes», «актор» чи «персоніфікатор» Христа. На земній сцені він представляє живий образ Бога» [10]. Згодом, коли уявлення про короля-священника втрачає актуальність, політична думка шукає підтвердження сакральності влади та теорії «двох тіл короля» у хитросплетіннях юриспруденції. Зокрема, у Франції виникає культ королівської династії, в якому політико-моральні ідеї змішувались з релігійними цінностями, а проповідники вимагали від населення жертв в ім'я свого короля.

В ідеалі обидва тіла – реальне і символічне – мали становити гармонійну єдність, тому одним з основних моментів репрезентації влади була зовнішність короля. Портрети середньовічних монархів були позбавлені індивідуальних рис: вони мали подавати ідеальний образ правителя, використовуючи стійкі, загально визнані живописні шаблони. Аналогічними були й принципи побудови словесних портретів. Обов'язковою рисою образу ідеального монарха була зовнішня привабливість. Нею наділяє короля Людовіка VI Товстого абат Сугерій: «красивый, хорошо сложенный, как в нравственном достойном почтении обучении, так и в высоком росте ладного тела» [11, с. 50], а Ж. де Жуанвіль – короля Людовіка Святого: «в молодости это был красивый рыцарь, тонкий и стройный, с ангельским лицом, озаряемым «глазами голубя» [12, с. 169].

У щонайменше двох французьких королів саме приваблива зовнішність стала тією характеристикою, яка додалася до їхніх імен в історії: мова йде про королів Філіпа IV Красивого (1268–1314) та його молодшого сина Карла IV Красивого (1294–1328). Протягом довгого царювання короля Філіпа відбулося чимало значних подій, зокрема, він увійшов до історії як перший монарх Франції, що скликав 1302 року Генеральні штати, та як організатор розгрома ордена тамплієрів, однак у масовій свідомості закарбувалася саме ця риса, що свідчить про неабияке значення зовнішньої привабливості. Прізвисько «Красивий» мав і король Кастилії Леону та

Гранади Філіп I (1478–1506). У цілому ж зовнішня привабливість вважалася свідченням шляхетного походження й однозначно позитивною рисою.

Відповідно, приписування потворності було одним із засобів створення негативного іміджу монарха. Найбільше тут не пощастило жінці – останній незалежній монархині Тірольського графства Маргариті Маульташ (1318–1369). Хоча, за свідченням її сучасника, хроніста Іоганна фон Вінтертура, Маргарита була дуже вродливою жінкою, з легкої руки своїх ворогів вона увійшла до історії як найпотворніша правителька. Значний внесок у ці уявлення вніс написаний через два століття фламандцем Квентіном Массейсом «портрет» Маргарити під назвою «Потворна герцогиня» (1513). Массейс не бачив жодного прижиттєвого зображення Маргарити, а портрет ґрунтується на малюнку Леонардо да Вінчі. Але найбільш вдала і довершена спроба побудови негативного іміджу через апеляцію до зовнішньої потворності як відображення потворності внутрішньої належить У. Шекспіру – автору геніальної трагедії «Ричард III».

Повністю погоджуючись із традицією пропаганди Тюдорів, які перехопили владу після Ричарда III, Шекспір зображує його як злочинця, позбавленого сумління, який йде до влади у буквальному розумінні по головах – від одного вбивства до іншого. З іншого боку, герой Шекспіра – складна й непересічна особистість, яка у відомому монолозі розкриває глибокий зв'язок між своєю зовнішністю та долею:

Невдатна скривдила мене природа -
Ні постаті, ні вроди я не маю,
Потвора недороблена, у світ цей
Дочасно кинута напівлюдина,
Такий бридкий, кульгавий, що й собаки
На мене брешуть, як до них наближусь.
У мирну пору млявих цих мелодій
В яких розвагах час мені збавляти?
Хіба на сонці тінь свою зорити
Чи міркувати про потворність власну?
Тож, добре знаючи, що я коханцем
У дні солодкомовні ці не буду,-
Поклав собі негідником я стати
Й прокляв пусті забави наших днів [13].

Кривоногий горбань, що ненавидить весь світ за свою потворність і одночасно усвідомлює свій розум та силу, – таким постає цей король у тюдорівській пропаганді та шекспірівській творчості. Однак історики давно підозрювали, що твердження про потворність Ричарда III – скоріше «пропагандистський міф», створений його супротивниками Ланкастерами та наступниками Тюдорми, ніж правда. Нині ці припущення отримали документальне підтвердження.

У 2014 році дослідники оприлюднили результати аналізу кістяка Ричарда III, знайденого у вересні 2012 року британськими археологами на території муніципального автопаркінгу м. Лестер. Вчені з'ясували: король справді хворів на сколіоз, але, як відзначає один з авторів дослідження Пірс Мітчелл (Piers Mitchell), було б неправильно назвати монарха горбанем: його спина згиналася, скоріше, на бік. Шия у Ричарда III була прямою, однак праве плече – вище за ліве, а тулуб – трохи закороткий порівняно з кінцівками. Ці вади були не надто помітні, а пишний одяг їх прекрасно маскував [14].

Наступна епоха – доба Ренесансу – на деякий час відсунула на другий план ідею сакральності влади. «Натомість поширюється апеляція до образів, навіяних античністю, що цілком відповідало ренесансним віянням. На передній план висувався образ конкретного монарха як втілення ідеалу правителя і водночас виняткової особи завдяки своїм індивідуальним якостям» [15]. Не останнє місце серед тих якостей займає приваблива зовнішність, хоча аналіз цього параметру іміджу політичного лідера, з огляду на антропоцентризм та нові естетичні засади Відродження, вимагає окремого аналізу.

Висновки. Таким чином, в жодному суспільстві в будь-який історичний період зовнішня привабливість не належала до малозначущих чинників образу політичного лідера, виступаючи, навпаки, одним із ключових параметрів іміджу. Сприйняття цього параметру різниться відповідно до естетичних стандартів певної культури. В античну добу саме зовнішня привабливість виступала одним із конституюючих елементів іміджу політичного лідера, а врода розглядалася як явище духовного плану. Громадянські чесноти набували естетичних характеристик: прекрасними вважали такі соціальні атрибути вільного громадянина, як славу, гідність, честь, майно, свободу від принизливої праці. У добу Середньовіччя цей параметр іміджу пов'язаний із загальним сакральним сприйняттям вищої влади, коли монарх постає як втілення Христа. При цьому самі естетичні канони, яким мала відповідати зовнішність політичного лідера, змінювалися відповідно до культурно-цивілізаційних парадигм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабак М.П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації [Текст] : дис... канд. філол. наук : 10.01.08 / Бабак Марина Петрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2006. – 205 арк.
2. Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Денисюк Світ-

лана Георгіївна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 209 арк.

3. Дідух Г.Я. Формування іміджу жінки – політичного лідера [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дідух Ганна Ярославівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.

4. Корнієнко В.О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації / Валерій Олександрович Корнієнко, Світлана Георгіївна Денисюк. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009. – 144 с.

5. Холод О.М. Інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків [Текст] : дис... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Холод Олександр Михайлович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2007. – 546 арк.

6. Яковлєва Ю. О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз [Текст] : дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Яковлєва Юлія Олександрівна ; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2006. – 219 арк.

7. Никитюк Е.В. К развитию представлений об идеальном человеке в греческой литературе V – IV вв. до н. э.: понятие и образ καλὸς καγαθός у Ксенофонта / Е.В. Никитюк // Вестник СПбГУ, серия 2. – 1994. – Вып. 1 (№ 2). С. 111–116.

8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания : трактаты и диалоги: пер. с древнегреч. / Плутарх; [сост. С. Аверинцева, вступ. ст. А. Лосева, коммент. А. Столярова]. – М. : РИПОЛ классик, 1997. – 668 с. : – ИЛ. : (Бессмертная библиотека. Философы и мыслители).

9. Канторович Э. Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Эрнст Канторович ; пер. с англ. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2013. – 744 с.

10. Лучицкая С.И. История ментальностей, историческая антропология / С.И. Лучицкая // Зарубежные исследования в обзорах и рефератах. – М., 1996. – С. 142-154.

11. Сугерий. Жизнь Людовика VI Толстого, короля Франции (1108–1137) / Сугерий, аббат Сен-Дени. – М., 2006. – М.: Старая Басманная, 2006. – 316 с.

12. Жуанвиль Ж. Книга благочестивых речений нашего святого короля Людовика/ Жан де Жуанвиль ; пер. со старофранц. Г.Ф. Цыбулько ; под ред. А.Ю. Карачинского, науч. ред. перевода Ю.П. Малинин. – СПб.: Евразия, 2012. – 400 с. – (Clio).

13. Шекспір В. Річард III/Уільям Шекспір; [переклад Бориса Тена]: Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/shakespeare__king_richard_iii__ua.htm

14. Barras C. Teen growth spurt left Richard III with crooked spine: Електронний ресурс / Colin Barras // New Scientist. – 29 May 2014. – Режим доступу: <http://www.newscientist.com/article/dn25651-teen-growth-spurt-left-richard-iii-with-crooked-spine.html#.VOEUW0C43IV>

15. Эльфонд И.Я. Методы конструирования имиджа власти во Франции второй половины XVI в. / И.Я. Эльфонд Власть, общество, индивид в средневековой Европе ; [отв. ред. Н.А. Хачатурян; сост. О.С. Воскобойников]; Ин-т всеобщ. истории РАН; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М.: Наука, 2008. – С. 423–449.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Маслов Ю.К.

Субсидіарність як основа побудови дієвих систем влади в країнах Європи

У статті розглядається принцип субсидіарності як концептуальна основа побудови взаємин між владними інститутами всередині новітніх систем влади Центральної та Східної Європи. Визначаються історичні основи появи даного принципу в політичній практиці сучасних країн Європи, та аналізується правове оформлення даного принципу в законодавстві країн ЦЄ. Доводиться доцільність його існування як ознаки демократичної побудови діючих систем влади країн ЄС.

Ключові слова: система влади, принцип субсидіарності, державна влада, місцеве самоврядування.

В статье рассматривается принцип субсидиарности как концептуальная основа построения взаимоотношений между властными институтами внутри новейших систем власти Центральной и Восточной Европы. Определяются исторические основы появления данного принципа

в политической практике современных стран Европы, и анализируется правовое оформление данного принципа в законодательстве стран ЦВЕ. Обосновывается целесообразность его существования как признака демократического построения действующих систем власти стран ЕС.

Ключевые слова: система власти, принцип субсидиарности, государственная власть, местное самоуправление.

Subsidiarity is described as a conceptual basis for building relationships between government agencies in advanced power systems of Central and Eastern Europe in the article. Identify the historical foundations of the emergence of this principle in the political practice of modern Europe and analyzes legal treatment of this principle in the law of CEE. Proved the feasibility of its existence as a sign of democratic power systems the EU.

Key words: power system, principle of subsidiarity, government, local government.

УДК 32.001:321.01:3.076

Маслов Ю.К.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політичних наук
і права
Південноукраїнського національного
педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

Актуальність дослідження. Принцип субсидіарності в європейській політичній думці та практиці вважається головною засадою побудови дієвої системи влади, що відповідає і демократичним стандартам владних взаємин, і ґрунтується на глибинних соціокультурних підвалинах європейської свідомості. Даний принцип закріплений на законодавчому рівні в національних конституціях країн, що входять до Європейського Союзу, а також міститься в загальноєвропейському праві, а саме у Європейській Хартії місцевого самоврядування. Надання субсидіарності такого вагомому значення вимагає від науковців всебічного дослідження природи її походження – від виникнення самої ідеї до формулювання її як принципу побудови влади в сучасних країнах.

Аналіз останніх досліджень. Серед західних науковців, які присвятили свої роботи дослідженню субсидіарності, слід відзначити роботи М. Брюннера, Д. Дітріха, Т. Хегліна, А. Фоллесада, К. Ендо та інших, серед російських – А. Амплеевої, С. Большакова, І. Бусигіної, І. Хохлова та ін. Питання субсидіарності як принципу побудови владних відносин в межах української політичної думки досліджували О. Батанов, Л. Дунаєва, Г. Музиченко, Т. Панченко, Т. Татаренко та ін. Віддаючи належне всім науковцям, необхідно визнати дефіцит досліджень практичного досвіду запровадження субсидіарності як структурного компоненту

внутрішніх зв'язків між владними інститутами в сучасних демократичних системах.

Мета даної статті полягає у дослідженні розвитку субсидіарності від виникнення до трансформації в головний принцип побудови новітніх систем влади в країнах Європи. Для досягнення поставленої мети необхідно з'ясувати сутність та історичні підвалини субсидіарності як ідеї та принципу організації владних відносин в сучасних державах світу та в країнах Європи зокрема.

Виклад основного матеріалу. Європейська хартія місцевого самоврядування стверджує принцип субсидіарності як такий, що визначає розподіл повноважень різних рівнів публічної влади у державі. Це не єдине визначення субсидіарності, яке відомо сучасній політико-правовій думці. Так, В. Токовенко трактує принцип субсидіарності як результат децентралізації державного управління та розбудови реального місцевого самоврядування, адже «субсидіарність наближує громадянина якомога ближче до процесу прийняття рішень, що свідчить про підвищення її значення в процесі управління» [12, с. 136-137]. Інший дослідник, П. Свянєвич, стверджує, що субсидіарність передбачає достатньо високий рівень фінансової та адміністративної децентралізації [13, с. 7].

Як взаємодоповнюючу діяльність різних ланок влади та управління розглядає субсидіарність Н. Глазунова [2, с. 407]. Згідно з духом принципу субсидіарності, пише Н. Бровинська, «втручання

держави припустиме лише в тому випадку, коли без її допомоги неможливо досягти поставлених цілей» [Цит. по: 7, с. 212].

Термін «субсидіарність» походить від латинського «*subsidiūm*», що означає «підмога, резерв». Щодо суспільства поняття «субсидіарність» означає допоміжну діяльність більших суспільних утворень на користь окремої людини або малих суспільних груп. Що стосується цих «більших суспільних утворень», здебільшого мова йде про державу або про конкретні інституції, організовані задля певної мети. «Передумовами принципу субсидіарності є принципи солідарності та принцип спільного блага, однак всі вони не ідентичні, як це намагалися довести деякі вчені після Другої Світової війни, та в результаті призвели до термінологічних та методичних непорозумінь. Те, що суспільство зобов'язане допомагати окремим особам, є чітким вираженням принципу солідарності, який наголошує на взаємному зв'язку та взаємних зобов'язаннях. А розподіл та розмежування повноважень, на які слід звернути увагу при наданні такої допомоги, належать до принципу субсидіарності» [4, с. 61].

Класичне визначення принципу субсидіарності знаходимо в енциклопедії Папи Пія XI «Квадрагезимо анно»: «Як не можна позбавити окрему людину того, що вона може здійснити з власної ініціативи та своїми силами, і не можна передавати цього до компетенції держави, так само було б порушенням справедливості, якби те, що здійснюють і ведуть до доброго завершення малі підпорядковані спільноти, передавати більшим і вищим за рангом спільнотам. Це є загалом негативним явищем, яке вноситиме замішання у весь суспільний устрій. Будь-яка суспільна діяльність за своєю суттю є субсидіарною. Вона покликана підтримувати частини соціального тіла, однак не має права ламати, або ж поглинати їх... Чим повніше дотримується ступеневий порядок різного роду усупільнення через суворий контроль принципу субсидіарності, тим сильніше буде суспільний авторитет та суспільна діяльна сила і тим кращою та щасливішою буде сама держава» [Цит. за: 1, с. 34].

Своє обґрунтування принцип субсидіарності знаходить як у свободі та гідності людини, так і в структурі та своєрідності малих суспільних груп, що мають певні права та завдання, які не доцільно виконувати суспільним утворенням більших масштабів. При цьому, як вважає Й. Гьюфнер, слід виходити з таких двох міркувань:

а) принцип субсидіарності, з одного боку, захищає особисте буття і життя окремої людини та малих суспільних груп від надмірних втручань більших суспільних утворень, так що в цьому плані слід наголосити на певній мірі самостійності осіб і спільнот і розмежуванні компетенцій.

б) принцип субсидіарності означає «допомогу згори для низу», про що часто і тенденційно забувають. Таке втручання більших суспільних утворень, яке має характер допомоги, може бути здійснене з двох причин: коли окремі особи або малі суспільні групи – із власної вини чи ні – не справляються з поставленими перед ними завданнями або коли мова йде про такі завдання, які можуть виконати лише більші суспільні утворення. Оскільки окремі люди та малі суспільні групи інтегровані у великі, ширші суспільні формації, то їм належить виконувати не лише власні, а ще й суспільні завдання [Див.: 4, с. 61-62].

Поняття «субсидіарність» констатує, що місцеві умови та обставини не тільки різняться між собою, але й змінюються протягом певного проміжку часу. Тому обсяг послуг, що надаються, так само як і обсяг функцій місцевих органів управління, повинен відповідати весь час змінюваним та оновлюваним потребам і умовам, враховуючи місцеві вимоги та побажання [Див.: 11]. Субсидіарність, за переконанням І. Грицяка, не є статичною концепцією [3, с. 34].

Застосування принципу субсидіарності можливе лише в ієрархічних структурах, поза межами яких він не існує, втрачає сенс свого існування. Водночас у жорстко централізованих ієрархіях не може бути мови про його використання. Сучасне людство прийшло до необхідності критики та засудження жорстких централізованих державних систем, до розуміння того, що метою прогресу є турбота не тільки про державу, але й про кожну людину. Адже надмірна централізація влади та фабрикування законів швидко призводять до опору владі.

Якщо держава зловживатиме субсидіарним правом, це буде, на думку Й. Гьюфнера, суворим абсолютизмом, справжнім поневоленням душі й духу. Кожен індивід має право реалізувати ті свої права, які він здатен реалізувати. «На мою думку, держава – це не машина, а живий організм із живими органами, в якому кожен орган має власні права, функції та вільне життя. Такими органами-членами, на мою думку, виступають індивіди, сім'я, громада тощо. Кожен нижчий орган вільно рухається в межах своєї сфери і при цьому має право на вільне самовизначення та самоуправління. Лише там, де нижчий орган цього організму не здатен самостійно досягти своєї мети або самостійно відвернути небезпеку, яка загрожує його розвиткові, на його захист починає діяти вищий орган» [4, с. 63].

Тому ієрархічна модель «держави для одного правителя» засуджується із сучасних позицій. Компетенція держави не повинна поширюватися на всі колективні рішення в соціумі: задоволенню одних потреб краще відповідають добровільні асоціації, громадські організації, інших – органи муніципаль-

ної влади, ще інших – міжнародні домовленості, наддержавні органи управління. Громадянське суспільство, держава, органи місцевого самоврядування – усі вони мають належні їм сфери впливу.

Таким чином, принцип субсидіарності пов'язаний із принципом ієрархічності, який розглядає державно-управлінські системи як багаторівневі, що потребують поділу на елементи. Сьогодні багато країн світу з правової точки зору перебувають на шляху до сучасної багаторівневої системи управління, до визнання її цінності, до відходу від принципу «все або ніщо», характерного для владної вертикалі радянського типу, до необхідності узгодження інтересів різних рівнів державного та місцевого управління. Намагання закласти в законодавчу базу принцип субсидіарності у багатьох випадках стикається з великими труднощами, не одержує логічного розвитку та являє серйозну проблему взаємодії існуючих рівнів управління в державі.

Будь-яка складна відкрита соціальна система, особливо в умовах постійно зростаючої інформаційно-технологічної складності державного управління, має ієрархічну структуру досить автономних підсистем та блоків, у якій сигнали, що надходять з верхнього рівня управління, не мають характеру жорстких команд, а задають параметри переходу підсистем від одного режиму функціонування до іншого. Саме тому принцип субсидіарності тісно пов'язаний із принципом нелінійності, який лежить в основі самоорганізації багаторівневих систем. Через поняття нелінійності в сучасному ситуаційному аналізі конкретизується взаємозв'язок сталості і нестійкості, в результаті якого виникає спектр можливих рішень, можливого поведіння системи замість одного єдиного варіанта. У нелінійній області множинність стаціонарних станів і їх можлива нестійкість утворюють феномен складного і різноманітного поведіння ситуацій із нелінійними залежностями, що не укладаються в єдину теоретичну схему. Врахування нелінійності дає змогу уникнути небажаної динаміки розвитку державної ієрархії, яка виникає в системах із занадто централізованим управлінням.

Наявність багаторівневої ієрархії, її структура та розвиток значною мірою визначається взаємозв'язком та еволюцією локальних неоднорідностей, які утворюють, у свою чергу, мережу розподіленої неоднорідності. Процес наростання неоднорідних компонентів, який характеризує в кінцевому рахунку якісний перехід системи на новий рівень розвитку, переривається процесом кількісного накопичення однорідних компонентів у межах вже досягнутого рівня організації. Виникнення та кількісне накопичення відносно однорідних компонентів підготовлює якісний стрибок на новий структурний рівень, що

супроводжується підвищенням неоднорідності всієї ієрархічної системи.

Принцип субсидіарності є елементом демократії. Він є визнанням існування в ієрархічних системах розподіленої неоднорідності, яка визначає існування різноякісних взаємопов'язаних між собою системних рівнів. Принцип субсидіарності невіддільний від принципу демократизму, який націлює на необхідність широкої участі населення у прийнятті управлінських рішень. Дія принципу демократизму полягає в розробці програм, що базуються на оволодінні механізмами залучення населення до поточних справ держави, виділення зон повноважень за організованими на територіях громадськими об'єднаннями. Можливість індивідуума вносити свою частку в рішення соціальних проблем завжди має забезпечуватися на найнижчому практичному рівні. У цьому значенні субсидіарність є опозиційно вираженою концепцією стосовно централізації державного управління.

Принцип субсидіарності, вважає К. Линьов, пов'язаний із принципом системності, який розглядає об'єкт чи суб'єкт управління як цілісну систему, що складається з різних елементів. Слід зазначити, що практично в усіх Європейських країнах публічні інституції освіти та охорони здоров'я існують паралельно з приватними. Фактично приватні системи найкраще відповідають принципу субсидіарності – громадянин на свій розсуд може обирати якість, ціну та обсяг послуг. Для громадянина з достатнім рівнем життя участь держави чи органів самоврядування не є необхідною ані в забезпеченні освіти дітей, ані в піклуванні про його здоров'я (в останньому випадку він може скористатися послугами приватних страхових фондів тощо) [Див.: 8].

Слід також мати на увазі, що надання послуг, скажімо, в охороні здоров'я та освіті тільки на комерційній основі може різко знизити можливості відтворення кваліфікованої робочої сили. Тому, контролюючи розвиток цих галузей, держава враховує їх позитивний чи негативний зворотний вплив на функціонування економіки, а також інших сфер життєдіяльності суспільства.

Принцип субсидіарності пов'язаний із принципом департаменталізації, який вказує на необхідність поєднання в управлінні функціональних (галузевих) і територіальних функцій, консолідація яких забезпечує проведення єдиної політики з обслуговування інтересів населення. Необхідність дотримання державних норм і стандартів життєвого рівня в регіональному управлінні максимально наближує соціальні пріоритети до економічних. Наприклад, для забезпечення якості освіти, з одного боку, вона повинна бути максимально централізованою, щоб не залежати від фінансового, матеріально-технічного і кадрового потенціалу громади. З іншого боку, організація і управління освітою мають бути децентралізова-

ними, максимально наближеними до громадян для забезпечення прав батьків, урахування місцевих культурних традицій тощо.

Принцип субсидіарності, безумовно, пов'язаний із принципом обов'язковості зворотного зв'язку, а саме одержання інформації про результати впливу керуючої системи на керовану систему шляхом порівняння фактичного стану із заданим.

Принцип субсидіарності пов'язаний із принципом економічності та ефективності управління. Важливим критерієм віднесення певної функції до якогось рівня є ефективність виконання цієї функції. Ефективність здійснення управління на місцевому та регіональному рівнях безпосередньо пов'язана з децентралізацією державного управління та деконцентрацією владних повноважень і ресурсів відповідно до принципу субсидіарності. Запропоноване Гі Еро поняття точної адекватності передбачає, що кожний колектив, кожний рівень структури повинен мати повноваження, достатні для вирішення проблем, які або через свою природу, або значимість можуть бути з найбільшою ефективністю вирішені саме на цьому рівні [Див.: 11].

Приведення рівня надання послуг відповідно до місцевих переваг може і повинне сприяти зниженню трансакційних витрат (особливо витрат із надання інформації), підвищенню ефективності і створенню стимулів для розвитку місцевої економіки. Але переваги і недоліки децентралізації при наданні однієї і тієї ж послуги можуть варіюватися залежно від умов. Досвід показує, що децентралізація навряд чи виявиться корисною, якщо не буде ефективних інституціональних та фінансових обмежень як місцевої влади, так і національного уряду.

Прикладом економічно доцільнішого підходу з укладанням договорів з приватним сектором є громадський транспорт, який здебільшого в країнах Європи є приватним. Розвиток приватних транспортних компаній у Києві привів до якісного стрибка в обслуговуванні мешканців міста. Сьогодні кияни не уявляють своє місто без приватних маршрутних таксі, які не тільки є швидкими та якісними перевізниками, а й розробляють та експлуатують нові маршрути, гнучко реагуючи на зміни.

Перейдемо до розгляду тих чинників, які впливають на усвідомлення, сприйняття, застосування принципу субсидіарності в практиці політичного управління сучасними країнами. К. Линьов вважає, що на цей процес впливає щонайменше шість чинників: історичний, глобалізацій, структурно-ієрархічний, контрольованості, фінансовий, стереотипно-поведінковий [8].

Проаналізуємо кожний із них з метою виявлення ступеня їх впливу на процес політичного управління в сучасних державах, зокрема в Україні.

Історичний чинник відносить нас до аналізу історичних коренів походження самого принципу та його впровадження в процес управління державою. «Субсидіарність, запроваджена в Європейському Союзі Маастрихтським договором, походить від доктрини Фоми Аквінського, супроводжуваної папськими енцикліками протягом століть, а філософською підвалиною принципу субсидіарності вважають слова папи Пія XI з його енцикліки 1931 р.», стверджує В. Прошко [10, с. 3].

Й. Гюфнер спростовує таке твердження, аргументуючи це так. Навіть якщо вираз «принцип субсидіарності» є новим, і його ми не знайдемо ані в Гайнріха Пеша, ні в «Державному лексиконі» видання 1932 року, все ж за своєю суттю він належить до давньої мудрості людства. А.Ф. Утц помилково стверджує, що, для того щоб дійти до принципу субсидіарності, був необхідним поштовх лібералізму. Це не так: вже в Книзі Виходу сказано, що Мойсееві було дано пораду знайти «порядних» та надійних людей та поставити їх управляти простими справами, аби «зробити собі легший тягар, бо вони нестимуть його разом з тобою» [4, с. 62].

Фома Аквінський зачіпає питання субсидіарності, коли слідом за Аристотелем пояснює, що надмірне зрівнювання ставить під загрозу існування «спільноти, яка складається з різних утворень (республіки), так само як «зникає симфонія та гармонія голосів, коли всі співають в одній і тій самій тональності» [10, с. 5]. Також Данте у своїй «Монархії» наголошує, що володар у жодному разі не повинен вирішувати безпосередньо «кожну маленьку справу окремого міста», адже «нації, королівства та міста мають різні особливості, які слід враховувати в особливих законах» [4, с. 62].

У цілому питання субсидіарності відігравало важливу роль вже в XIV ст. у дискусіях із приводу організації процесу управління державою, а вже після появи лібералізму як ідейно-політичного вчення цей принцип міцно увійшов у політичну практику управління державами і нині є провідним принципом демократичної організації влади в більшості країн світу.

У вісімдесяті роки XX ст. принцип субсидіарності висувається на порядок денний під впливом процесів фінансово-економічної та комунікаційної глобалізації. Пружиною процесу глобалізації стає уніфікація, нав'язування необхідності слідувати єдиній моделі. У цей момент усвідомлено формується продуктивна опозиція глобалізації – локалізм, за яким стоять питання збереження історичної спадщини та національної, регіональної ідентичності, визначення кордонів зовнішньої відкритості та внутрішньої замкнутості. Починається активний пошук способів контакту між просторами зовнішнього глобального та внутрішнього локального, обмеження інтервенції одного простору в інший. Тотальна уніфікація починає більш активно

конкурувати з локальною диференціацією, відбувається відповідний пошук меж двох просторів та способів їх соорганізації, з'являється лозунг «єдність у багатоманітності» [9, с. 64].

Структурно-ієрархічний чинник позначається тим, що субсидіарність у практиці європейського соціально-територіального управління об'єднує питання розподілу та перерозподілу повноважень (функцій, прав та обов'язків, відповідальності, компетенції та фінансових засобів) між управлінськими органами різних рівнів. У невеликих країнах з населенням майже мільйон громадян регіонального рівня може не бути взагалі. Водночас у країнах з багатомільйонним населенням можуть бути два регіональних рівні – рівень округу та провінції, де також функції перерозподіляються згідно з принципом субсидіарності.

У деяких країнах у містах існують структури, подібні до українських органів самоорганізації населення в мікрорайонах. Такі структури також можуть одержувати певні повноваження. Останніми роками практикується делегування певних специфічних повноважень громадським організаціям (разом, звісно, з необхідними ресурсами) [Див.: 9]. Нинішнє розуміння ярусів управління спирається на модель часткового перекриття функцій, де органи урядування не є за своїм характером ані ієрархічними, ані цілком автономними. Натомість вони пов'язані між собою. Виконання певних публічних функцій, передусім надання послуг населенню, цілком можуть взяти на себе приватні структури. А окремі із цих функцій (як, наприклад, реєстрація актів та майна або стягнення платежів за природокористування) однаково успішно можуть здійснюватися як органом самоврядування, так і державним органом залежно від волі законодавця.

Чинник контролюваності наголошує на тому, що перевагою віднесення повноважень на найнижчий можливий рівень є те, що там послуги надаються під контролем споживача. Цей контроль здійснюється через вибори, через щоденне спілкування обраних представників з громадянами, через місцеві засоби масової інформації, чим забезпечується ефективність і відповідність послуг потребам громади.

Очевидно, що деякі послуги не можуть надаватися на нижчому рівні, бо це буде пов'язане із занадто високими витратами. Принцип субсидіарності має в такому аспекті й фінансовий бік, який дозволяє сформувати достатньо чітку схему розподілу функцій:

- потреби, які громадянин може задовольнити самостійно або в результаті договірних відносин з іншими громадянами чи приватними компаніями. Втручання держави на цьому рівні є мінімальним і полягає у створенні певних стандартів якості та безпеки, запобіганні монополізації ринку послуг тощо;

- послуги, які можуть бути організовані органами самоврядування. Типовим прикладом таких послуг є вивезення побутового сміття. Орган місцевого самоврядування фінансує цю роботу за рахунок місцевих (обов'язкових для всіх чи майже всіх мешканців) податків, причому організація спеціальної муніципальної служби чи укладання договорів з приватними фірмами залишається на розсуд органу самоврядування;

- послуги, які не можуть бути ефективно організовані на місцевому рівні і переносяться на регіональний рівень. Село чи невелике місто, наприклад, не може забезпечити повний спектр кваліфікованих медичних послуг;

- функції, що можуть виконуватись тільки в загальнонаціональному масштабі – армія, монетарна система, зовнішня політика, національна безпека, тощо [Див.: 10, с. 2–3].

Стереотипно-поведінковий чинник стосується осмислення принципу субсидіарності відповідно до стереотипів, що склалися в поняттях адміністративно-територіального поділу, повноважень органів влади, взаємної відповідальності, співвідношення централізації та децентралізації державного управління тощо. Сучасне його сприйняття відображає практику постійного процесу перерозподілу повноважень між управлінськими ланками. Сьогодні процес перерозподілу повноважень між рівнями управління вже не можна уявляти як статичну якість організаційно-управлінських структур. Поняття субсидіарності констатує, що місцеві умови та обставини не тільки різняться між собою, але й змінюються впродовж певного часу. Тому обсяг послуг, що надаються, так само як і обсяг функцій місцевих органів управління, повинен відповідати весь час змінюваним та оновленим потребам і умовам, враховуючи місцеві вимоги та побажання.

Сучасне сприйняття принципу субсидіарності перетинається з філософією, політологією, економікою, юриспруденцією, соціологією, він закладений в історії країн Європейського співтовариства, в юридичній та організаційній структурі Європейського Союзу, в його ідеалах. Урахування сутності та взаємопов'язаності принципу субсидіарності з іншими принципами державного управління допоможе Україні досягти світових стандартів життя, подолати внутрішні розбіжності та політичні розходження, які вже стали причиною трагедій народу в минулі століття.

Цікавими є дослідження російських науковців із приводу стереотипів сприйняття влади в сучасному російському суспільстві. За їх даними, в Росії зараз спостерігається та сама картина, як і в Україні, а саме відчуженість населення від органів влади будь-якого рівня з відповідною низькою довірою до них. На їх думку, причиною є глибоке релігійне підґрунтя. Росія є спадкоємницею Візан-

тії, з характерним її вченням про «симфонію влад». Влада політична там єдина та має співпрацювати з духовною. Російське суспільство протягом довгих століть шанувало царя-володаря, тому всі ідеї щодо поділу та послаблення влади сприймає негативно. Ідея субсидіарності міститься також у християнському вченні, але іншій його гілці – католицизмі – та має більш європейські коріння, мало відомі росіянам. Це дозволяє цілій когорті вчених вважати, що субсидіарність не стверджується в російській політичній практиці ще й через вплив такого релігійного фактору.

Отже, принцип субсидіарності значно доповнює принцип децентралізації політичного управління, визначаючи сам механізм розподілу повноважень між рівнями влади. Однак слід пам'ятати, що за будь-якого розподілу повноважень, влада залишається єдиною, на нижчий рівень передається функція та фінансово-матеріальна база щодо її виконання, а відповідальність делегувати не можливо. Тому цілком природно постає питання про контроль за виконанням делегованих повноважень та за всією владою в цілому. Впровадити такий контроль покликаний принцип контролю політичного управління.

Такий контроль може бути щонайменше двох рівнів: «знизу» – контроль виборців за діяльністю конкретних депутатів і посадових осіб, та «згори» – контроль держави загальної спрямованості дій органів місцевого самоврядування.

Контроль виборців здійснюється в різних формах, зокрема через дострокове відкликання депутатів, громадські організації, систему омбудсманів тощо. Застосування цієї системи дозволяє стимулювати активність і зацікавленість місцевих жителів справами, що торкаються їх. З іншого боку, це хороший засіб підвищення ефективності роботи не тільки органів місцевого самоврядування, а й органів державного управління.

Звичайно, органи місцевого самоврядування повинні дотримуватися вимог закону, і за цим стежить прокуратура, однак вона має справу тільки з уже допущеними порушеннями. З точки зору державного управління більш важливим є одержання інформації про поточну діяльність самоуправління – для виявлення і попередження можливих конфліктів між місцевими громадами, а також для розрахунку сил і коштів, що спрямовуються на підтримку місцевого самоврядування. Мета такого контролю – включення переговорного механізму між органами управління різного рівня.

Але стосовно децентралізації державного управління нас цікавить, перш за все, інша сфера державного контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування – контроль за здійсненням делегованих повноважень. Деякі дослідники вважають, що такий вид контролю зайвий, адже Ви делегували повноваження, то тепер їхня

справа – виконувати їх чи ні, бо відсутні джерела їх фінансування. Такий підхід помилковий, оскільки делегуванню підлягають лише повноваження, а не відповідальність. Відповідальність завжди залишається за органом, що делегував це повноваження. А оскільки він відповідальний за якість здійснюваного повноваження, то він (орган, що делегує повноваження) повинен мати важелі впливу і контролю над органом, якому він делегував це повноваження.

Наявність такого типу контролю визнається міжнародними стандартами місцевого самоврядування. Наприклад, Європейська Хартія про місцеве самоврядування (ст. 8) передбачає, що «будь-який адміністративний контроль над органами місцевого самоврядування може здійснюватися лише у формах і випадках, передбачених конституцією або законом. Такий контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має бути призначений лише для забезпечення дотримання законності та конституційних принципів. Проте адміністративний контроль може включати також контроль вищестоящих органів влади за належним виконанням органами місцевого самоврядування делегованих ними повноважень. Такий контроль повинен здійснюватися таким чином, щоб ступінь втручання контролюючого органу відповідав значущості інтересів, які це втручання має захистити» [6, с. 3]

Отже, контроль є надзвичайно складним принципом налагодження взаємин між органами влади різних рівнів, адже досить часто виникають на практиці ситуації, коли повноваження делеговане, а контролюючих інстанцій на нього більше, ніж виконавців. Демократичне правління сучасного виміру все більше акцентів робить саме на громадський контроль за допомогою незалежних громадських організацій, політичних партій, рухів, ініціатив тощо. Що стосується процедури відкликання депутатів, то за умов мажоритарної системи це є нормальною практикою, а за пропорційної – зв'язок між депутатом та виборцем дуже тонкий, який практично унеможливує такий вид контролю.

Висновки. Отже, вагомим принципом організації взаємин між органами влади всередині сучасних демократичних систем влади визнається принцип субсидіарності, який має давні історичні корені та багатий досвід застосування в політичній практиці європейських країн. Згідно з даним принципом, на нижчому рівні влади мають зосереджуватися такі повноваження, які місцева громада здатна виконати самостійно, але за умови відповідної матеріальної та фінансової допомоги згори. На вищій рівень передаються тільки ті функції, які громада не здатна опанувати самостійно або вартість виробництва яких є економічно необґрунтованою. Кожна країна в кожний конкретний історичний період та з урахуванням усіх історико-

культурних та національно-ментальних важелів визначає самостійно обсяг повноважень, які самоврядна громада здатна виконати власноруч та на власний розсуд.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Амплеева А. А. Субсидиарность и демократия: Введение в тему / А. А. Амплеева. – М. : Мысль, 1996. – 157 с.
2. Глазунова Н. Система государственного управления / Н. Глазунова. – М. : ЮНИТИ–ДАНА, 2002. – 551 с.
3. Грицяк І. А. Право та інституції Європейського Союзу : [навч. посіб.] / І. А. Грицяк. – К. : «К.І.С.», 2004. – 260 с.
4. Гьюфнер Й. Християнське суспільне вчення / Й. Гьюфнер ; [пер. з нім. С. Пташник, Р. Оглашений]. – Львів: Свічадо, 2002. – 304 с.
5. Дергачев В. А. Регионоведение : учеб. пособие [для студентов ВУЗов] / Дергачев В. А., Вардомский Л. Б. – М. : ЮНИТИ-Дана, 2004. – 463 с.
6. Дунаєва Л. М. Влада і самоврядування: еволюція діалогу: [Монографія] / Лариса Миколаївна Дунаєва / Одеський нац. університет ім. І. І. Мечникова. – О. : Поліграф, 2009. – 356 с.
7. Європейська Хартія про місцеве самоврядування від 15 жовтня 1985 року : місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – К. : Фонд сприяння становлення і розвитку місцевого самоврядування в Україні, 1994. – 34 с.
8. Линьов К. О. Принцип субсидиарности у державному управлінні [Електр. ресурс] / К. О. Линьов. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/txts/LINOV.htm>
9. Музиченко Г. В. Принципи та механізми здійснення влади в сучасних політичних системах / Г. В. Музиченко. – Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 110. Вип. 97. Політологія. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 192 с. – С. 62–66.
10. Прошко В. Принцип субсидиарності – інструмент розподілу повноважень / В. Прошко // Аспекти самоврядування. – 2000. – № 1 (6). – С. 2–7.
11. Субсидиарность и пространственное развитие : материалы комиссии по пространственному развитию Приволжского Федерального округа [Електронний ресурс]. – Режим доступа к статье: <http://www.kprpfo.chat.ru/subs.html>.
12. Токовенко В. В. Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізація взаємодії : [монографія] / В. В. Токовенко. – К. : Вид-во УАДУ, 2001. – 256 с.
13. Swianiewicz P. Foundations of Fiscal Decentralization. Benchmarking Guide for Countries in Transition / P. Swianiewicz. – Budapest: LGI/OSI, 2003. – 77 p.

Проблеми врахування дій громадянського суспільства під час побудови прогнозів загроз стабільності політичного процесу

Метою статті є аналіз методичних проблем модифікації прогнозів стабільності політичного процесу на основі синергетичних моделей, пов'язаних із зростаючим впливом чинника дій громадянського суспільства. Проаналізовано прогностичні властивості моделей, які враховують різні варіанти демографічного параметра порядку, що є найбільш застосовуваним у сучасних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки. Розглянуто різноманітні методичні аспекти прогнозування політичних процесів на основі використання демографічних параметрів порядку в сучасних нелінійних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки. Окреслено зміст моделей «структурно-демографічних циклів». Доведено недостатню точність синергетичних моделей прогнозування політичної стабільності, які використовують у вигляді параметра порядку динаміку приросту кількості міської молоді. Зроблено висновок про необхідність урахування дій громадянського суспільства під час модифікації синергетичних моделей сучасних політичних процесів.

Ключові слова: громадянське суспільство, синергетичні моделі, параметр порядку, соціально-політична динаміка, демографічні чинники, прогнозування політичної стабільності.

Целью статьи является анализ методических проблем модификации прогнозов стабильности политического процесса на основе синергетических моделей, связанных с растущим влиянием фактора действий гражданского общества. Проанализированы прогностические свойства моделей, которые учитывают разные варианты демографического параметра порядка, являющегося наиболее популярным в современных синергетических моделях социально-политической динамики. Рассмотрены разнообразные методические аспекты прогнозирования политических процессов на основе использования демографических параметров порядка в современных нелинейных синергетических моделях соци-

ально-политической динамики. Очерчено содержание моделей «структурно-демографических циклов». Доказана недостаточная точность синергетических моделей прогнозирования политической стабильности, которые используют в виде параметра порядка динамики прироста количества городской молодежи. Сделан вывод о необходимости учета действий гражданского общества при модификации синергетических моделей современных политических процессов.

Ключевые слова: гражданское общество, синергетические модели, параметр порядка, социально-политическая динамика, демографические факторы, прогнозирование политической стабильности.

The purpose of the article is to analyze the methodical problems of modifying the prognoses for stability of the political process on the basis of synergetic models associated with the growing influence of the factor of civil society actions. The prognostic properties of the models which take into account various options of the demographic order parameter that is most used in modern synergetic models of socio-political dynamics are analyzed. In contrast to the «standard» system approach there is another approach to the selection of information about a particular process for analysis and modeling in synergy. Instead of a large number of factors that affect the state of the system during ordinary simulation, the synergetics considering nonnumeric order parameters, on which the components of the state vector of the system depend and that affect the order parameters. In the transition from the components of the states vector to a nonnumeric parameters of order is one of the fundamental principles of synergy – the principle of subordination of the state vector components to the order's parameters. Inverse dependence of the order parameters from the components of the state vector leads to the appearance of the circular causality or feedback.

Key words: civil society, synergetics models, parameter of order, socio-political dynamics, demographic factors, prognostication of political stability.

УДК 32:167.7:314

Польовий М.А.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри соціальних теорій
Національного університету «Одеська
юридична академія»

У сучасній політичній науці одну з важливих проблем являє дослідження різних аспектів стабільності політичного процесу. Особливо це завдання актуальне для країн демократичного транзиту. Серед різних підходів до цієї проблеми перспективним є моделювання соціально-політичних процесів, яке ставить за мету побудову різноманітних прогнозів їх розвитку. Треба зазначити при цьому, що в гуманітарній науці ще наприкінці ХХ ст. почали з'являтися досить обґрунтовані твердження щодо нелінійності та хаотичності будьяких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. Можна пригадати, що на нерівноважний характер політичної системи та політичного життя

в цілому вказував ще Д. Істон: «Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів, того типу аналізу, який переважає в політологічному дослідженні, є те, що він фактично нехтує здатністю систем справлятися зі збурювальною дією середовища» [1, с. 632].

Г. Хакен та І. Р. Пригожин довели, що адекватним шляхом модельного врахування нелінійності соціального простору є застосування методів синергетики, спеціально призначених для моделювання нелінійної динаміки. Теоретичний розвиток синергетичного підходу пов'язаний також з іменами таких учених, як Р. Том, Б. Мандельброт, Ю.Л. Клімонтович, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецький,

Д.С. Чернавський та інші. Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях оцінювало багато дослідників, серед яких І.Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г.Г. Малинецький, Т. Браун, О.В. Мітіна, В.П. Петренко, Л.К. Шкаренков, М. Макбарнетт, Ю.А. Святець та інші [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Метою статті є аналіз деяких методичних проблем модифікації прогнозів стабільності політичного процесу на основі синергетичних моделей, пов'язаних зі зростаючим останнім часом впливом чинника дій громадянського суспільства. Ці моделі враховують різні варіанти демографічного параметра порядку, який є найбільш застосовуваним у сучасних синергетичних моделях соціально-політичної динаміки.

На відміну від «стандартного» системного підходу, у синергетиці існує інший підхід до відбору інформації про той або інший процес для аналізу й моделювання. Замість великої кількості чинників, від яких залежить стан системи за звичайного імітаційного, наприклад кінцево-різницевого, моделювання [9], синергетика розглядає нечисленні параметри порядку, від яких залежать компоненти вектора стану системи та які у свою чергу впливають на параметри порядку.

У переході від компонент вектора стану до нечисленних параметрів порядку міститься сенс одного із засадничих принципів синергетики – принципу підпорядкування. Ідеться про підпорядкування компонент вектора стану параметрам порядку. Зворотна залежність параметрів порядку від компонент вектора стану призводить до виникнення того, що прийнято називати круговою причинністю або зворотним зв'язком.

Зазвичай головним досягненням синергетики й вбачають те, що в її межах на основі аналізу відомих моделей вдалося виявити універсальні закони виникнення та розвитку складних систем і складної кооперативної поведінки. Серед сучасних синергетичних моделей соціально-політичних процесів провідне місце займають моделі, у яких у вигляді параметра порядку використовується демографічний показник.

Одна з перших таких моделей належить Г. Ферстеру, П. Мору та Д. Аміоту, які опублікували в 1960 р. статтю з інтригуючою назвою «День Страшного Суду: п'ятниця 13 листопада 2026 р.». Згідно з прогнозом цих авторів за умови збереження експоненційної тенденції зростання населення Землі, що відбувалася в останні два тисячоліття, саме наприкінці 2026 р. розраховувана кількість людства мала наблизитися до безкінечності [10]. Головну увагу в цій праці було звернено на обґрунтування відповідних розрахунків, проте тільки пунктиром окреслено очевидні соціально-політичні наслідки настання подібного стану справ.

Розвиваючи визначену модель, С.П. Капіца зробив справжню синергетичну модель динаміки

народонаселення на Землі протягом історії людства, одним із головних висновків якої є виведення її автором так званого принципу демографічного імперативу. Цей принцип містить фактично опис синергетичного параметра порядку, який визначає життя всього людства, у тому числі в стратегічному плані його політичну складову [11; 12, с. 223].

На відміну від Т. Мальтуса, який стверджував, що саме наявні ресурси визначають швидкість зростання населення та його межі (окреслений Т. Мальтусом параметр порядку можна визначити терміном «ресурсний»), згідно із доведеним С.П. Капіцею принципом демографічного імперативу темп зростання залежить від внутрішніх властивостей системи (власне, людства), а не від зовнішніх умов і ресурсів. Водночас констатуємо, що Т. Мальтус дійсно був одним із перших, хто спробував звести все розмаїття діючих факторів політичного й соціального життя до певного, синергетичного за сутністю, параметра порядку, хоча Т. Мальтус, очевидно, не використовував подібної термінології. Отже, модель С.П. Капіци парадоксально вказує на глобальну незалежність соціально-політичних процесів від зовнішніх ресурсів протягом усієї історії розвитку людства.

Для населення світу, якщо розглядати його як єдину відкриту систему, що розвивається шляхом самоорганізації, модель дозволяє охопити величезний діапазон часу й період майже всієї історії людства. У моделі С.П. Капіци постулюється постійність та інваріантність автомодельного процесу, для якого встановлюються природні межі його застосовності та використовуються мінімальні засоби для розвитку несуперечливої теорії [11; 12, с. 225]. Істотним виведенням моделі С.П. Капіци стало уявлення про кінематичне перетворення ефективної тривалості історичного часу в міру самоприскореного зростання людства [12, с. 227]. Аналіз моделі С.П. Капіци показує, що людство нині проходить критичну епоху зміни парадигм розвитку, якої раніше ніколи не відчувало.

Продовжують традицію побудови синергетичних моделей із демографічним параметром порядку дослідники, які позиціонують себе як прибічники математичної історії. Серед них найвідомішими є С.О. Нефьодов, П.В. Турчин, Л.Є. Грінін, С.Ю. Малков та А.В. Коротаєв. Багато в чому їх моделі корелюють із моделлю структурно-демографічних циклів Дж. Голдстоуна. Стрижневою ідеєю моделі Дж. Голдстоуна, присвяченої аналізу взаємозв'язку між демографічними та політичними змінами, є теза про визначальний вплив демографічного розвитку країни на суспільно-політичний [13, с. 11–12]. Відштовхуючись від ідеї неомальтузіанської теорії про те, що в традиційних суспільствах обмеженість ресурсів періодично призводила до перенаселення та криз, Дж. Голдстоун припустив, що зростання населення викли-

кає кризу держави опосередковано, впливаючи на соціальні установи, які у свою чергу впливають на соціальну стабільність [13, с. 12].

Цей підхід розвинули у своїх працях С.О. Нефьодов та П.В. Турчин, які продовжили розвиток моделей «структурно-демографічних циклів» [14; 15]. Основні положення концепції «структурно-демографічних циклів» базуються на такій тезі: «Основна сила, що руйнує державу, – зростання населення, що призводить до поступового падіння доходу на душу населення, поки, зрештою, надлишок понад голодне існування стає недостатнім, щоб задовольнити правлячий клас» [15, с. 196]. Другою найважливішою тезою можна вважати таку ідею: «Крах держави спричиняється фракційною боротьбою всередині еліти, яка відкриває шлях народному повстанню» [15, с. 196]. Таким чином, в основі моделі структурно-демографічних циклів у вигляді синергетичного параметра порядку взято зростання душевого доходу. Щодо другої базової тези П.В. Турчин формулює думку так: чисельність еліти зростає, коли душевий дохід більший, ніж певна порогова норма, необхідна для збереження та відтворення одного аристократа [15, с. 189]. Отже, структурно-демографічні кризи є, на думку названих вище вчених, у підсумку ресурсними кризами, які майже не залежать від «якості» населення, а отже, від характеру розвитку громадянського суспільства.

На думку розробників моделей «структурно-демографічних циклів», ситуацію політичної кризи внаслідок кризи демографічної на стадії поступового переходу від традиційного за сутністю до індустріального суспільства можна назвати «мальтузіанською пасткою» (за ім'ям відомого Т. Мальтуса). Сутність мальтузіанської пастки полягає в тому, що завдяки відносно швидкому зростанню якості медичного обслуговування та певному зростанню виробництва продуктів споживання приріст населення в підсумку випереджає зростання виробництва продовольства. Унаслідок цього ефекту в довгостроковій перспективі не виникає ні приросту виробництва продовольства, ні покращення умов існування більшості населення, яке залишається здебільшого на рівні існування, що наближається до голодного виживання [16].

Різноманітні модифікації цієї моделі були відтворені С.О. Нефьодовим, Л.Є. Грініним, С.Ю. Малковим, А.В. Коротаєвим та деякими іншими вченими на історико-політичному матеріалі для досить тривалого періоду часу: від імперій Давнього Сходу до початку ХХ ст. [17; 18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25]. Як слушно стверджують згадані автори, нині вважається доведеним, що етап небезпеки мальтузіанської пастки більш-менш успішно пройшла більшість країн світу, за винятком, можливо, деяких країн Тропічної Африки [16, с. 189].

Отже, політико-прогностичний потенціал багатьох модифікацій такої моделі структурно-

демографічних циклів дещо обмежений у часі суспільствами, у яких дія демографо-ресурсних параметрів порядку, властивих традиційним суспільствам, не корегується або не суттєво корегується іншими факторами на кшталт індустріального виробництва чи комп'ютерних соціальних мереж. Тобто без додаткової модифікації такі моделі неможливо використовувати для прогнозування соціально-політичного розвитку країн демократичного транзиту.

Певну відповідь на потребу актуалізації такого політико-демографічного напряму синергетичного моделювання соціально-політичних процесів надає модель прогнозування соціально-політичних заворушень, запропонована А.В. Коротаєвим та Ю.В. Зінкіною. Визнаючи наявність проблеми мальтузіанської пастки, а також наявність певних політичних заходів для найменш болючого виходу із цієї пастки, вказані автори йдуть далі та стверджують, що на виході з мальтузіанської пастки на відповідну країну чекає нова небезпека, яка й отримала назву «пастка на виході з мальтузіанської пастки» [26, с. 101–102]. Механізм виникнення цієї нової «пастки» названі автори вважають таким: на початку виходу з «мальтузіанської пастки» різко зменшується смертність населення, що призводить до стрімкого прискорення темпів приросту населення за умов покращення медичного обслуговування та якості життя в цілому. Це прискорення супроводжується особливо сильним зниженням дитячої смертності, що призводить до різкого зростання кількості молоді в загальній кількості населення. На демографічній піраміді це явище проявляється у вигляді так званого «молодіжного бугра».

Зростання долі тієї частини населення, яка найбільшою мірою схильна до агресії та радикалізму, часто виступає важливим фактором політичної дестабілізації. Якщо додати до цього неможливість своєчасного забезпечення цього молодого населення достатньою кількістю робочих місць, країна, у якій відбувається подібна демографічна ситуація, стикається з «армією» молодих безробітних, які є потенційними учасниками будь-яких політичних заворушень. Оскільки зазвичай вихід із мальтузіанської пастки супроводжується (точніше, супроводжувався) стрімким зростанням міського населення, до зазначеного вище додається маргіналізація величезних колишніх селянських мас, які вже перестали бути селянами та які стають жителями міст «другого ґатунку», вимушені працювати в найгірших умовах за найнижчу платню. Додатковими факторами політичної нестабільності до вказаних умов можуть виступати військова поразка або тривала економічна криза [26, с. 102].

За такого розвитку подій синергетичним параметром порядку в суспільно-політичному житті країни виступає темп приросту міської молоді. На

думку цитованих вчених, якщо кількість міської молоді збільшується зі швидкістю більше 30% за п'ятирічку, варто очікувати серйозних внутрішньополітичних потрясінь, якщо ж темп приросту міської молоді починає перебільшувати 45% за п'ятирічку, подібні політичні негаразди стають майже непереможними [26, с. 102].

Проведені нами дослідження динаміки суспільно-політичного та демографічного розвитку сучасної України [27] дозволили довести, що для сучасних країн демократичного транзиту справжнім параметром порядку, який визначає стабільність їх політичного процесу, доцільно вважати темп річного приросту кількості молоді з переважно вищою або незакінченою вищою освітою у великих і середніх містах на фоні вкрай швидкого річного приросту охоплення населення засобами ефективної комунікації, не опосередкованої державним втручанням (мобільний зв'язок і насамперед Інтернет). Фактичним показником цього параметра порядку для українського політичного процесу першого та другого десятиріччя XXI ст. треба вважати щорічний темп приросту міської молоді вікового інтервалу 21–25 років.

Отже, динаміка кількості міської молоді є одним із найбільш перспективних параметрів порядку серед розглянутих, використання якого в прогностичних моделях дозволяє з різним ступенем вірогідності передбачати загрози для соціально-політичної стабільності в країнах демократичного транзиту.

Водночас загальновідомі суспільно-політичні заворушення, які відбувалися в 2011–2012 рр. у низці країн Північної Африки та Близького Сходу та ще й нині відбуваються в деяких із них, надали серйозні аргументи для певної модифікації запропонованих синергетичних параметрів порядку в моделях прогнозування стабільності політичної системи, оскільки ці заворушення не вдалося передбачити за допомогою розглянутих моделей.

Остаточним доказом недостатньої точності описуваних моделей треба вважати й непередбачуваність нашою моделлю (як і багатьма іншими) кризових подій в Україні на зламі 2013–2014 рр. Дійсно, згідно з нашою моделлю [27] на Україну чекала тривала смуга стабільного (його якість – окреме питання) політичного розвитку приблизно до другої половини 20-х рр. XXI ст. Як неодноразово згадувалося багатьма спостерігачами, ніщо не передвіщало різкого загострення ситуації. На нашу думку, саме дії громадянського суспільства у відповідь на тиск влади, яка різко почала перетворюватися на авторитарну, спричинили суттєві політичні перетворення. Цей факт не віднімає можливості наростання політичної нестабільності в передбачуваний нашою моделлю час другої половини 20-х рр. XXI ст., проте водночас зумов-

лює виникнення проблеми пошуку інших алгоритмів побудови прогнозів політичної стабільності, які могли б враховувати вплив на неї громадянського суспільства. Можливо, певним кроком до вирішення цієї проблеми могло б стати нейромережеве моделювання [28], яке придатне для агрегування дії багатьох мікрочинників.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / рук. проекта Г.Ю. Семигин, Л.Н. Алисова, В.В. Баев. – М. : Мысль, 1997. – Т. II. – 1997. – С. 630–642.
2. Пригожин И.Р. Наука, цивилизация и демократия / И.Р. Пригожин ; пер. В.Н. Игнатъева // Futures. – 1986. – Vol. 18. – № 4. – Р. 493–507. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://study.ustu.ru/view/aid/95/1/Prigojin.doc>.
3. Brown T.A. Nonlinear Politics / T.A. Brown // Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications / ed. by L.D. Kiel, E. Elliot. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1996. – Р. 119–134.
4. Малинецкий Г.Г. Нелинейная динамика и «историческая механика» / Г.Г. Малинецкий // Общественные науки и современность. – 1997. – № 2. – С. 103–109.
5. Митина О.В. Синергетическая модель динамики политического сознания / О.В. Митина, В.П. Петренко // Синергетика и психология. Тексты. Методологические вопросы. – М. : Союз, 1999. – Вып. 1. – С. 336–358.
6. Шкаренков Л.К. Россия в неустойчивом мире / Л.К. Шкаренков // Устойчивое развитие в изменяющемся мире : Московский синергетический форум (г. Москва, 27–31 января 1996 г.) / под ред. В.И. Аршинова, Е.Н. Князевой. – М., 1996. – С. 30–35.
7. McBurnett M. Complexity in the Evolution of Public Opinion / M. McBurnett // Chaos Theory in the Social Sciences: Foundations and Applications / ed. by L.D. Kiel, E. Elliot. – Ann Arbor : University of Michigan Press, 1997. – Р. 165–194.
8. Святець Ю.А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю.А. Святець // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / редкол. : В.В. Смолій (гол. ред.) та ін. – К. : Ін-т історії України, 2008. – Вип. 3.– Ч. 1. – С. 297–318.
9. Польовий М.А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : [монографія] / М.А. Польовий. – О. : Фенікс, 2011. – 288 с.
10. Foerster H. Doomsday: Friday, 13 November, A.D. 2026 / H. von Foerster, P.M. Mora, L.W. Amiot // Science. – 1960. – Vol. 132. – Р. 1291–1295.
11. Капица С.П. Математическая модель роста народонаселения мира / С.П. Капица // Математическое моделирование. – 1992. – Т. 4. – № 6. – С. 65–79.
12. Капица С.П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества / С.П. Капица. – М. : Международная программа образования, 1999. – 240 с.
13. Goldstone J.A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict /

- J.A. Goldstone // Journal of International Affairs. – 2002. – № 56/1. – Р. 3–22.
14. Нефедов С.А. Опыт моделирования демографически-структурных циклов / С.А. Нефедов, П.В. Турчин // История и математика: макроисторическая динамика общества и государства / под ред. С.Ю. Малкова, Л.Е. Гринина, А.В. Коротаева. – М. : КомКнига, 2007. – С. 153–167.
15. Турчин П.В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П.В. Турчин. – М. : URSS ; ЛКИ, 2010. – 365 с.
16. Гринин Л.Е. Некоторые возможные направления развития теории социально-демографических циклов и математические модели выхода из мальтузианской ловушки / Л.Е. Гринин, С.Ю. Малков, В.А. Гусев и др. // История и математика: процессы и модели / отв. ред. С.Ю. Малков, Л.Е. Гринин, А.В. Коротаев. – М. : Либроком, 2009. – С. 134–210.
17. Нефедов С.А. Аграрные и демографические итоги русской революции / С.А. Нефедов. – Екатеринбург : Изд. УГГУ, 2009. – 203 с.
18. Нефедов С.А. Теория демографических циклов и социальная эволюция древних и средневековых обществ Востока / С.А. Нефедов // Восток / Oriens. – 2003. – № 3. – С. 5–22.
19. Нефедов С.А. Факторный анализ исторического процесса. История Востока / С.А. Нефедов. – М. : Территория будущего, 2008. – 751 с.
20. Коротаев А. В. Законы истории. Вековые циклы и тысячелетние тренды. Демография. Экономика. Войны / А.В. Коротаев, Н.Л. Комарова, Д.А. Халтурина. – М. : КомКнига, 2007. – 256 с.
21. Гринин Л.Е. Политическая эволюция мир-системы: формальный и качественный анализ / Л.Е. Гринин, А.В. Коротаев // Эволюционная историческая макродинамика / под ред. С.Ю. Малкова, Л.Е. Гринина, А.В. Коротаева. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 52–118.
22. Малков С.Ю. Логика эволюции политической организации социальных систем / С.Ю. Малков // Эволюционная историческая макродинамика / под ред. С.Ю. Малкова, Л.Е. Гринина, А.В. Коротаева. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 189–202.
23. Бадалян Л.Г. Демографический дисбаланс начала ценоза, монокультура и экономика избыточного населения / Л.Г. Бадалян, В.Ф. Криворотов // Анализ и моделирование глобальной динамики / отв. ред. А.В. Коротаев, С.Ю. Малков, Л.Е. Гринин. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 278–322.
24. Нефедов С.А. Проблема Великой Смуты: клиодинамическое объяснение / С.А. Нефедов // Анализ и моделирование глобальной динамики / отв. ред. А.В. Коротаев, С.Ю. Малков, Л.Е. Гринин. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – С. 343 – 348.
25. Коротаев А.В. Базовая модель средневековой египетской политико-демографической динамики / А.В. Коротаев // Историческая динамика: на пути к теоретической истории / под ред. П.В. Турчина. – М. : УРСС, 2010. – С. 347–365.
26. Коротаев А.В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки / А.В. Коротаев, Ю.В. Зинькина // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – 2010. – № 36. – С. 101–102.
27. Польовий М.А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання : [монографія] / М.А. Польовий. – О. : Фенікс, 2011. – 288 с.
28. Полевой Н.А. К проблеме агрегирования микрофакторов в теоретической модели политического процесса / Н.А. Полевой // Бюллетень Владикавказского института управления : сб. науч. ст. – 2011. – № 35. – С. 118–127. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://viu-online.ru/rus/science/bulletine/42.html>.

Pronoza I.I.

Information counteraction terrorism as a part of state policy fighting terrorism

This article examines the phenomenon of information terrorism at modern stage. The greatest attention is focused on concepts such as the media- and cyber-terrorism, which are the main component of information terrorism. In this article the essence of this phenomenon is reflected, as well as the degree of legal regulation and prevent terror information at both the international and national level are characterised. Also, the recommendations for the prevention of information terrorism in Ukraine are provided.

Talking about the information nature of terrorism, it is different from the general concept, primarily because that the the political objectives are achieved indirectly. The violence serves as a cause for manipulation. Terrorism has always informative character, regardless of whether it is a global event, or the localized event, so that the main task is the manipulation (for example intimidation of the population for the emergence of panic or in the form of direct threat, etc.).

Thus, fundamental difference of terrorism from other kinds of violent political struggle is that it is on the edge, because for achieving political goals still using violence against civilians. International terrorism is one of the most dangerous and difficult to predict phenomena,

which conveys a sense of dynamism and diversity, as well as the ability to adapt and modernization in the context of globalization and Informatization. So, one of the threatening manifestations of international terrorism becomes information terrorism, based on the manipulation of consciousness of the masses, distribution of informational and emotional effect, which is designed for the majority of terrorist acts, attracting supporters among members of the society, the impact on the power structures that make political decisions. Understanding in this respect, the phenomenon of information terrorism is a prerequisite for the formation of a clearer understanding of the essence of modern international terrorism, prevention of threats that can destroy state institutions, foundations stability of the state, as the basis of national security of democratic countries in General.

Information terrorism is the merger of physical violence with criminal misuse of information systems, and intentional misuse of digital information systems, networks and their components in order to facilitate terrorist operations or actions.

Keywords: information, terrorism, information terrorism, cyber-terrorism, media terrorism, information space, mass media.

UDC 342

Pronoza I.I.,
The Candidate of Political Sciences,
Senior Lecturer in Information
and Records of Kyiv National University
of Culture and Arts

In modern terms the increasingly important role of information. As a result of active processes of globalization and development of information and communication technologies and as a result, changes in social and information sector, changing the tools of state policy, both internal and external, and along with economic and political leverage arising equally important information. In the age of information, in the twentieth century, the traditional conflict of material moved in a fundamentally new space – information (cyberspace) where manipulative technologies are becoming broader use. Thanks to these information wars are being destroyed opponents, have an impact on the masses and many other actions. So much popularity recently acquired information terrorism. Understanding this phenomenon is a prerequisite for a more clear understanding of the nature of modern international terrorism, preventing the destructive effects on public institutions and foundations of national security in general.

The essence of the phenomenon of terrorism information actively studied in the works of both foreign and domestic scientists. Researchers who have studied terrorism in the context of globalization, the development of information and communication technologies and the increasing role of the media in society should be noted D. Bella, Zh. Bodriyara, E. Hidensa, M. Kastelsa, E. Tofflera, F. Fukuyamu, S. Huntington, B. Hofmana, A. Shmida and others.

Please note that there is a considerable number of works of local scientists who have made their contribution to the study of the subject. Among them

O. Zernetska, O. Hrytsenko, Victor Ivanov, Ye. Makarenko, M. Ozhevana, T. Petriv, H. Pocheptsov, V. Shklyar, A. Chichanovskyy more. However, these developments do not reflect scientists fully trend of rapid development of this phenomenon, and as a result such new phenomena as media terrorism is poorly understood.

The purpose of this article is to study the concept of terrorism information, basic regulations for the regulation of social policy in the European Union.

For a more clear understanding of the essence of the concept of terrorism information should refer to the actual concept of "terrorism". As for the appearance of this term, the first time he appeared in 1798, when the philosopher Immanuel Kant used it to describe a pessimistic view on the fate of mankind.

Today among scientists there is no universally accepted definition of "terrorism", and moreover among some foreign and domestic researchers developed the idea of the impossibility of this definition. For example, this may be the idea U. Lakkera, which focused on the chance, irrationality and inaccessibility understanding of terrorism. He said: "There should be no illusions about what you can learn about the origin and nature of terrorism. Establishing exposed only to the fact that in some, the administration made more terror than the others, and that under certain circumstances he does not have roots. Overload value term in nature defies all efforts to develop a comprehensive and objective definition of terrorism. This definition does not exist and will not be found in the

near future. "[3]. However, terrorism is still possible to define as the central issue in this case is figuring out how consistently and accurately the term applied to the phenomenon, and that stanovytsya main criterion for determining the nature of the concept.

At the present stage, there are many definitions of terrorism. Broadly speaking, terrorism – a method of influence through the attack to achieve certain goals in which victims of the attack are not subject [13]. Now terrorism has acquired a worldwide scale has become a multi-dimensional and multidimensional phenomenon that recently too rapidly evolving and therefore becomes an international character. International terrorism – is implemented on a global or regional scale terrorist organizations and groups, including the support of the public authorities of individual states in order to achieve certain goals socially dangerous acts of violence associated with theft, seizure, or killing innocent people or threat to their life and health, the destruction or threat of destruction of important economic facilities, life support systems, communications, use or threat of use of nuclear, chemical, biological and other weapons of mass destruction [12].

Today, you can select the components of terrorist actions – that they are generalized classification criteria.

So, if we take the view that terrorism is a deliberate action, it is difficult not to agree that mandatory components of this specific action is:

- Subject (or subjects);
- Object (objects);
- The cause and motive;
- The purpose of implementation;
- Temporal and spatial characteristics;
- Instruments used (tools);
- consequences.

In turn, each group of criteria can be divided into subgroups.

For example, among the subjects should be highlighted: the state (special state service authorized to carry out terrorist activities and terrorist organizations supported by the state), international and national terrorist organizations not supported by the state (nationalist, religious, etc.); lone terrorists.

Objects of terrorism include: direct acts of terrorism objects – objects of private violence and illegal acts (individuals or groups of people – hostages, victims of bombings and other terrorist attacks, buildings, vehicles, etc.) and indirect objects terrorist acts (political party, government, group of people, etc.) – the objects of intimidation and pressure, from which usually depends on achieving the goal of the subject of terrorist activity, performance requirements.

The cause and motive of terrorist activities involve the allocation of the factors that motivate subject to implementation of assassination – separating them from the target of terrorism because the proclaimed goal of terrorists is often not the real reasons. The motives of terrorists are often quite irrational, unconscious – of self, identity,

heroism, etc. or objective character – religious features, results upbringing, the influence of society, economic reasons and so on. In addition, in the case of lone terrorists, the cause of action can be a mental disorder.

Target of terrorist activity – is proclaimed terrorist target; what they seek to achieve as a result of a terrorist act (acts) what they require indirect object. The purpose may be political, religious, economic or other nature.

Temporal and spatial characteristics allow for sharing of terrorism for the duration of terrorism and recurrence of terrorist attacks (short-term and long-term, one-off and recurring), the place of execution (depending on geography – Latin American, Eastern European, etc., or space – water, air, land, etc.) and area of distribution (local (local), state, international, global).

In terms of the instruments used (vehicles) can distinguish different types of terrorism. The difficulty of using this criterion is that the subjects of terrorism usually combine several tools – it may be capturing the strategically important object in which there are people who are caught, and a vehicle with a simultaneous stop the normal functioning of transport etc [14].

Talking about information essence of terrorism, it is different from the general concept, primarily to the fact that the political objectives are achieved indirectly. Violence appears pretext for manipulation. Terrorism always carries informational purposes, regardless of whether it is of global events or events of local character, so that the main task – manipulation (or as intimidating the population to panic origin or in the form of direct threats, etc.). Thus, the fundamental difference of terrorism from other types of violent political struggle, is that it is on the verge, so as to achieve political goals still using violence against civilians.

Information terrorism – merger physical violence from criminal misuse of information systems, and intentional abuse of digital information systems, networks or their components to facilitate terrorist operations or actions [2, p. 98].

Information terrorism is used in various areas covering political, philosophical, legal, religious, aesthetic those other views and ideas, that in the spiritual realm where there is a battle of ideas.

This type of terrorism is characterized not only cybercrime but also the correct manipulation of information, its manipulation, and in some cases deliberately false presentation of facts, which is a result of disinformation to intimidate and implementation paranoid thoughts population. For a long time the total brainwashing and change perspective, this type of terrorism was elevated to the rank of state policy, and is used by ruling elites everywhere. Subjects of information terrorism can be considered:

- Foreign intelligence agencies and institutions;
- Domestic and international media;
- Certain extremist groups.

Modern information terrorism is described as a set of information warfare and special operations involv-

ing national or transnational criminal organizations and special services of foreign states. Availability of information technology significantly increases the risk of information terrorism. Sophistication information infrastructure of society contributes to the creation of additional risks of terrorism information.

In turn, the information is divided into terrorism

- Information and psychological terrorism (control of the media to spread disinformation, rumors, demonstrating the power of terrorist organizations)

- Information Technology Terrorism (damage to individual elements and entire media environment as a whole enemy: the destruction of components, active suppression lines, artificial restart communications nodes, etc.) [4].

Pretty typical example for understanding the nature of media terror mechanisms of evocation, promotion and distribution can serve as a specific media outlet like a postcard. It plays a key role not information as such and propaganda, counter-propaganda, propaganda, advertising. Therefore, the main objective of such means of information terrorism is not information, and manipulation.

The main tactics of information terrorism is the presence of the dangerous consequences of a terrorist act on disclosure of information and breadth of great public interest. Along with this, information terrorism, or "cyberterrorism", the forms of action in cyberspace has all the characteristic features of political terrorism in general. Recently, the concept of cyber crossed the boundaries of fiction and widely discussed in the media. The threat of terrorism on the Internet was more than expected, scope and functions kiberteroryzmy incredibly increased the total spread across the Internet. Cyberterrorism is a serious social and dangerous threat to mankind than even nuclear, bacteriological and chemical weapons, and the degree of the threat because of its novelty, not yet fully realized and understood. The experience available to the international community in this area, with all the obvious evidence of the vulnerability of any state, especially as the cyberterrorism has no national borders; kiberteroryst able to equally threaten information systems, located virtually anywhere in the world [1].

Distinguish different types of information terrorism, among which the most common is media terrorism and cyberterrorism.

Media terrorism (or "media-killerstvo") refers to a specific kind of information-psychological terror and is part of "the infrastructure of terror." Its essence lies in attempts by organizing special media campaign to destabilize society, create an atmosphere in it civil disobedience, mistrust of society to the actions and intentions of the government and especially – its security forces designed to protect public order [6].

In the case of media terrorism information refers to the kind of information terrorism that is an abuse of information systems, networks and their components for terrorist acts and actions. The means of imple-

mentation of media terrorism are printed media, network, cable and terrestrial media, the Internet, e-mail, various electronic toys and so on.

Note that most modern forms of terrorism can be attributed to media terrorism, the media serve as an effective tool in the rapid dissemination of information, intimidation of the population and terrorists achieving their goal.

Among the consequences of terrorism can be identified economic, social, political and others. It should be noted that the effects of terrorist activity does not always correspond to the purpose of its implementation subjects. Thus, if the proposed use of criteria, you can determine the place of media terrorism typology of terrorism.

Media Terrorism is a special type of terrorist activity, highlighted by the criterion of the use of tools (means) terrorists achieve their goals.

Given the specificity of the media as a tool in the hands of special subjects terrorist activity, which is due to the specifics of the actual fact that one of the main objectives of terrorists – the rapid dissemination of information among the public – actually coincides with the appointment of media and explains their special role in the globalization of terrorism, further study issues requiring specific functioning of media terrorism as a special kind of terrorism in our country and in the world, including subject-object structure of this phenomenon, its methods, tools and functions and more.

The cheapest and most effective tool considered global media and the Internet, which in conjunction form the information field, where the presence of visible reality conceal the true state of affairs. A striking example is media terrorism terrorist use of the media to inform the public about its activities, the involvement of the activity or psychological impact on people. One of the priorities is the classic terrorists in entering the international information space to spread their own ideology. For example, February 5, 2005 the famous British TV channel "Channel 4" aired an interview with well-known international terrorist Shamil Basayev, which provoked outrage from the Russian Federation.

April 17, 2012 Founder "Wikileaks" Julian Assange spoke live from Hassan Nasrallah – leader of the Shi-ite radical group "Hezbollah", during which discussed a number of important political issues, particularly the Arab-Israeli conflict, the problem of Palestinian civil war in Syrian Arab Republic and other. This interview was broadcast by many international channels, widely spread on the Internet. This helped to familiarize the general population with the ideology of this movement. Another example of terrorism provide information foundation and opportunities to deliver their opinions and ideas to the world there are numerous American journalists interview with the leader of the international terrorist organization "Al Qaeda" Osama bin Laden.

It is important to note that at present terrorism information widely uses various modern means of communication to facilitate the planning of operations, holding meetings, communication, receipt and

transmission of operational information and more. For example, during the civil war in the Syrian Arab Republic in 2011-2012 Syrian militants are widely used multimedia smart phones Iphone, which later caused their prohibition by the government [10].

Under the influence of individual media terrorism itself is unable to navigate the information space unlimited data available, because the media presented today as a tool for designing false reality. The purpose of this reality show is not the truth and hide it there by making a "soft power" that seeks to conquer man improper judgment. Thus, it is not possible to talk about the transition of information in its quality. This applies particularly to the media, including the Internet, as they are the platform for political games that are designed to distort reality.

Another type of information terrorism is cyberterrorism, which is defined as a set of actions that include information attack on computer information, computer systems, data transmission equipment, and other components of the information infrastructure, carried out by criminal groups or individuals. Cyberterrorism aimed at penetration of information and telecommunications system, the interception management means suppression network of information exchange and implementation of other destructive actions. The danger of this type of information terrorism is that it has no national boundaries (terrorist attacks can be carried out anywhere in the world) and to identify problematic terrorists in cyberspace, because hackers carry out terrorist activities in several front of computers, making it difficult its identification and location [4]. Weapon "kiberterorystiv" constantly improved depending on the remedies used by users of computer networks.

Thus, at the moment cyberterrorism is one of the most dangerous types of crime. Cyber attacks can cause huge damage on the local, national and even international level. Indeed, external cyber attacks can pursue more serious purpose than passive data collection, and objects can be cyber money and confidential information, equipment control devices space, nuclear power, military complexes main computer components and so on.

According to the views of some foreign experts to paralyze the vital point established infrastructure, enough to strike for only a few dozen objects. For example, turn off the computer systems will lead to ruin 20% of medium-sized companies for a few hours, 48% fail within a few days. About 33% of banks will be ruined within a few hours after this disaster, and 50% of them go bankrupt in a few days.

A striking example of cyber attacks on computer node is an explosion of homemade bomb in the electronic underground garage of the international business center in New York, made in the mid-1990s. The explosion injured no one and techniques offices remained intact. However, the main damage was the loss of content databases – software (often unique) and the actual information that was stored.

An example of Internet attack is terrorist action performed 7-9 January 2000, when nine sites leading trading companies underwent massive Internet attack criminals. So, in the morning on the main website Yahoo received nearly a billion downloads. Computers were unable to cope with the amount of information (number of applications typically less than 200 million. Daily) and were shut down one after another. Half an hour later the site Yahoo disconnected from the network. Exactly the same sites were subjected to attacks by other major trading and media companies [17].

It should be noted that due to the globalization of information terrorism and its international character appeared an objective need for legal regulation of the phenomenon at the international level and therefore measures to combat information terrorism must be based on common law, developed by the international community. Needless to say that the policy of "double standards" when the evaluation of certain actions informational nature often depends on political views, religious beliefs or national origin, does not contribute to the destruction of one of the global problems of mankind. Therefore, the information should oppose terrorism united power of the world community, as this phenomenon and has threatened the security of all countries. An example of such a regulation can be considered a single source contract to resolve the problems of cybercrime – Council of Europe Convention of cybercrime concluded November 23, 2001, which states four types of computer crimes, namely:

- Illegal access;
- Illegal interception;
- Interference with the data;
- Interference in system [11].

According to this document cyber tools are: computer system, computer data, ICT services and data traffic. This is the first document signed by 29 states, including Ukraine. [12]

Today, there are two great organizations that are willing to take a leading role in the fight against cybercrime internationally. This division against terrorism OSCE – an organization that operates under the auspices of the UN and Interpol. In addition, the European Union since the new year began work center to combat cyber Crime (European CyberCrime Centre). Member States and European institutions intend to support the Center for Combating cybercrime to create operational and analytical capacity of its investigations and cooperation with international partners [11].

Analyzing and exploring combating cyber development in Ukraine, it is impossible to ascertain the trend of States aimed at joint efforts to counter this phenomenon. Ukraine has risen in the world ranking for the highest number of cyber threats and the first among the ten countries with the most spam and network attacks. Another legal document regulating this sphere is the Information Security Doctrine of Ukraine,

in which one of the key issues is ensuring technological safety, including in the field of information issues and the fight against terrorism technology. However, it is not an effective regulator in their field. Also, never passed the Law on Principles of the State Information Policy. Also in Ukraine has not created combating cyber, which could quickly respond to the challenges in the field of information security.

So now in front of each state, including Ukraine, there is an objective need for effective measures to counter information terrorism. As noted above, an important role in this process is a legal framework that is the basis for the implementation of counter-terrorism. Quite effective is the presence in the Security Service and Interior Ministry joint interactive database of terrorists and persons sympathetic to them, indicating the strong potential rather informative interactions between data structures and can quickly solve the problem on the prevention of terrorism. To successfully address threats cyber terrorism actions necessary to point out a number of key areas such struggle:

- Unification and harmonization of national legislation and international instruments;
- Carrying out scientific research in the field of modern technologies to detect and prevent criminal and terrorist influences on information resources;
- The creation of specialized units in the fight against computer crime and computer terrorism;
- Improvement of the legal international cooperation on combating computer crime and computer terrorism;
- Improvement of multi-level training in information security [5].

Based on the above it can be argued that the fight against kiberzlochynstvom should be based on an integrated approach, combining power, political, diplomatic, economic and humanitarian countermeasures.

If we consider the information measures address threats of terrorism in Ukraine, then in this case it should be noted a number of important issues that must be resolved in order to optimize this response. First of all, we should implement effective information technology, intended to help prevent terrorist and extremist acts in Ukraine.

An important objective is the recognition of the media as independent actors can play an active part in maintaining information security in general and against terrorism in particular. Therefore, it is necessary to provide strengthening the responsibility of the media for possible intensification in society due to inadequate coverage of terrorist acts or vice versa pumping the atmosphere before its implementation.

It is necessary to develop a national information system to counter terrorism by clearly defining the functions and powers of state bodies, NGOs, the media in a complex of measures on information blockade any acts of terrorists.

Equally important is the formation via the mass media complex scientific and educational programs to promote the ideology of non-violence, tolerant behavior, the formation of "anti-terrorist mind" in society, respect for cultural diversity. Intercultural dialogue, which should be implemented by means of mass media, can help avoid various kinds of extremism, violence, xenophobia, religious intolerance in the country [15].

One of the most effective means to combat information terrorism is to create some special institutions designed primarily to develop a new doctrine of information security involving experts and together with the media to implement it as soon as possible. An example of such an institution could be British central office of information that existed before 2011. However, at this point in Ukraine is not an institution set up, but the only establishment of the Information Centre information counter terrorism at the National Security Council and Defense of Ukraine is necessary. This center should have its own functions and perform a number of tasks assigned to it by countering the propaganda of terrorism. Among them are major include:

- information gathering and analysis of terrorist propaganda reasoned elaboration of appropriate responses
 - work with the public sector, the formation of an expert pool, including experts from the East Ukraine
 - implementation of PR work of state bodies
 - Organization of a centralized mass media.
- creating the concept of information confrontation of terrorism, in accordance with the above threats:
- a) clearly indicate the blame in the events;
 - b) appeal to law;
 - c) to calm the population and to offer effective ways of protection;
 - d) to disseminate information about terrorist crimes against the civilian population and the protection of the public authorities;
 - e) ensure a dialogue with the authorities, display confidence and success of operations, and so on.
- control closing esters for terrorists, their non-admission to the media etc. [7].

Thus, information terrorism – a phenomenon that developed and spread, making the threat of almost the entire world community. Due to the rapid development of ICT it takes new forms, so that the study of this phenomenon is insufficient and thus the properties of modern information terrorism are the subject of close attention of scientific researchers of the complex socio-political phenomenon, which requires more detailed consideration.

Information as a modern phenomenon of terrorism is a serious threat to security and vital interests as individuals, as a society and state. Obviously, the terrorist use of advanced science and technology greatly expands their destructive capabilities, can attract everyone's attention and keep people in constant

fear. Currently easily vulnerable to terrorists virtually all computer equipment handling and storage.

In summary, to say that the problem of counteraction to acts of terrorism information – is a complex problem. Today's laws must meet the requirements of modern development. To this end, the government of our country should be carried out purposeful work on harmonization and improvement of legislation in the field of information security.

Today there is a problem of information counteraction to acts of terrorism. Therefore, a top priority for Ukraine is purposeful work on harmonization and improvement of legislation in the field of information security. Implementation of effective information policy aimed to inform citizens and ensure their understanding of what are the causes of terrorism, increase media literacy (the ability to resist attempts to manipulate them by means of information flow) and confidence in the state and other components that help build a system to protect every person from negative impact of information terrorism. Regulation and countering terrorism information as one of the components of the civilizing process at the international level should have a cooperative anti-terrorist activities as a subsystem of national and international security systems.

You can identify several main objectives, the implementation of which requires an integrated approach and presents the state of information in the avoidance of threats:

- 1) Systematic study, data collection and exploration of potential threats kiberterorystychni.
- 2) Ensure the protection of critical national infrastructure.
- 3) Development of qualitatively new technologies to protect against cyber attacks. This problem also causes the cooperation with academic and research institutions and organizations.
- 4) Reduce the number of gaps in national legislation.
- 5) Reducing latency of computer crimes, as of today, approximately 80% of computer attacks do not entail recourse to law enforcement.
- 6) Stop mass use in different areas are not properly protected software.
- 7) Establishment of information security.
- 8) Revitalization of public opinion in the spirit of rejection analyzed the phenomenon and actively opposed to it.

Without a doubt, the best way to fight against terrorism is just an information support high information technologies and spur technological progress that should serve to counter cybercrime. Financing of high technology in the fight against cybercrime has become a national priority today.

REFERENCES:

1. Boychenko O. Media terrorism: features advanced features information security / AV Boychenko //

Integrated intelligent robotic systems (PRTK 2009): second international scientific-practic. Conf. (25-28 May 2009). – K.: NAU, 2009. – P. 230-232.

2. SB Gavrish Computer Terrorism: current status, development forecasts and ways to counter // The fight against organized crime and corruption (theory and practice). – 2009. – № 20.

3. Gerasimenko KS features modern threats "information terrorism" / KS Gerasimenko // Forum law. – 2009. – № 3. – P. 162-166 [electronic resource]. – Access: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gkczit.pdf4>

4. Information Security Doctrine for Ukraine / Ukrainian Artem Bidenko Pravda // 04.18.2014 [electronic resource]. – Access mode: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/04/18/7022849/?attempt=1>

5. The EU opened a center to combat cyber crime January 3, 2013. [Electronic resource] // newspaper "Mirror of the week. Ukraine". – Access mode: http://dt.ua/TECHNOLOGIES/evrosoyuz_vidkriv_tsentru_po_borotbi_z_kiberzlochinnistyu.html

6. Law of Ukraine "On Combating Terrorism" 638-IV of March 20, 2003.

7. Information aspect terrorism and negotiations with terrorists / Eli Kusa – 02.15.2014 [electronic resource]. – Access: <http://mskod.com/informatsiyniy-aspekt-terorizmu-ta-peregovorniy-protses-iz-teroristami/>

8. Cyberterrorism as a part of the modern National Security [Electronic resource] – Mode Access: www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/bozk/2007/17text/g17_30.htm

9. Convention on Cybercrime: as of 7 September 2009 [electronic resource] // Official Web Portal Verkhovna Rada of Ukraine. – Access mode: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575

10. Markov MM Terrorism-1997 Duel number 14 (36) [electronic resource]. – Access mode: <http://www.agentura.ru/text/biblio/globalmenace.txt>

11. Media-terrorism among other types of terrorism: an attempt typological analysis / Tatiana Erokhin [electronic resource]. – Access: <http://www.social-science.com.ua/article/1002>

12. Sventytska A.V. Information terrorism as a phenomenon of contemporary international politics [Text]: Thesis. Thesis ... candidate. flight. Sciences: 23.00.03 / Sventytska Olesya Vladimirovna; Kyiv National University them. Taras Shevchenko. – K., 2007. – 19 p.

13. Tsyganov VV Media terrorism. Terrorism and the media / V.V. Tsyganov. – K.: Nika-Centre – 2004, 124, p. 15.

14. Shabelnikova NA Information terrorism: the main manifestations and implications // Informatization and information security police. Proceedings of the XV International Scientific Conference, May 23-24, 2006. – M.: Publishing House of Acad. Department of Internal Affairs of Russia, 2006. – P. 167-171.

15. Chambet P. Le cyber-terrorisme / P. Chambet // [Electronic source]. – Régime d'accès: <http://www.chambet.com/publications/Cyberterrorisme.pdf>

16. Jerrold M. From Car Bombs to Logic Bombs: The Growing Threat from Information Terrorism / M. Jerrold // NATO Library at: TERRORISM AND POLITICAL VIOLENCE, vol. 12, no. 2, Summer 2000. – P. 97-122.

17. Laqueur W. New terrorism / NY., Oxford: Oxford University Press, 1977. – 290 p.

Ткаченко В.Н.

Идеологическая составляющая «гибридной войны»

УДК 32.019.57+327.2(477)

Ткаченко В.Н.,
доктор исторических наук, профессор
Института всемирной истории
Национальной академии наук Украины,
член-корреспондент
Национальной академии
педагогических наук Украины

В статье рассмотрены проблемы идеологической войны России против Украины.

Ключевые слова: пропаганда, государственный переворот, фейковые истории, «хорошие» и «плохие» парни, сепаратисты, аннексия Крыма, санкции, геополитика.

У статті розглянуто проблеми ідеологічної війни Росії проти України.

Ключові слова: пропаганда, державний переворот, фейкові історії, «хороші» й «погані» хлопці, сепаратисти, анексія Криму, санкції, геополітика.

The article is about the problem of Russia's ideological war against Ukraine.

Key words: propaganda, coup d'état, fake story, "good" boys and "bad" guys, separatists, annexation of Crimea, sanctions, geopolitics.

Вряд ли кто из уважающих себя политологов не знает книги «Государственный переворот: практическое пособие» Э. Люттвака [1]. Вышедшая в 1968 г., она была переведена на 14 языков и перепечатана много переизданий. Эта книга – практическое руководство к действию, своего рода справочник, где описаны технологии, применяемые для захвата власти в том или ином государстве. Рецензенты книги отмечают, что государственный переворот – ныне скорее не исключение, а обыденное средство политических изменений в большинстве стран-членов ООН.

Наше внимание эта книга снова привлекла после интервью Э. Люттвака, опубликованного в российском журнале «Россия в глобальной политике» 14 июля 2014 г. Исходная точка интервью – славословие насчет стратегического таланта русских в приумножении своих государственных земель и умение «не растерять этот свой талант и воспроизводить его с каждым поколением». По его мнению, «Крым стоит рассматривать именно с этой точки зрения» [2].

С позиции военно-политических операций Э. Люттвак не увидел в этой операции захвата ничего ни предосудительного, ни нового, ни оригинального: «У России есть пропаганда, агенты на местах, местное ополчение – ничего нового. Но вот я бы выделил следующую особенность того, что сейчас происходит в Украине: там идет операция внутреннего «coup d'état». Причем это совсем не то, о чем трезвонили российские медиа – о захвате власти некой «хунтой». Речь идет в первую очередь о контроле России над государственной машиной Украины: «Под термином «coup d'état» я имею в виду не единичную операцию по смене правительства или государственной власти, а сам процесс постановки под контроль всей государственной машины. Операция на Юго-Востоке Украины должна рассматриваться именно в этом контексте» [2].

Информационная война «популярная»

В своей реализации стратегии подчинения Россией всего государственного аппарата Украины, считает Э. Люттвак, есть вещи очевидные и традиционные. Например, все то, к чему прибегают рус-

ские на территории Украины, делали уже немцы на территории Прибалтики в конце и сразу же после Первой мировой войны. Они формировали военные отряды *Freikorps* из местных остзейских немцев, пытались вернуть регион Прибалтики под контроль Берлина. Аналитик считает: «Однако важнее всего то, чего мы как раз не видим. Я почти уверен, что у В. Путина есть своего рода «штаб», который систематически просчитывает ситуацию в Украине и в мире, включая реакцию отдельных европейских государств. И все решения принимаются только после соответствующего глубокого анализа» [2]. Что же касается непосредственной практики воплощения аналитических наработок, то здесь ситуация тоже двойственная: «Относительно использования военной силы я бы не сказал, что было что-то принципиально новое. Я бы обратил внимание на системное использование пропаганды, <...> включая массовый выброс фальшивых историй про зверства другой стороны на телевидении и в интернете, которые должны были вызвать озлобление населения» [2].

После такого серьезного экспертного заключения со стороны всемирно признанного специалиста по военной стратегии, да к тому же еще и советника президента Р. Рейгана, не лишне было бы обратиться к анализу ситуации со стороны самих российских аналитиков. В первую очередь необходимо рассмотреть, какой опыт они сами вынесли из событий вокруг украинского кризиса.

Отвечая на вопрос о том, **как же выглядит сегодня «многомерная», или «гибридная», война**, которую Россия ведет против Украины, они обращают внимание на следующее.

Во-первых, это война всеобъемлющая, с использованием всех средств одновременно, когда и военные, и невоенные формы воздействия дополняют друг друга. Разнообразие задействованных средств создает у объекта атаки ощущение потери контроля над ситуацией, когда необходимо одновременное планирование и координация в реальном времени акций, в которых в один и тот же момент задействованы спецслужбы, финансовые органы, дипломатия, глобальные информационные источники, неправительствен-

ные организации, а также регулярные и наемные вооруженные формирования.

Во-вторых, это перманентная война, рассчитанная на достижение цели измором, подрыв изнутри с использованием слабых мест противника. Она может идти фазами – через обострения и «перемирия», чем и отличается нынешняя ситуация в украинско-российских отношениях. Мы должны твердо себе уяснить, что тысячи мелких ударов преследуют цель измотать, задушить, обескровить, одновременно ведя переговоры и предлагая альтернативы, склоняя на свою сторону, завоевывая симпатии недовольных и фрондеров внутри страны.

Наконец, **в-третьих, что особенно важно в нашем случае, «гибридная война» – это война идеологическая. Она ведется, пишут российские аналитики, прежде всего за людей, за их взгляды и убеждения, а лишь потом за территорию**: «Для ее ведения требуется мобилизация во многих областях: от морпехов до хакеров, от банкиров до журналистов. А это немыслимо без идеологической обработки собственного населения. <...> Необходимым условием является формирование картины мира, разделенного на «хороших» и «плохих». Поскольку любая операция призвана воздействовать на людей, пропагандистская составляющая едва ли не самая главная. Особое значение приобретает привлечение на свою сторону СМИ, как их руководства, так и рядовых репортеров, для превращения органов информации в информационно-психологическое оружие» [3].

Поэтому нет ничего удивительного, что в информационном поле восточных областей Украины (да и не только в них) буйно воспроизводятся официально принятые в России взгляды на современное мироустройство, на место и роль в нем Украины и России. А состоят эти взгляды в том, что якобы через механизм Соглашения об ассоциации с Европейским Союзом (далее – ЕС) Запад попытался прежде всего «оторвать Украину от России» и интеграционных структур СНГ, подчинить Украину своим финансово-экономическим стандартам, разрушить крупнейший после российского постсоветский научно-технический и промышленный потенциал. И все это якобы делается лишь для того, чтобы принять Украину в НАТО, разместить близ границ с Россией американский флот и базы ПРО.

Пропагандируется мысль, что Россия, дескать, все это видела, а Украина пребывала в состоянии неведения. А потому эта ситуация не могла не вызвать обеспокоенность со стороны России: «Кремль открыл глаза президенту В. Януковичу на эту опасность, предложил братскую экономическую помощь, и тот отменил (или отложил) подписание соглашения с ЕС. Но украинские анти-

патриотические силы, националисты и фашисты при прямом подстрекательстве и помощи Запада организовали Евромайдан и свергли В. Януковича, совершив антиконституционный переворот и силовой захват власти в Киеве» [4]. Именно такой, по свидетельству академика РАН А. Арбатова, была стартовая, базисная модель интерпретации украинских событий в России.

Собственно, эта базовая идеологическая модель и не претерпела каких-то значимых изменений и с началом переговорных процессов по урегулированию кризиса в сентябре 2014 г. Ведь что ни говори, а Россия пытается «сохранить лицо» якобы миротворца. Возьмем для примера трактовку событий в Украине руководителем администрации президента России С. Ивановым: «Хотел бы напомнить, с чего все началось. С того, что господин В. Янукович предложил отложить подписание соглашения об ассоциации Украины с ЕС. Подчеркиваю: не отказался от подписания, а предложил не спешить. Поскольку в последний момент – как говорится, лучше поздно, чем никогда – понял, что подписание этого соглашения несет очень серьезный ущерб экономике страны, положит ее на лопатки. В результате начался майдан, поддержанный западными странами. Следствие – события на Юго-Востоке Украины, переросшие в войну, по существу своему гражданскую, карательную, в результате которой погибли тысячи людей. В этой же цепи событий – убийство своих на майдане, Крым, преступления в Одессе, сбитый «Боинг», продолжавшийся до недавнего времени обстрел прямой наводкой украинских городов, гуманитарная катастрофа. А теперь имплементация Соглашения об ассоциации Украины с ЕС откладывается на один год. У меня к вам риторический вопрос: за что боролись?» [5].

В этой лукавой цепочке событий нарушается такой принцип: «После того» вовсе не значит «по причине того». Причиной Майдана было непринятие украинским народом криминального режима В. Януковича, а неподписание Соглашения об ассоциации Украины с ЕС – лишь непосредственный повод. События на Юго-Востоке Украины не могли перерасти в войну без массовой поставки тяжелых вооружений, в том числе и залпового огня, из России, как и без личного состава, обслуживающего эту технику массового поражения, что доказано международными экспертами. Военные действия, направленные на защиту территориальной целостности Украины и нерушимости ее границ, не могут квалифицироваться как карательные. А выстраивать цепочку событий – «убийство своих на майдане, Крым, преступления в Одессе, сбитый «Боинг», продолжавшийся до недавнего времени обстрел прямой наводкой украинских городов, гуманитарная катастрофа» – это вообще верх лицемерия с учетом видеоклипов

применения тяжелой артиллерии прямо с российской территории и выводов международной комиссии о «Боинге», сбитом российской ракетой.

Но раз уж эта модель была принята на высоком государственном уровне, то пропагандистская машина России заработала по заданной программе в полную силу. Поскольку, дескать, к власти в Украине пришли националисты и фашисты, то украинская армия и действует не иначе как агрессор против оппозиционно настроенных граждан юго-восточных областей Украины (в первую очередь русскоязычных). А ведь те, мол, только и всего, что решили путем референдума реализовать свое право на самоопределение и воссоединение с исторической родиной – Россией. Естественно, никто из пропагандистов и не вспоминает о том, что в самой России никто подобных референдумов не допустят, что за сепаратизм и призывы к сецессии (отделению) в России полагаются длительные сроки заключения, что сам принцип территориальной целостности России Президент В. Путин называет той «красной чертой», за которую он никому не позволит заступать под страхом уголовного преследования. Но то, о чем в России не позволено даже мыслить, культивируется и нагло навязывается целым регионам Украины. При этом все эти «референдумы» представляются как величайшее социальное благо и торжество исторической справедливости.

Одновременно Россия пытается выставить себя как сторону, которая, дескать, вообще не причастна к разгулу сепаратистов на Юго-Востоке Украины. Более того, она трактуется в роли невинно пострадавшей от санкций со стороны Запада. Но раз уж так случилось, то пусть, мол, Запад теперь сам и разрешает ситуацию: «Россия не способна прекратить народное восстание в двух областях, потому любые новые санкции со стороны Запада просто бьют мимо цели. А вот США и их союзники могут и должны оказать давление на Киев, чтобы тот прекратил операцию и путем переговоров урегулировал отношения между центром и регионами на основе федерализации или других принципов» [4].

Фактически в этой пропагандистской модели Украина фигурирует даже далеко не на первом плане. Главным врагом однозначно выступают США и другие члены НАТО, которые якобы только и озабочены тем, как бы не позволить России «подняться с колен» и помешать развитию ее равноправных экономических отношений с ЕС. Более того, Запад только и думает о том, как бы удержать однополярный мир под руководством Вашингтона, утвердить свое право на смену неугодных режимов военной силой (или путем организации цветных революций) и навязать другим народам западные ценности, политические нормы и культурные стандарты. Судя по всему, эта жестко

определенная точка зрения методично навязывается российскому обывателю, имеет широкое хождение в Российской Федерации и экспортируется в Украину.

Информационная война «академическая»

Надо отдать должное А. Арбатову: он в своем анализе дистанцируется от подобной имперской пропаганды. Более того, он представляет и другую, альтернативную, точку зрения, преобладающую среди аналитиков Real politik («реальной политики») в европейских странах и практически безраздельно принятую этой школой США. Эта точка зрения состоит в том, что украинский народ сверг коррумпированный режим президента В. Януковича, после того как он под давлением Москвы отказался от соглашения об ассоциации с Европейским Союзом. Тем самым украинцы подтвердили свой выбор в пользу демократического европейского пути развития. Пользуясь возможностью наказать обессиленную криминальным режимом Украину, Россия присоединила Крым, нарушив тем самым территориальную целостность Украины в границах, признанных ООН и закрепленных международным меморандумом 1994 г. и Большим договором с Россией от 1997 г. В итоге мир стал свидетелем беспрецедентного случая: впервые после 1945 г. в Европе одно государство отняло часть территории у другого. А дальше – больше: посредством посылки части спецназа, оружия и добровольцев Москва инспирировала вооруженное сепаратистское движение в юго-восточных областях Украины, провоцируя украинскую армию на ответные удары, влекущие, конечно же, жертвы среди мирного населения.

На Западе считают, что этим дело может не кончиться: если России не удастся удержать обессиленную Украину под своим контролем, то с российской стороны возможна и дальнейшая территориальная экспансия. Речь идет о возрождении империи путем захвата Южной Осетии, Абхазии, Крыма, украинских южных и восточных областей, потом и молдавского Приднестровья, а при случае захвата Северного Казахстана и русскоязычной части Балтии. Реальные социально-политические процессы в России, призывы к реваншу за понесенное Россией унижение в 1990-е гг., признание противоборства с Западом как единственно верной политики, а территориальной экспансии как естественного способа существования Российской империи – все это дает повод для растущего беспокойства как со стороны Запада, так и постсоветских соседей России. Итак, в мире объективно назревает проблема вынесения на повестку дня вопроса о возрождении со стороны НАТО политики сдерживания и изоляции России, которая, как полагают на Западе, в свое время успешно сработала против СССР.

Все это так. Однако было бы наивно с нашей стороны рассчитывать, что академик РАН А. Арба-

тов при всем своем либерализме вдруг станет на сторону Запада и осудит позицию России. Отнюдь нет: в создавшейся ситуации он предпочитает позицию «над схваткой», опираясь на традиционную академическую модель «реальной политики», освященную в свое время именами таких патриархов науки, как Г. Моргентау и Г. Киссинджер. Вот так скромно и непритязательно он напоминает, что в политическом анализе следует забыть всевозможные «высокие принципы», а посмотреть на мир исключительно с точки зрения национальных интересов, геополитики и баланса сил ведущих держав мира. При этом следует иметь в виду, что представители «реальной политики» весьма цинично рассматривают всевозможные международно-правовые нормы, моральные принципы, а тем более апелляции к чаяниям народов и всевозможные исторические аргументы. С точки зрения «реальной политики» все перечисленное является всего лишь свободно сменяемыми инструментами для достижения поставленной цели. Выгодно России – и для нее главным становится принцип территориальной целостности и невмешательства в свои внутренние дела. Хочет Россия подорвать единство Украины – и «на первый план ставятся права национальных меньшинств на самоопределение и возможность гуманитарных интервенций для защиты прав человека, этнических и конфессиональных сообществ» [4].

Другими словами, как это принято и в бизнесе: ничего личного, все в интересах дела. А потому и нынешнее противоборство в мире, считает А. Арбатов, не следует связывать с какими-то идеологическими «-измами», а просто следует открыто заявить, что краеугольным камнем являются великодержавные интересы. Вот тогда все становится на свои места: и возрождается и героический пафос империализма, и появляется позитивный смысл концепции ядерного сдерживания (а негативный – ядерное разоружение), тут же воспеваются политика наращивания вооружений и демонстрации военной силы, сразу же оправдывается поиск военных баз за рубежом, прославляется соперничество в торговле оружием.

Вот если все это принять к сведению как данность, то под углом «реальной политики», отмечает академик А. Арбатов, «конфликт России и Запада вокруг Украины был объективно неизбежен (курсив наш – В. Т.)». Так уж, дескать, повелось в этом мире, что бывшие метрополии всегда руководствовались принципом «разделяй и властвуй», а вновь образованные государства всегда вступали в борьбу за имперское наследство. Да и в самого Запада, мол, рыльце в пушку: в конце 1980-х гг. и на протяжении 1990-х гг. он был «занят освоением советского наследия в Центральной и Восточной Европе путем договорно-правового объединения Германии, мирного расширения

НАТО и Евросоюза, силового расчленения Югославии и Сербии. А тем временем России (как правопреемнице СССР) было предоставлено гасить многочисленные конфликты на постсоветском пространстве (включая собственную территорию). Страны НАТО не горели желанием вовлекаться в кровавую неразбериху, и к тому же Россия была дезорганизована, экономически зависима и следовала в фарватере международного курса США. При этом никаких формальных или негласных договоренностей, режимов и механизмов поддержания стабильности на постсоветском пространстве не было создано, за исключением нескольких миротворческих и переговорных миссий» [4].

Вот поэтому пущенные на самотек мировые и региональные проблемы скоро дали о себе знать обострением противоречий между Россией и Западом. Более того, с точки зрения «реальной политики» для этого возникли вполне объективные (и даже обычные) для международной политики причины и предпосылки. С одной стороны, в первом десятилетии XXI в. изменилось соотношение сил в мире. Консолидированная В. Путиным Россия обрела устойчивый экономический рост (в основном за счет беспрецедентного взлета цен на углеводороды), а вслед за ним пришла и относительная социально-политическая стабильность. Москва получила крупные свободные капиталы для инвестиций, расплатилась с огромным внешним долгом, резко (вчетверо за 2001–2008 гг.) увеличила финансирование национальной обороны. С другой стороны, в это же время относительно ослабили международные позиции США, Евросоюза и Японии. Это произошло как из-за провалов во внешней политике администрации Дж. Буша (особенно в Ираке и Афганистане, а также в отношении Ирана и Северной Кореи), так и по причине мирового кризиса, спровоцированного во многом безответственной финансово-экономической политикой Соединенных Штатов Америки.

Все это не могло не сказаться на изменении соотношения сил в мире. Прежде всего оно проявилось в повышении дипломатической активности Москвы: как в разрешении региональных кризисов, так и в противодействии США в военнотехнической сфере. Но самое главное, отмечает А. Арбатов, «...РФ начала энергичные попытки объединения под своим руководством постсоветского пространства и вытеснения оттуда влияния Запада. Видимо, в Москве решили, что без этого было невозможно стать самостоятельным центром силы в полицентричном мире. Ведь экспортно-сырьевая экономика не позволяла сравняться по экономическому потенциалу с США, Евросоюзом, Китаем. А ядерный арсенал хоть гарантировал иммунитет от большой войны, но постепенно девальвировался по мере распространения ядерного оружия в мире и развития высокоточных обо-

ронительных и наступательных вооружений в неядерном оснащении» [4].

Рано или поздно, согласно догматам Real politik, эти объективные предпосылки должны были дать о себе знать. Первым серьезным сигналом Западу со стороны России стала речь В. Путина в Мюнхене в 2007 г. Россия предупредила, что больше не намерена играть по прежним правилам, а потому претендует на равноправные отношения. В противном случае Россия пойдет своим путем. Согласно одной из версий Запад никак не отреагировал на этот вызов. Видимо, сработал комплекс самонадеянности силы. Так, президент Мюнхенской конференции по безопасности В. Ишингер, занимавший в свое время ответственные посты посла в Париже, Вашингтоне и Лондоне, спустя некоторое время заявил: «Должен признаться, что многие тогда возможно и не поняли полностью значения и смысла той речи российского лидера. А уже весной 2008 г., когда новым президентом России стал Д. Медведев, все сразу переключились на сотрудничество и всеобъемлющую политику «перезагрузки» наших отношений, а не анализ того, что говорил В. Путин» [6].

Версия А. Арбатова иная: реакция Запада на речь В. Путина была не безразличной, а предсказуемо негативной. Как раз к этому моменту НАТО и Евросоюз всерьез приступили к освоению постсоветского пространства. На смену неудавшейся коалиции ГУАМ (Грузия, Украина, Азербайджан, Молдова) приходила набиравшая вес концепция Европейской политики соседства. Затем пришла очередь и стратегии восточного партнерства. Бухарестский саммит НАТО (апрель 2008 г.) объявил, что в альянс «открыта дверь» Грузии и Украине. Все это ставило под угрозу стратегию Москвы по формированию на постсоветском пространстве «сферы привилегированных интересов».

После временной «перезагрузки» отношений США и России во времена президентства Д. Медведева, с новым приходом к власти В. Путина отчужденность между странами возросла, а соперничество возобновилось с удвоенной силой: «Массовые протестные акции в 2012 г. были восприняты новым российским правящим классом как подготовка Западом «цветной революции», ввиду чего сближение с последним подорвет сложившуюся в России политическую систему» [4].

В ответ на внешние и внутренние вызовы российское руководство в спешном порядке отменило курс «европейского выбора России». На смену ему пришла официальная доктрина «евразийства», предполагающая первоочередную интеграцию России в Таможенный союз и ЕС с постсоветскими республиками, прежде всего Белоруссией и Казахстаном. Провозглашенная Д. Медведевым концепция «Партнерства ради модернизации» была отброшена, а вместо нее был взят курс на

реиндустриализацию экономики с опорой на оборонно-промышленный комплекс, получивший гособоронзаказ на 19 трлн руб. до 2020 г.

Итоги

Идеологическая борьба в мире за умы людей набирает новые обороты. Между тем, поскольку будут сокращаться гуманитарные дисциплины в системе высшего образования в Украине, формирование научного гражданско-патриотического мировоззрения среди молодежи нам не светит. Подчас складывается впечатление, что в Украине до сих пор так и не сложилась действенная государственная концепция гражданского воспитания подрастающего поколения, хотя это одно из требований документов Совета Европы в системе образования.

А тем временем украинское население, судя по всему, как подвергалось, так и будет подвергаться массированному пропагандистскому воздействию со стороны недругов Украины. Собственно говоря, это воздействие уже продолжается довольно продолжительное время, а надлежащей контрпропагандистской работы, к сожалению, практически не просматривается. То ли все дело в том, что информационные каналы отданы на откуп финансово-промышленным воротилам, которые в большинстве своем рассматривают СМИ как бизнес-проект, но не как средство политического просвещения населения Украины. То ли же дело в том, что государственный аппарат Украины, как показывает опыт последнего десятилетия, самоустранился от разработки национальной идеи и от планового и последовательного патриотического воспитания. А тем временем не только российские пропагандисты, но и их американские коллеги, как упомянутый в начале статьи Э. Люттвак, будут вещать, что «...Украина должна смириться с потерей Крыма, если она не хочет потерять еще больше, а также дать более широкую автономию своим русскоязычным регионам» [2]. Куда уж шире, если посмотреть практику дискриминации украинского языка в так называемых ДНР и ЛНР?

И это, напомним, было сказано 14 июля. Хотя еще 28 апреля 2014 г., две недели спустя после аннексии Крыма, Э. Люттвак напоминал России: «Крым — это вам не дьюти-фри». Однако многим так оно и показалось — что именно «дьюти-фри». Потому что время шло, а надлежащей реакции от мирового сообщества на аннексию Крыма В. Путин долгое время не ощущал. Сам же Э. Люттвак считает, что причиной подобного развития стал тот факт, что «...администрация Б. Обамы сильно потеряла в авторитете и во внешней, и во внутренней политике, ее реакция на события в Крыму показалась слишком слабой. Знаменитый звонок продолжительностью в 90 минут Б. Обаме очень сильно повредил. В подобных ситуациях можно говорить по телефону минуту, не больше. Никак не 90 минут!» [7]. Уговорить В. Путина не удалось.

Прокол администрации Б. Обамы в истории с Крымом ослабил ее дееспособность, и не только касательно Москвы. К тому же крымские события показали, что ЕС – это не монолитная, готовая к сложным действиям группа государств, а раздробленная во многом масса стран. Добиться единого мнения в отношении действий России там очень трудно. В итоге, прогнозировал Э. Люттвак, «...последствия этого кризиса выглядят очень серьезными и будут таковыми в зависимости от скорости развития событий» [7].

Возможно, что договоренности «Минск II» и принесут свои плоды. Однако общественное мнение Украины по поводу российской агрессии против Украины само по себе не сформируется. В Германии, например, уже 70 лет осуществляется программа политического образования населения. И она приносит свои плоды. Мы же надеемся, что плод сам упадет в наши руки. Блажен, кто верует...

ЛИТЕРАТУРА:

1. Люттвак Э. Государственный переворот: практическое пособие / Э. Люттвак. – пер. с англ. – М. : Русский фонд содействия образованию и науке, 2012. – 326 с.
2. Люттвак Э. У русских есть стратегический талант / Э. Люттвак [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Edvard-Lyutvak-U-russkikh-est-strategicheskii-talant-16805>.
3. Гилёв А. Многомерная война и новая оборонная стратегия / А. Гилёв [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Mnogomernaya-voyna-i-novaya-oboronnaya-strategiya-17101>.
4. Арбатов А. Украина и реальная политика. Россия в глобальной политике / А. Арбатов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/ukraina-i-realnaya-politika-16754.
5. Иванов С. Мир без стен / С. Иванов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://globalaffairs.ru/print/ukraine_crysis/Mir-bez-sten-16983.
6. Шуберт Е. Вольфганг Ишингер: мы не полностью оценили значение Мюнхенской речи Путина... / Е. Шуберт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomacy/Volfgang-Ishinger-my-ne-polnostyu-otcenili-znachenie-Myunkhenskoi-rechi-Putina-16942>.
7. Люттвак Э. Стратегический союз США и России неизбежен / Э. Люттвак [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/?Strategicheskii-soyuz-SShA-i-Rossii-neizbezhen-16602>.

РОЗДІЛ 5. ЕТНОПОЛІТОЛОГІЯ ТА ЕТНОДЕРЖАВОЗНАВСТВО

Бушанський В.В.

Рефлексивна структура ідентичності

УДК 316.28

Бушанський В.В.,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень імені І.Ф. Кураса
Національної академії наук України

У статті досліджується феномен становлення соціальної ідентичності. Пропонується модель рефлексивної структури процесу самоідентифікації. Показано, що запропонована модель є придатною для аналізу ідеологічних уявлень.

Ключові слова: ідентичність, Его, рефлексія, ідеологія.

В статье исследуется феномен становления социальной идентичности. Предлагается модель рефлексивной структуры процесса самоидентификации. Показано,

что предложенная модель может быть использована для анализа идеологических представлений.

Ключевые слова: идентичность, эго, рефлексия, идеология.

The article examines the phenomenon of formation of social identity. The model of reflexive structure of the process of self-identification. It is shown that the proposed model can be used to analyze the ideological views.

Key words: identity, ego, reflection, ideology.

Завдяки впливу постструктуралізму до політологічного словника ввійшло поняття «ідентичність». Зазначене поняття відображає, по-перше, **культурно визначений конструкт** – образне представлення соціального статусу групи й особистості, яка приналежна до цієї групи, групових цінностей і рольових нормативів; по-друге, **самоототожнення суб'єкта з групою** – прийняття задалегідних цінностей і рольових моделей. Поняття «ідентичність» як особистісний конструкт є близьким до поняття Я (Его), однак не тотожне йому. На наш погляд, беззастережне самоототожнення суб'єкта з групою є патологічним проявом. Проте чітко розмежувати ідентичність особистості (наприклад, «я – українець», «я – християнин» тощо) і власне Я – вкрай складне завдання, якщо це взагалі можливо.

Група, з якою самоідентифікує себе суб'єкт, звісно, може бути уявною або ж об'єктивно наявною. Однак питання про об'єктивність самоідентифікації й об'єктивність існування групи, з якою ідентифікує себе суб'єкт, є некоректним у рамках постструктуралізму. Самоідентифікація – це акт вільного вибору. Іноді процес самоідентифікації й артикуляції суб'єктом власної ідентичності може набувати комічних форм. Згадаймо, наприклад, п'єсу Ж.Б. Мольєра «Міщанин у шляхетстві». Поготів в естетиці акт хибної ідентифікації є одним із класичних прийомів створення комічного ефекту. Проте мольєрівська п'єса – барочний твір. Натомість поняття «ідентичність» є феноменом постмодерну. Відповідно, у рамках культури постмодерну самоідентифікація суб'єкта жодним чином не може бути обмеженою. Якщо суб'єкт вважає себе кимось, то він ним і є. Якщо суб'єкт артикулює свою ідентичність, то ця самоідентифікація має бути толерантно прийнята. Це максими нашої постмодерної культури.

Проте з позицій того-таки постструктуралізму до снаги поставити й таке питання: чому суб'єкт вдається до того чи того акта самоідентифікації?

Відповідь на це питання можна дати з точки зору психології. І в цьому випадку йтиметься про досвід соціалізації. З точки зору культурології чільним буде питання про статус соціальних структур, до яких включається суб'єкт, переймаючи цінності та соціальні практики. З погляду ж політології головним є питання про зв'язок соціальних структур і владних відносин: чому існує певна соціальна структура, чому існує та чи та соціальна група, як співвідносяться соціальні структури та групи з розподілом влади? Це найважливіші політологічні питання.

Відзначимо також, що в цьому контексті для всіх соціальних наук важливим є й питання дискурсу. Звідки суб'єкт взагалі знає про існування певної соціальної групи, з якою себе ідентифікує? Звідки він знає про існування соціальних практик, до яких долучається? І відповідь на ці питання одна – дискурс. Проте дискурс виконує легітимізаційну функцію: він існує з певної причини. Відповідно, й самоідентифікація, яка завжди опосередкована дискурсом, пов'язана з владними відносинами.

Наразі потрібно наголосити, що самоідентифікація є і психологічним, і культурним, і політичним феноменом. І специфіка постмодерної культури полягає в тому, що цей феномен є достеменним конструктом, тобто він може бути довільно створеним або довільно знівельованим. Проте необхідно зауважити, що ідентичність – довільний конструкт. Та чи можливе таке твердження за рамками постмодерної культури? Звісно, ні. Для Ж.-Б. Мольєра міщанин – це міщанин; для Р. Кіплінга Схід – це Схід. І будь-які гібриди неприйнятні. У Ж.Б. Мольєра вони постають комічно, у Р. Кіплінга – трагічно. Модерна культура чітко розмежовує соціальні структури, відкидаючи можливості виникнення гібридів. Проте геть іншу ситуацію ми спостерігаємо в постмодерній культурі. Звісно, тенденція до стирання соціальних меж започатковується саме модерном. Однак тільки постмодерн, змістивши культурні конфлікти в переважно комічну площину, остаточно легітимую-

вав можливість виникнення (тобто конструювання) культурних гібридів. Зрештою йдеться про зняття будь-яких меж як таких, а отже, і про відкидання будь-яких критеріїв загалом.

Звернімо увагу й на такий аспект. Що ми маємо на увазі, коли кажемо про самоідентифікацію суб'єкта? Звісно, його самоусвідомлення за посередництва соціальних нормативів. Однак можемо ми говорити, чи коректно говорити про самоусвідомлення (Я-суб'єкта), якщо соціалізація зводиться лише до інтеріоризації дискурсивно представлених наративів? Якщо ідентичність – це наратив, якщо самоідентифікація – це засвоєння наративів, то й соціалізація – це гра, а всі соціальні структури – естетичні феномени, оскільки існують лише завдяки естетичній принадності.

Поставлені питання стосуються самої суті нашої постмодерної культури. Звісно, вони не можуть бути докладно розглянуті в рамках короткої статті. Отже, звернімося до одного з аспектів проблеми – становлення соціальної ідентичності. Використане в попередньому реченні поняття «становлення» до снаги замінити поняттям «конструювання», зміщуючи проблематику в суто постструктуралістську площину. Однак, як здається, це було б недоречно, адже конфліктний вимір самоідентифікаційних процесів ще не знівельований у нашій культурі. Ми ж і досі оперуємо поняттям «свідомість» (Я, Его), не розглядаємо етику як суто естетичне уявлення. Отже, усвідомлюючи хиткість сучасної культури, увесь її межовий характер, спробуймо розглянути самоідентифікаційний процес як становлення, виокремлюючи його конфліктні складники.

Не завжди можна провести чітку межу між ірраціональним і раціональним судженнями. Уже згідно із З. Фройдом сама суть раціоналізації як форми психологічного захисту полягає в раціональному оформленні певної установки, яка фактично є ірраціональною. Висловлювання суб'єкта, який удається до раціоналізації, цілком логічні, вони несуперечливо відображають (гадані чи дійсні) причинно-наслідкові зв'язки. Так само послідовні та доцільні його дії. Відповідно, дослідження самої лише мови та дій не дають нам цілісного уявлення про свідомість суб'єкта. Важливим предметом дослідження є також мотивація, потрактована в найширшому сенсі. Це, зокрема, властивий суб'єкту образ його Я в часовому вимірі (темпоральне Я). Адже саме уявлення про Я і є найсильнішим мотиватором.

І тут мають значення такі аспекти образу Я: 1) образ Я-колись – чисте пригадування ситуацій і відносин; 2) образ Я-початок – міфологічне уявлення про покликання (долю, певну місію чи завдання); 3) образ Я-нині – оцінювання ситуацій і відносин; 4) образ Я-очікуване – прогнозування ситуацій і відносин за умови, що наявні чинники залишаться актуальними; 5) образ Я-належне –

уявлення про ситуації та відносини, які оформляться, у разі реалізації уявлення про покликання, тобто якщо здійсниться міф. Цілком зрозуміло, що всі ці образи мають рефлексивний характер. Усі вони являють собою лише рефлексивні конструкти.

Удаючись до екзистенціальної термінології, слушно сказати, що рефлексія завше відбувається «тут і нині». Саме в певному місці й у певний час Я осягає себе як Я-нині та як певне Я-ідеальне, вміщене в просторово-часову та соціальну ситуацію. Звернувшись до теорії І. Ялома, необхідно уточнити цю рефлексію, використавши чотири виокремлені ним так звані «екзистенційні даності»: смерть, свобода, ізоляція, безглуздя [1, с. 12–13]. Розвиваючи міркування І. Ялома, слушно відзначити, що ці даності мають як позитивний, так і негативний виміри; вони є опозиціями (смерть – життя, «зовнішня структура» – свобода, ізоляція – емпатія, безглуздя – сенс). Екзистенціальна рефлексія розгортається шляхом усвідомлення особистістю присутності в її житті цих даностей або радше – зіткнення із цими даностями. Наслідком такої рефлексії є, використовуючи вислів І. Ялома, «винесення за дужки» всіякого соціального шуму – життя, що являє собою ізоляцію в структурах, які насправді геть позбавлені сенсу, й усе призначення яких полягає у витісненні очевидності смерті, очевидності браку свободи, очевидності ізоляції в спілкуванні, очевидності цілковитого нонсенсу ситуації, зрештою, якщо не нонсенсу життя загалом, то принаймні безглуздості наявного способу життя.

В основі теорії І. Ялома лежить учення З. Фрейда, згідно з яким розвиток особистості є наслідком об'єктивного внутрішнього конфлікту між Ід і Супер-Его; полем зіткнення Ід і Супер-Его є Его. У пізній теорії З. Фрейда на перший план виступають інші конфліктні інстанції – Ерос і Танатос (інстинкт життя й інстинкт смерті). У літературі вчення З. Фрейда про інстинкт смерті трактується як друга теорія, яка майже заміщує теорію першу – лібідозну. Однак ми вважаємо, що таке протиставлення двох теорій З. Фрейда є помилковим. Насамперед вводить в оману саме поняття «інстинкт смерті», яке є занадто біологічно забарвленим. Однак фактично інстинкт життя й інстинкт смерті мають не біологічну, а екзистенційну природу. При цьому екзистенцію неможливо звести ні до людської тілесності (як це можна зробити з лібідом), ні до соціокультурного середовища, яке є джерелом норми для Супер-Его. Удаючись до класичної термінології, можна сказати, що тілесність і соціокультурне середовище «зняті» в екзистенції, вони вже не з'являються в чистому вигляді й не впливають на людську свідомість як окремо взяті чинники. Ерос і Танатос – це по суті життя для людини та смерть для людини, чіткі очевид-

ності, які вже не піддаються жодним витісненням. Зустріч з Еросом і Танатосом – це ситуація, коли Ід і Супер-Его, ніби відходять на задній план, і свідомість починає керуватися геть іншими очевидностями. Проте виникає такі питання. Який зміст діалогу з Танатосом? Де словник тих слів і фразеологізмів, за посередництва якого ведеться цей діалог? І чи потрібен словник для цього діалогу? Я схильюся до думки, що словник усе ж потрібен. Думаю, що культура – насамперед міфологія та релігія, імпліцитно присутня в діалозі з Танатосом.

С. Жижек слушно відзначає, що Танатос є не прагненням смерті. Наприклад, у буддизму сенс це жага звільнення, розчинення, забуття задля визволення від страждань, які спричиняються життям. Насправді Танатос фактично є діалогом зі смертю, усвідомленням смерті як очевидності, яка лише й відтіняє сенс життя й сенс існування особистості. У цьому контексті можна бачити, що поняття Танатос З. Фрейда має очевидні екзистенціальні конотації. Як відзначає сам І. Ялом, він використовує структуру фрейдової схеми, тільки надаючи їй іншого змістового наповнення. По суті І. Ялом розщеплює Танатос на чотири згадані складники: смерть, свобода, ізоляція, безглуздя. Зіткнення із цими «чотирма вершинами» Танатосу, діалог із ними і є способом переоцінювання Еросу. Це не означає, що даність смерті має витіснитися задля звернення до всіх принад життя (Еросу). Ні, сенс якраз полягає у геть протилежному. Ерос як такий (за умови витіснення Танатосу) спричиняє торжество принципу задоволення. Ялом активно використовує зазначене поняття З. Фрейда («принцип задоволення»), позначаючи ним, так само як і З. Фрейд, падіння в соціальну інфантильність, а отже, перебування особистості в комунікативному шумовинні. Фактично витіснення очевидності смерті є смертю за життя.

Таким чином, запропоноване поняття «Я-нині» слід конкретизувати як акт екзистенціальної рефлексії – діалогу з Танатосом. Відтак розберімо структурні зв'язки між Я-тепер й іншими рефлексивними конструктами. Однак спершу акцентуймо увагу на тому, що рефлексія – це спорадична діяльність. Рефлексія актуалізується тільки в проблемній ситуації, коли суб'єкт вимушений удатися до перевірки адекватності власного розуміння предмета діяльності, методів і власних навиків. У разі, якщо суб'єкт не зіштовхується з проблемною ситуацією, потреби в рефлексії як такої у нього не виникає. У ситуації, коли усталені навиків діяльності приносять (хоча б частково) очікуваний результат, суб'єкт немає потреби в рефлексії. Отже, передумовою рефлексії, зокрема й рефлексії екзистенціальної, є проблемна ситуація. Саме такою ситуацією і є зіткнення зі смертю або руйнування зовнішніх форм (організаційних, символічних, статусних), що й змушує суб'єкта переживати весь негативний вимір

свободи. У соціально-політичному плані такими проблемними ситуаціями постають війни, революції, економічні кризи тощо, тобто умови, коли всі усталені уявлення та практики виявляються абсолютно непродуктивними. Тому не дивно, що в кризові періоди активізуються філософські, релігійні та суспільно-політичні пошуки, тобто пошуки нових сенсів і практик. Відповідно, актуальним стає не лише питання предметної рефлексії, наприклад розуміння сутності політичних чи економічних процесів, а й рефлексії особистісної – розуміння сутності власного Я, розуміння того, що являє собою певне суспільство, які його витoki та яке його майбутнє. Поняття «ідентичність», яким так активно оперує політологія, є нічим іншим як конструктом, що виробляється саме завдяки колективній рефлексії екзистенційного сенсу буття й темпорального виміру суспільства.

Отже, в екзистенціальній рефлексії на перший план виходить рефлексія Я (рефлексія ідентичності). У предметному відношенні вона реалізується так: 1) як рефлексія уявленої ситуації – події, причинно-наслідкові зв'язки, чинники, мотиви та цілі провідних суб'єктів діяльності; 2) рефлексія взаємозв'язків уявленого Я-нині в уявній ситуації, тобто Я-нині та процеси, суб'єкти, тенденції, наслідки; 3) як рефлексія майбутнього – можливості реалізувати актуальні завдання (ближні цілі) й екзистенційні цілі (дальні цілі), тобто ймовірності та здатності втілити актуальний образ майбутнього Я. Лише здійснивши три виокремлені рефлексивні кроки й отримавши негативні відповіді, можна констатувати, що ситуація несприятлива, взаємозв'язки ненадійні, перспективи невтішні, а отже, надії марні. Фактично, сформулювавши для себе проблемну ситуацію, суб'єкт входить до екзистенціальної царини «тут і нині», тобто усвідомлює необхідність негайної та радикальної зміни способу буття. Саме в цей момент, поставивши себе перед необхідністю зміни способу буття, суб'єкт вимушений поставити й такі питання: як саме потрібно змінити спосіб буття, як саме необхідно діяти натомість, які саме мають бути пріоритети (завдання, цілі, способи). Тобто що є важливим у досвіді та наявних засобах, а що зайвим («шумом», відповідно до метафори І. Ялома).

Відповісти на ці питання неможливо, якщо не включити до поля рефлексії темпоральні уявлення про Я (виокремлені категорії): Я-колись, Я-початкове, Я-очікуване, Я-належне. Звісно, прописана послідовність рефлексивних кроків є схематичною. Суб'єкт ніколи не зіштовхнеться з проблемною ситуацією та не ввійде в царину екзистенціальної приреченості «тут і нині», якщо він підспудно не матиме образного уявлення в категоріях «Я-початкове» та «Я-належне». Це уявлення завжди присутнє, однак воно не завше акту-

алізоване. І лише в акті екзистенціальної рефлексії ці категорії набувають образного оформлення. Як відбувається це образне оформлення? Безперечно, основою є переживання. І тут варто наголосити, що це переживання втрати, переживання очевидної загрози, біль, який охоплює Я від усвідомлення загибелі самої суті власного існування.

Екзистенціальна психологія велику увагу приділяє поняттю «сенси» (В. Франкл, Е. Фромм). Однак наразі з огляду на попередні міркування варто зауважити, що поняття «сенси» є вельми розмитим і не уловлює самої суті екзистенціального переживання, оскільки людина цілком спроможна наповнювати сенсом і дослухання до «шуму». Так, звісно, вона й робить. «Шум» стає сенсом, точніше те, що є шумом за суттю, набуває імен за посередництва високих етичних понять: дружба, доброзичливість, любов, турбота. Уявляється, що цей процес відбувається шляхом використання високих естетичних образів – стандартів і рольових моделей, вироблених мистецтвом і культурою загалом. Натомість в акті екзистенційної рефлексії в момент переживання загибелі Я відбувається перейменування оточуючого, присвоєння йому нових, насичених сенсом імен (наприклад, «турбота» може набути ім'я «залежність» тощо). Відбувається також образне переформатування: установлені стосунки та відносити починають уявлятися за іншими, негативного конотованими образними взірцями, запозиченими, звісно, з того-таки репертуару стандартів і рольових моделей культури. Коли В. Франкл і Е. Фромм пишуть про значущість сенсу, то фактично вони мають на увазі не будь-який сенси, а сенси екзистенціальний, пов'язаний з уявленням особи про сенси її буття, пов'язаний з образним уявленням особи самої себе, тобто уявленням себе в темпоральному вимірі.

Таким чином, переживши зустріч із Танатосом, фактично переживши смерть власного ідеального Я, суб'єкт вдається до воскресіння Я: він повертає до життя Я-початкове та Я-належне, актуалізуючи їх для Я-нині; надає Я-початковому та Я-належному смислового навантаження, формулюючи цілі та завдання; надає їм й образного існування, створюючи ідеалізовані картини становлення та розвитку. У цьому перебігові визначальну роль відіграють, звісно, образні конструкти, оскільки вони залежать лише від сили уяви. При цьому наголосимо, що вибудова образних конструктів «Я-початкове» та «Я-належне» відбувається за естетичними принципами – достеменними правилами драматургії (з актом кінцевого катарсису): добро перемагає зло, якщо не фактично, то принаймні символічно. Відтак в акті екзистенціальної рефлексії відсікається Я-колишнє і Я-ймовірне, а натомість актуалізується Я-початкове та Я-належне. Перша темпоральна пара заперечується як хибна, як така, що веде до загибелі Я-ідеального, оскільки є зумов-

леною несвободою (обставинами, примусом, особистісною слабкістю тощо), а друга темпоральна пара актуалізується як форма автентичної реалізації Я-ідеального. І тут можна бачити сув'язність цієї темпоральної пари з поняттям «самоактуалізація», усталеним в екзистенціальній психотерапії.

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме така послідовність кроків і структурна конфігурація рефлексії використовується під час ідеологічного конструювання часової вертикалі: минуле, сучасне, майбутнє. Кажучи точніше, ідеологія розщеплює минуле на хибне минуле (зумовлене залежністю народу чи держави від певних обставин) і початкове минуле (своєрідний метафізичний задум про певний народ або державу). Аналогічним чином розщеплюється й майбутнє – те, що буде з народом і державою, якщо стан хибного буття збережеться, і те, що має бути, відповідно до метафізичного задуму. У контексті такого розщеплення здійснюється й поділ учасників політичного життя: виробляється політичний дискурс, у якому певні особи та соціальні групи набувають відповідних найменувань й образних потрактувань, які вказують на їхнє відношення до образів минулого та майбутнього, а також їхню роль у сучасному політичному процесі.

Те, що являється нам у вигляді російської ідеології (розлогого, масованого за подачею та строкатого дискурсу), насправді зводиться до простої рефлексивної схеми, в основі якої лежить рефлексія темпоральних образів Я. Наразі варто тільки відзначити, що створені в процесі рефлексії конструкти неодмінно постають у метафоричній формі, а це й дає підстави казати про російські ідеологічні метафори. Водночас зауважимо, що сама метафора, наприклад найпоширеніша та найвідоміша «Москва – Третій Рим», має декілька міфологічних шарів: 1) буквальний – чиста розповідь (горизонтальний рух мислення та свідомості); 2) символічний – перехід від імен до знаків, від взаємин до відносин, від сюжету до структури, зрештою, до чистої символіки (висхідний рух); 3) раціоналістичний – перехід від символіки до сфери праксеології, тобто якщо Москва – Третій Рим, то із цього випливають наказові судження політичного та культурного характеру (низхідний рух); 4) етичний – перехід від знання до судження про обов'язок і переживання цього обов'язку (висхідний рух, який має тенденцією до підйому всіх актуальних практик на новий праксеологічний рівень і набуття нової, але вищої, горизонтальності мислення та свідомості). Це є міфологічна структура будь-якої метафори, зокрема й метафори політичної. Зазначимо також, що, по-перше, єднання всіх цих чотирьох конструктів досягається за допомогою естетичних засобів; по-друге, тільки завдяки естетичній формі метафора та її міфологічна структура є доступною людській свідомості: грю-

кайте і вам відчинять. Наразі «грюкайте» означає створюйте метафори.

Міркування російських істориків, політологів і публіцистів здаються очевидною маячнею. Проте очевидним є й те, що їхня «маячня» є квінтесенцією сучасної російської ідентичності та світогляду, який по-своєму є цілісним, органічним і самодостатнім. А вся річ у тому, що, уявивши своє Я-начальне за посередництва міфів про велич Росії та її історичну місію нести гармонію всьому світові, Росія оцінила свою сучасність – Я-нині – як результат насилля (змова ворогів Росії, ворогів слов'янства та православ'я). Відповідно, у російській свідомості відбувся квазіекзистенціальний переворот: російська свідомість витіснила власну відповідальність за російський спосіб життя й переклала її на інших. Будь-яка особистість (будь-який народ) прагне поділяти позитивне уявлення про себе (інакше неминучим є акт самогубства). Коли ж очевидні факти не дають підстав для такого позитивного уявлення, то факти або витісняються, або заперечуються, або ж відповідальність покладається на інших суб'єктів. Тобто відбувається психологічний захист (З. Фройд виокремлює вісім форм психологічного захисту). Наразі, аналізуючи

особливості російської політичної свідомості, ми маємо всі підстави казати про домінування такої форми психологічного захисту, як «проекція».

Конструюючи своє Я-належне, Росія діє за логікою: етичний обов'язок Росії перед власним Я-начальним – реалізувати величний задум про Росію, а для цього потрібно здолати всіх ворогів, зокрема англосаксонський світ, крім того, повернути на шлях істинний і частину російського народу – українців і білорусів, які впали в пільму омани, поділяючи хибні уявлення про власну відокремленість від єдиного російського народу (зазначені «хибні уявлення» – це також наслідок цілеспрямованої омани; як ми пам'ятаємо з текстів О. Солженіцина, справа рук австрійського генштабу). З психологічного погляду така логіка – це очевидний прояв невротизму. Річ лише в тім, що невротичні відхилення – це завше невід'ємна частина особистості, наразі російської ідентичності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом ; пер. с англ. Т. Драпкиной. – М. : Класс, 2004. – 576 с.

Аналіз теоретико-методологічних підходів щодо політичної участі етнічних акторів на західноукраїнських землях

На підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій та українській політичній думці, автор висновує, що політична участь є однією із центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Зазначається, що інструментальне використання цієї категорії дає змогу визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу в період політизації етнічності. Встановлено, що, незважаючи на аналітичний характер сучасних досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах поліетнічного суспільства.

Ключові слова: дискурс, політична участь, громадянська участь, етнополітика, етнічні актори, поліетнічна держава.

На основании проведенного анализа теоретических подходов к определению сущности, форм, факторов и моделей политического участия граждан, сформированных в мировой и украинской политической мысли, автор подытоживает, что политическое участие является одной из центральных категорий, которая используется для объяснения логики политического процесса в условиях стабильных демократических и переходных политических систем. Отмечается, что инструментальное использование этой категории позволяет определять сущностные характеристики политических отношений, проводить исследования эволюции взаимодействия основных субъектов политического процесса в период политизации этничности. Установлено, что, несмотря на аналитический характер современных исследований теоретических и прикладных измерений политического участия граждан, а также существующий комплекс научных теорий, остается много открытых вопросов, которые возникают в процессе анализа возможностей влияния граждан на институты политической системы в условиях полиэтничного общества.

Ключевые слова: дискурс, политическое участие, гражданское участие, этнополитика, этнические актеры, полиэтничное государство.

On the basis of analysis of theoretical approaches to defining essence, forms, factors and patterns of political participation of citizens formed in the world and Ukrainian political thought, the author concludes that political participation is one of the main categories used to explain the logic of the political process in a stable democratic transition and political systems. It is noted that the use of this tool allows you to define categories of the essential characteristics of political relations, to study the evolution of interaction between the main political players during the politicization of ethnicity. Found that despite the modern analytical studies of theoretical and applied dimensions of political participation of citizens, as well as the existing set of scientific theories, there remain many open questions that arise in the analysis capabilities of citizen participation in the institutions of the political system in a multi-ethnic society. The system tools of modern political science, political participation is understood as an institutionalized mechanism for citizens to influence the political system, the formation of political institutions and policymaking process by which they are implemented articulated social and political interests. Most of the theories of political participation, formed to analyze the political process in the multi-ethnic society, have adaptive capabilities to analyze characteristics of the implementation of the political participation of ethnic political actors.

In modern political science political participation is one of the main categories and understood as citizens to influence the political system, the formation of political institutions and policymaking process. Therefore it involves actions of citizens to deliver authority; efforts in support of candidates and parties in the electoral process; participate in the activities of political parties and interest groups; political subjectivity among citizens in the electoral political discourse. Today in political science singled out a number of classical theories of political participation, which, as a methodological basis of our study can be adapted to identify the main principles of interaction between political actors in terms of ethnonational unity and diversity.

Tool use categories of political participation can determine the essential characteristics of political relations, to carry out the study of the evolution of interaction between the main political players during the politicization of ethnicity. However, despite the existing analytical studies of theoretical and applied dimensions of political participation of citizens, as well as the existing set of scientific theories, today is a lot of open issues that arise in the process of analyzing the possibilities of citizen participation in the political institutions of the system in a multi-ethnic society.

Key words: discourse, political participation, public participation, ethnic policy, ethnic actors, multiethnic state.

УДК 323.21

Монолатій І.С.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політології
Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника

У сучасній політичній науці політична участь є однією із центральних категорій і розуміється як вплив громадян на функціонування політичної системи, формування політичних інститутів та процес

вироблення політичних рішень. Отже, вона, згідно із визначенням української вченої Н. Ротар, передбачає дії громадян із делегування повноважень; діяльність, спрямовану на підтримку кандида-

тів і партій у виборчому процесі; участь у діяльності партій і груп інтересів; політичну суб'єктність громадян у міжвиборчому політичному дискурсі [20, с. 19].

На сьогодні в політичній науці виокремлюється низка класичних теорій політичної участі, які, будучи методологічним підґрунтям нашого дослідження, можуть бути адаптовані до визначення основних принципів взаємодії політичних акторів в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності.

Особливості процесу реалізації політичної участі тими чи іншими громадянами, які залежать від їх майнового статусу, визначили С. Верба та Н. Най: «... політична участь є переважно діяльністю більш багатих, краще освічених громадян із характером діяльності, що має високий соціальний статус, тобто тих, хто потребує соціальних благ у результаті політичної участі меншою мірою, ніж ті, що і так мають переваги у соціальному плані» [30, с. 150]. Така оцінка політичної участі – підтримка з боку держави громадян залежно від їх майнового статусу – увиразнює виборчі цензи, на підставі яких певним категоріям громадян надавалося право обирати й бути обраними в Габсбурзькій монархії. Таким чином, обмежувалася сфера політичної участі раціонально вивіреною (інструментальною) активністю, її мета зводилася до опосередкованого контролю громадян за реалізацією урядовими структурами певних політичних курсів.

Ця диспозиція не тільки певною мірою коригує усталену у вітчизняній науці оцінку формалізації політичної участі громадян Австро-Угорщини, але й розширює обрії тих механізмів, які держава втілювала, зокрема, в Галичині й на Буковині у досліджуваний період. Ми припускаємо, що політична участь у тогочасному західноукраїнському суспільстві здебільшого вносила до нього певну диференціацію, розділяючи його на «своїх» і «чужих». Більше того, у досліджуваному хронотопі політична участь певною мірою виражала соціально-політичний конфлікт, але у його конструктивній формі, відрізняючи інституціоналізовані конфлікти від деструктивних спорадичних соціальних вибухів.

У цьому контексті продуктивно вважаємо і думку італійського політолога А. Піццорно про дві суперечливі функції політичної участі. З одного боку, вона дає змогу тим групам людей, які досягли менших успіхів на економічному ринку, використати політичні засоби, щоб виправдати своє становище, з іншого – соціально й економічно процвітаючі громадяни також здатні використати політичні засоби, щоб підсилити свої переваги. Отже, серйозні проблеми виникатимуть, коли нижній клас економічно і соціально обділених людей не має можливості/здатності винести свої проблеми на порядок денний нації своїми політичними діями [29, с. 16].

Значно розширюють зміст політичної участі М. Кааза та А. Марш, які розуміють її як «вільну

активність громадян, зорієнтовану на прямий чи опосередкований вплив на ухвалення тих чи інших варіантів або альтернатив на різних рівнях політичної системи» [27, с. 28]. Таке розуміння політичної участі як системи усвідомлених цілеспрямованих дій вказує на її добровільний та автономний характер, а принципи мобілізаційних практик вкладаються у параметри політичних технологій або недемократичних режимів.

Для нашого дослідження таке достатньо широке визначення політичної участі, яке охоплює всю діяльність, котра здійснюється з метою впливу на процес ухвалення політичних рішень на різних рівнях політичної системи громадянами добровільно, є значимим для визначення якості участі етнічних політичних акторів. У цьому випадку вона вимірюватиметься за фактичним впливом на політичну систему Австро-Угорщини процесів інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів Галичини і Буковини. Адже, згідно з інтерпретацією М. Кааза та А. Марша, не йдеться про з'ясування, яким чином або чи взагалі легітимовані суб'єкти політичного процесу, чи включені вони до державних або недержавних структур, чи визначають вони себе як союз/асоціація/партія або існують у довільній формі. Отже, керуючись міркуваннями вчених, можемо припустити, що аналіз політичної участі громадян Австро-Угорщини завжди передував з'ясуванню ступеня усвідомлення етнічними політичними акторами того, на якому рівні та в яких органах відбувалося вироблення політичного курсу – у парламенті (рейхсраті), крайових сеймах (ландтаґах), політичними партіями, урядовими структурами, імператором чи місцевими органами влади (намісництвами/крайовими правліннями). У цьому випадку не має значення і форма політичної участі – конвенційна чи неконвенційна. Такий підхід до політичної участі, який не зважає на персональні особливості політичних акторів, як і на її детермінанти, як стверджує М. Кааза, показує політичну участь як різновид соціальної поведінки. Остання «виникає в складному взаємозв'язку між інституційними структурами, конкретними політичними подіями, груповими зв'язками та індивідуальними особливостями» [25, с. 525-526]. Отже, характер політичної участі залежить від специфіки взаємозв'язків між інститутами політичної системи та взаємодії між акторами політичного процесу.

На думку англійського державознавця Ґ. Перрі, політична участь відіграє важливу роль як для політики взагалі, так і для демократії зокрема: «Політика без участі містить внутрішню суперечність, а демократія без участі є беззмістовною» [28, с. 15].

Учений вважає, що в демократичному суспільстві участь має багатофункціональне призначення, більшість теорій політичної участі можна об'єднати у дві групи за підходами: «інструментальні» теорії та «теорії розвитку». Зокрема, перша з них розгля-

дає політичну участь як засіб до певної обмеженої мети, зокрема для кращого захисту особистих чи групових інтересів. Оскільки інструментальні теорії вказують на захисну функцію участі чи вимагають ширшої політичної участі як засобу для досягнення своїх цілей, то участь основної маси «політичного населення» вважається найефективнішим засобом проти тиранії чи для протистояння бюрократії і централізації. Згідно з другою групою, політична участь є суттєвою частиною розвитку людських здібностей, а тому є майже самоціллю і частково засобом цього розвитку, а також певною мірою частиною цього процесу розвитку. А якщо елементи обох підходів можуть поєднуватися («два стилі мислення про участь»), то можливим є й поява третього стилю – «альтруїстської участі». Власне, він міг би виникнути у контексті розвитку і відновлення життя територіальних громад [28, с. 18-19].

На нашу думку, ця теза може бути адаптованою і до реалій етнотериторіального розвитку Австро-Угорщини – через виокремлення етнічного виміру мобілізаційного потенціалу політичної участі населення Галичини і Буковини. Ймовірно, що тут ідеться про вербально-емоційний рівень політичної участі. За форм прояву останнього зростає рівень інтересу і характер політичної інформованості суб'єкта участі (громадянина) щодо політичних процесів, що відбуваються в країні [12, с. 80].

Зауважимо: інструментальний рівень політичної участі пов'язаний з активною діяльністю громадян. Вона спрямована на представництво і захист інтересів/суб'єктів, а її мета – коригування політичних процесів відповідно до цих інтересів. Кінцевим об'єктом політичної участі є влада, окремі її представники і структури [8, с. 36]. Тому, як висновує Н. Ротар, невід'ємною складовою структури влади є вмотивована політична участь громадян в організації та функціонуванні влади. Вона ґрунтується на усвідомленому прагненні бути повноцінними, повноправними і компетентними суб'єктами політичних відносин [20, с. 5].

Особливості політичної участі громадян в умовах етнонаціональної єдності і різноманітності також можна розглядати і через механізм співгромадської демократії А. Лейпхарта, яка є різновидом консенсусної демократії. За його визначенням, співгромадська демократія – це форма організації суспільства, «яка передбачає таку організовану взаємодію основних «одиниць» (етнічних, релігійних чи культурних спільнот, котрі складають політію), за якої жодна з них не опиняється протягом тривалого часу в стані, який може бути розцінений, як ізоляція» [13, с. 20]. Оскільки ця модель має практичний сенс у багаторівневих (багатоукладних) суспільствах, де політичні протиріччя і лінії соціальних розмежувань у цілому збігаються з межами/кордонами соціальних протиріч

(майнових, територіальних, мовних, культурних, національних, релігійних тощо), то політичні фігури (партії, об'єднання) в такому суспільстві формуються з урахуванням цих реалій і репрезентують інтереси певних сегментів суспільства. А якщо основним принципом розв'язання політичних проблем А. Лейпхарт трактує діалог, а конфлікти є скоріше винятком, аніж правилом, то вони врегульовуються процедурним узгодженням інтересів, пошуком взаємоприйнятних рішень, досягненням консенсусу.

Цей механізм, на нашу думку, є цілком прийнятним для дослідження процесів внутрішньої інституціалізації українських, румунських, німецьких і єврейських політичних акторів на Буковині в його, сказати б, компромісно-консensusній складовій. Ідеться тут про «Буковинську згоду» 1910 р., яка продемонструвала еволюцію однієї етнополітичної ситуації до іншої – компромісу й співпраці. Почасті такий підхід можна використати і для з'ясування природи «Галицького компромісу» 1914 р. – початкового етапу конструктивного діалогу українських і польських політичних акторів у Галичині.

Дотичною до моделі співгромадської демократії А. Лейпхарта вважаємо теорію консенсусу Ю. Габермаса. За його визначенням, у людській діяльності надзвичайно важливі комунікативні інтеракції – взаємодії, які ведуть не так до пошуку потрібних засобів для досягнення поставленої мети X, як спрямовані на розуміння суб'єктами, які діють. У цій ситуації партнер комунікації розглядається не як засіб досягнення мети X, а як рівноправний суб'єкт, взаємодіючи з яким можна перевірити і рефлексувати доцільність засобів і мети своєї дії, вступаючи з ним у комунікацію [7, с. 31]. І хоча Габермасова теорія не є універсальною для нашого дослідження в чистому вигляді, однак багато її положень і принципів досить евристичні для пояснення принципів консенсусної демократії, основи якої, хоча б на регіональному рівні, були закладені основними етнічними політичними акторами у вигляді «Буковинської згоди».

Концептуальні засади щодо оцінок рівня політичної участі громадян містять теорії демократії та демократизації, представлені, передусім, дослідженнями Й. Шумпетера та Р. Даля.

Як базову, вихідну модель для побудови емпіричних концептів вимірювання демократії та процесів демократизації теорію Й. Шумпетера використовують для аналізу процесів переходу до демократії з позицій реальної політичної конкуренції [18, с. 307-308; 4, с. 44-45]. Модель демократії, запропонована вченим, виражає особливості політичної системи індустріального суспільства з фрагментарною структурою соціального і політичного конфліктів, недостатньою поінформованістю електорату, толерантністю політичної культури та сформованою групою технічно підготовлених экс-

пертів. Й. Шумпетер пропонував досліджувати демократію з позицій законів економічної конкуренції, коли основними конкурентами в боротьбі за владу стають елітарні групи. «Демократична засада – це така інституціональна система для прийняття політичних рішень, в якій громадяни здобувають право вирішувати, змагаючись за голоси виборців» [23, с. 334].

Це особливо важливо для нашого дослідження, якщо зважити на те, що, по-перше, у випадку захисту групових інтересів етнічними політичними акторами Галичини і Буковини саме політичні суперечності виступали мобілізаційними факторами електоральної та протестної електоральної участі і, по-друге, етноекономічні та ціннісні протиріччя були одними з каталізаторів міжгрупової конкуренції.

Слід підкреслити, що Й. Шумпетер запропонував ефективну схему мотивації політичної участі двох основних суб'єктів виборчого процесу. Перший із них – лідер – діє переважно раціонально, оскільки виходить з чітко окреслених цілей та має відносно сильну й усвідомлену мотивацію політичної участі. Другий суб'єкт – виборці, будучи колективним суб'єктом електорального процесу, в реалізації тієї чи іншої форми політичної участі спирається здебільшого на позараціональні мотиви. У процесі електоральної взаємодії еліта, яка обирається на певний термін, перебирає на себе функції політичного представництва інтересів більшості населення, яке, у свою чергу, позбавляється можливості діяти упродовж такого ж відрізка часу [18, с. 312].

Аналізуючи процес взаємодії політичних лідерів та виборців, учений рекомендував враховувати технологічні елементи, які сьогодні відомі як політичні технології. За аналогією з ринковими механізмами, коли споживачі «настільки залежить від впливу реклами й інших методів впливу, що виробники частіше диктують умови замість того, щоб самим керуватися бажанням споживачів», у політиці технології згодом стають настільки впливовими, що «не народ у дійсності порушує і розв'язує питання; ці питання, що визначають його долю, порушуються й вирішуються за нього» [23, с. 27, 336]. Й. Шумпетер розумів виборчий процес як реальну (раціональну) політичну конкуренцію за політичне лідерство, характерну для будь-якого суспільства, й основним механізмом актуалізації прихованих інтересів виборців вважав вибори, які відбуваються на засадах конкуренції. Саме конкурентні вибори здатні створювати інші свободи, зокрема свободу слова, друку, віросповідання [20, с. 36].

На його думку, забезпечити процес перетворення мирної боротьби між елітарними групами суперників на законну норму політичного процесу здатні сильні партії. Вони і є посередниками між громадянським суспільством (буденними потре-

бами виборців) та політичною системою, виконуючи при цьому і регулятивні функції у процесі конкуренції за владу, яку здійснюють елітарні групи. «... навіть та невелика ініціатива, яку виявляє електорат, погоджуючись на ту чи іншу кандидатуру, обмежується наявністю партій. Партія – це група, члени якої ставлять собі за мету спільними діями в конкурентній боротьбі здобути політичну владу» [23, с. 351]. Вчений вважав, що існування партій і політиків засвідчує, що «виборці не здатні на інші дії, крім масового переходу на бік того або іншого кандидата, тобто намагання регулювати політичну боротьбу шляхом точного повторення практики торговельної асоціації» [23, с. 351]. Дотримуючись економічного підходу до пояснення політичних процесів, вчений радив політикам запам'ятати вислів: «Я торгую голосами так само, як вони (бізнесмени. – *Авт.*) торгують нафтою» [23, с. 353-354]. Політичні партії в теорії Й. Шумпетера виступають у ролі організуючого начала, що дає змогу виборцям зрозуміти колективну природу вибору, який вони здійснюють в електоральних ситуаціях. «Для того, щоб терміни «делегування» та «представництво» взагалі мали якийсь сенс, вони повинні стосуватися не окремих громадян..., а народу в цілому. Тоді можна уявити, що народ як такий делегує свої повноваження, скажімо, парламентові як своєму представникові» [23, с. 308].

Подальшої розробки теорія Й. Шумпетера зазнала у працях Дж. Сарторі про «конкурентну демократію». Для нього демократія – політичне змагання між групами лідерів за підтримку населення, яке відображається у періодичних виборах. У міжвиборчий період громадяни можуть критикувати, але не повинні прагнути управляти. Вони мусять поважати «поділ праці» між ними та урядовцями, тому за такою схемою перші є швидше «контролерами», аніж «учасниками» [29, с. 5]. Тому основним критерієм життєздатності ліберальної демократії вважають не високий рівень участі громадян у політиці, а стабільність системи та її здатність контролювати лідерів. Із цього погляду громадянська участь відіграє лише обмежену роль у демократії. Під останньою, на думку Н. Ротар, фактично розуміють найменш політизовані форми політичної участі, наголошуючи на участі не просто населення, а саме громадян країни: «Якщо при аналізі політичної участі голосування виступає як центральна, основна форма, то під час використання категорії «громадянська участь» голосування є однією з найменш дієвих, несуттєвих форм участі» [20, с. 32].

Підкреслимо, що чітку межу між поняттями «політична участь», «громадянська участь» та «громадська участь» проводять сучасні російські політологи. Так для Р. Апресяна громадянська участь має чітко окреслені принципи функціону-

вання. До них, зокрема, відносять представництво інтересів усіх верств суспільства у політичному процесі, включення громадян в обговорення та розробку політичних, соціально-економічних, культурних програм і проектів, а також вплив громадян на ухвалення рішень та контроль за їх виконанням [400, с. 31-32, 43]. Громадянську участь як один із принципів функціонування громадянського суспільства, коли громадянам конституційно гарантується право публічно висловлювати власну точку зору та забезпечується залучення рядових громадян до процесів політичного управління, пропонує розуміти А. Айвазян [1, с. 7, 17]. Оскільки громадянська участь не тотожна громадській участі, оскільки основними акторами останньої виступають не громадяни, а громадські організації, то для Т. Виноградової і А. Сунгурова вона має інший вимір. На їхню думку, громадська участь є запланованими зусиллями з втягнення громадян у процес ухвалення рішень і запобігання/розв'язання конфліктів через двосторонню взаємодію громадських організацій та органів місцевого самоврядування [6]. Їхні міркування доповнюють Є. Білокурова та Д. Воробйов, які під громадською участю розуміють громадську активність населення у формі дій, які пов'язані з представництвом і захистом своїх інтересів та інтересів відповідних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. До типів акторів, яким притаманні різні роди і форми громадської участі, дослідники відносять такі «аналітичні групи»: традиційні некомерційні недержавні організації, вбудовані в реалізацію соціальної політики на локальному рівні; експертні некомерційні недержавні організації; стихійні проблемно-орієнтовані ініціативи, які постають під час виникнення загроз, що значимі для населення в цілому і/або для окремих соціальних груп. Як правило, останній тип акторів – це тимчасові об'єднання громадян, які мусять виступати на захист своїх прав [3].

У випадку таких пропозицій російських науковців доречною залишається ідея Г. Алмонда та С. Верби про т. зв. синдром демократичної участі – розуміння важливості активної громадянської участі кожної людини для підтримки життєдіяльності суспільства. Така пропозиція характеризується високими показниками суб'єктивної впевненості в ефективності власної участі; почуттям громадянської відповідальності; довірою, яку громадяни відчують одне до одного та до інститутів державного і місцевого управління; членством громадян у різних організаціях, пов'язаних із функціями артикуляції та акумуляції суспільних інтересів [24, с. 127, 142, 213, 249].

На нашу думку, такі підходи щодо актуалізації громадянської участі прийнятні у сенсі можливої формалізації Австро-Угорщиною політичної участі громадян через створення громадських об'єднань і право громадян на громадські зібрання, а отже,

представництва і захисту інтересів громадян та інтересів певних соціальних груп на різних рівнях прийняття рішень. Адже громадянська участь спирається на знання й цінування людьми власних прав і свобод, визнання суспільних норм і законів, готовність їх дотримуватися, здатність ставати на захист своїх інтересів, вміння вимагати від уряду виконання його функцій, відповідати за використання своїх прав і свобод [16, с. 261].

Елітарна теорія демократії, проаналізована вище, принципово подібна до плюралістичних теорій демократії, а однією з її найпоширеніших є концепція поліархії Р. Даля. Для вченого реалістичний варіант демократії – поліархія – передбачає змагання, відкрите для участі, тому її зміст визначається двома взаємозалежними вимірами – політичної участі та політичної конкуренції. А визначальною особливістю поліархічної політичної системи, за визначенням Н. Ротар, є високий ступінь реакції влади на політичні переваги громадян, які мають «рівні права для їх вираження, трансляції та реалізації в основних формах політичної участі» [20, с. 41]. Ідея необхідності політичної участі громадян як чинника забезпечення життєздатності демократії відображена Р. Далем в основних параметрах демократії: 1 – виборна влада; 2 – вільні та справедливі вибори; 3 – включаючи виборче право; 4 – право претендувати на обрання; 5 – свобода висловлювання власної думки; 6 – альтернативна інформація; 7 – організаційна самодіяльність [19, с. 269, 270].

Як зауважує Р. Даль, політична участь має розумітися не тільки як право громадян брати участь у вільних та чесних виборах, а й «так би мовити, в системі суспільного опонування» [11, с. 9]. Отже, право участі у виборчому процесі одночасно збільшує шанси громадян на конвенційну опозиційну участь, і, навпаки, «відсутність права на опозицію майже позбавляє права на «участь» того змісту, що його він має у країнах, де існує суспільний протест» [11, с. 10].

Зважаючи на взаємозумовленість електоральної та опозиційної форм політичної участі, Р. Даль підкреслює, що всі громадяни мусять мати адекватні та рівні можливості для вираження своїх власних переваг стосовно кінцевого результату їхньої діяльності. Тому заперечення за будь-яким громадянином можливостей ефективної участі означає, що «їх переваги не беруться до уваги, оскільки невідомі або враховані невірно» [9, с. 163]. Зауважимо: в сучасній політичній науці авторитетною є точка зору, відповідно до якої тільки повноправні громадяни, за інших рівних умов, є достатньо компетентними для участі у виробленні рішень, які обов'язкові для усієї політичної системи [20, с. 24]. Показовою є ідея Р. Даля, який говорить: «... Загальна участь. До корпусу громадяни, яка управляється відповідно до демократичних норм, пови-

нні входити всі особи, на яких поширюється юрисдикція цієї країни, за винятком тих, хто перебуває у ній тимчасово, і тих, чия недієздатність доведена» [10, с. 78]. Одночасно вчений визнає, що будь-яка група дорослих людей, яка виключена з демосу, оскільки немає громадянства, «неминуче виявляється ущемленою у захисті своїх інтересів. Демос, що виключає, зазвичай не захищає інтереси виключених» [9, с. 194].

У нашому випадку така парадигма актуалізує проблему політичної участі євреїв в Австро-Угорщині. Адже специфічна етнополітична модель Габсбурзької монархії передбачала гарантування рівності прав групи при одночасному невизнанні її соціокультурних особливостей. Саме таку позицію центральна влада обстоювала в «єврейському» питанні. Сутність її зводиться до констатації того, що, будучи рівноправними австрійськими громадянами, євреї були позбавлені права участі, зокрема електоральної, як окрема національна і політична спільнота. Тому сутність етнонаціональної політики Відня ми визначаємо такою, що пропонувала громадянське рівноправ'я в обмін на етнічне самозречення. За такої моделі небажаному, з точки зору центральної влади «чужому» пропонувався той своєрідний варіант рівності, який де-факто означає нерівність. Адже, враховуючи сучасні критерії в тлумаченні рівноправ'я, збереження самості громадянина, а отже, й групи, його слід трактувати невід'ємним, природним правом. Отже ціна, яку мали сплачувати євреї Дунайської монархії за рівність з іншими громадянами, – непропорційна, а застосована щодо них схема засвідчує використання владою у сфері етнонаціональних відносин елементів селективності. Зокрема, йдеться тут і про позицію нації-держави стосовно введення національного кадастру, зокрема окремої Єврейської курії.

У цьому контексті підкреслимо, що останнім часом все більшого значення набуває ще один зріз у визначенні суті політичної участі, коли вона ставиться в залежність від того, ким реалізується в політичному просторі. Зокрема, йдеться про громадянство окремих осіб, які виступають у ролі акторів політичного процесу. Оскільки проблема участі негромадян у політичному процесі країни, в якій вони постійно проживають, є досить актуальною для сучасної політичної науки [18, с. 79-80], то щодо теоретичного розв'язання цієї проблеми виокремлюють кілька основних підходів – М. Дж. Міллера, Ю. Габермаса, Р. Брюейкера та Х. Ларді.

Прихильник традиційного розв'язання питання співвідношення громадянства і політичних прав людини М. Дж. Міллер наголошує, що позбавлення негромадян політичних прав не завжди повинно мати абсолютний характер. «В умовах західних демократій іноземці мають можливість приймати участь у політичному житті своїх рідних країн і бути

представленими організаціями, які орієнтуються на ці країни. Таку форму участі можна назвати традиційною, і, судячи з усього, вона залишається основною формою політичної активності іноземців у країнах Заходу» [15]. Окрім виборів, моделями участі в політичному житті дослідник називає п'ять напрямів: 1 – участь у політичному житті країни імміграції; 2 – право дорадчого (консультативного) голосу; 3 – участь у діяльності заводських і фабричних рад; 4 – участь у діяльності політичних, релігійних і громадських (суспільних) організацій; 5 – участь у позапарламентській опозиції. Якщо перший напрям належить до політичного життя країни імміграції, то решта – до політичного життя країни проживання [15].

Визначаючи сутність деліберативної політики, Ю. Габермас зауважує, що, згідно з ліберальним поглядом, статус громадян визначається мірою суб'єктних прав, якими ті володіють стосовно держави й інших громадян. А згідно з республіканським поглядом, статус громадян не визначається за зразком негативних свобод, якими вони можуть користуватися як приватні особи. «Права громадян держави, передовсім права на участь у політичному житті й на політичну комунікацію, – це радше позитивні свободи. Вони гарантують не свободу від зовнішнього примусу, а участь у спільній практиці, через здійснення якої громадяни тільки і можуть стати тими, ким вони бажають бути – політично відповідальними суб'єктами спільноти вільних і рівних» [7, с. 339-340]. Разом із тим Ю. Габермас пропонує замінити систему громадянства національних держав на систему громадянства світу. Це сприятиме, на його думку, уникненню політичних конфліктів світового масштабу [11, с. 22].

«Членство без громадянства» – провідна ідея Р. Брюейкера, який спеціально дослідив економічні та соціальні права «негромадян». «Володіння повними політичними правами зовсім не гарантує їх ефективного використання – зосібна, тими групами суспільства, які можна було б назвати слабкими в організаційному і фінансовому сенсі позбавлення – чи самопозбавлення – іммігрантів формального громадянства призводить до того, що значна частина населення країни (у т. ч., особливо значна частина осіб, які займаються фізичною працею) не має права участі у виборах; а інтереси груп, позбавлених виборчих прав, як правило, практично не враховуються у рамках демократичного політичного процесу» [5]. Вчений пропонує розглядати сучасну систему («подвійного») членства легалізованих мігрантів у країнах Західної Європи і Північної Америки й осіб без громадянства в країнах Прибалтики у вигляді двох концентричних кіл. Перше, «внутрішнє», коло символізує тих членів суспільства, які входять у національну політичну спільноту і є громадянами. Друге,

«зовнішнє, коло символізує участь у національній соціально-економічній спільноті та охоплює, окрім громадян, що постійно проживають у країні, іноземців, негромадян, а в Європі – громадян країн ЄС, що проживають у країні [5].

Парадоксом співіснування цих двох кіл Р. Брюейкер називає самовиключення/виключення члена соціально-економічної спільноти зі спільноти політичної. Оскільки самовиключення пов'язане з тим, що надійний статус натуралізованого іноземця може задовольняти людину та уповільнювати її дії на шляху отримання статусу громадянина, то демократія, на думку дослідника, може відбутися тільки за умови максимальної відповідності контурів зовнішнього і внутрішнього кіл [18, с. 80]. Зокрема, членство у політичній спільноті передбачає окремі привілеї й окремі обов'язки, які не поширюються на членів ширшої соціально-економічної спільноти. До таких привілеїв Р. Брюейкер відносить право на участь у національних виборах, прямим наслідком якого є право участі у формуванні національної політики. Крім цього, члени політичної спільноти володіють правом займати посади, пов'язані з використанням суспільної влади. Серед обов'язків, які притаманні тільки членам політичної спільноти, учений називає військову повинність [5].

Ми вважаємо таку думку продуктивною щодо дослідження громадянської і політичної участі етнічних акторів в Австро-Угорщині, адже щодо євреїв Галичини і Буковини, котрі, як і їхні одноплемінники в Габсбурзькій монархії, були позбавлені прав національної, а отже, і політичної спільноти, саме держава інтегрувала їх в етнополітичний організм на підставі загальної військової повинності, а отже, де-факто визнавала членами політичної спільноти. А якщо йдеться про Брюейкерове розуміння участі, відповідно до якого окремими політичними правами наділяються не лише громадяни, але й особи, які є членами суспільства з соціальної та економічної точок зору [5], то залучення західноукраїнських євреїв у загальнодержавний контекст за допомогою, передусім, економічної інтеграції було, ймовірно, заходом держави щодо формування напівчленів суспільства, які вже на досліджуваний нами період володіли невід'ємними економічними правами, але були цілком позбавлені прав та обов'язків національної спільноти. Отже, як висновує Дж. Кейренс, схожі повноцінні учасники соціального і економічного життя країни «уже є членами національної спільноти де-факто; поступово все стійкішою стає тенденція визнати їх членами національної спільноти де-юре» [5]. Оскільки в сучасних націях-державках існує дві форми членства у суспільстві (перша – громадянство, *citizenship*, друга, за визначенням Т. Хеммара, – «статус натуралізованого іноземця», *denizenship*), то і громадяни, й іноземці належать

до нації-держави і є частиною національної спільноти [5].

Політичну участь один з очільників комунітарної теорії Х. Ларді вважає центральною у процесі створення стійкого політичного співтовариства (спільноти). Індивідуальні актори, зауважує він, за допомогою політичної участі пізнають себе та усвідомлюють власні політичні інтереси, соціалізуються та реалізуються в певній політичній системі відповідно до її норм і правил. А тому, вважає дослідник, неправильно заперечувати право політичного голосу щодо тих, у кого відсутній юридичний статус громадянина [26, с. 76-77, 98, 99].

У площину політичного рівноправ'я та ефективного контролю за урядовими структурами Р. Далем переноситься питання громадянської компетентності – основне завдання забезпечення життєздатності демократії в суспільстві, що, у свою чергу, дасть змогу членам соціуму брати свідому участь у політичних процесах. Намагаючись розв'язати цю проблему, учений одним із найдієвіших засобів підвищення рівня громадянської компетентності називає право громадян мати рівні та ефективні можливості отримання інформації щодо альтернатив політичного курсу та їх імовірних наслідків. З-поміж таких ефективних засобів Р. Даль низиває шкільну освіту, яка забезпечуватиме «елементарну компетентність»; політичні партії та групи інтересів, які скорочуватимуть обсяги необхідної інформації для того, щоб вони могли «сформувати для себе адекватне уявлення про той чи інший аспект проблеми і брати активну й ефективну участь у політичному житті»; асоціації громадян, ресурсне забезпечення яких даватиме можливість «простим громадянам отримати в органах влади своїх представників»; досвід політичної участі, який формуватиметься методом спроб та помилок [10, с. 176-177].

Оскільки Р. Даль аналізує роль політичної участі не тільки в процесах підтримки громадянами демократичних процесів, а звертається і до пояснення ролі політичної участі у процесах, які відбуваються під час демократизації політичної системи [11, с. 20-21], вважаємо, що суть класичних ліберальних свобод, які насичують змістом політичну участь, дозволяє певною мірою характеризувати процеси зовнішньої та внутрішньої інституціоналізації українських, польських, єврейських, румунських і німецьких політичних акторів Галичини і Буковини в зазначений період. Саме класичні ліберальні свободи є тим необхідним інструментарієм, який дає можливість чітко визначати критерії демократизації політичного процесу. З-поміж них Р. Даль на перше місце ставить ефективну участь громадян у розумінні рівних і дієвих можливостей для висловлення своїх поглядів та рівне виборче право як «рівні та реальні можливості для голосування, причому всі голоси мають

однакову силу» [10, с. 41]. Не менш важливим наслідком демократизації є розширення спектра форм політичної участі, що в поєднанні з політичною конкуренцією спричиняє зміни характеру участі громадян у діяльності політичних партій. Адже конкуренція в умовах багатопартійності спонукає партії до постійного діалогу зі своїми членами, прибічниками та потенційними виборцями «за допомогою організацій на рівні виборчого округу, району, осередку» [11, с. 22].

У цьому контексті ідеї Р. Даля є особливо цінними, оскільки у досліджуваній нами період Австро-Угорщина через окреслення правил політичної конкуренції між суб'єктами електорального змагання і ухвалення відповідного виборчого законодавства формалізувала політичну участь її громадян, виробивши підґрунтя для політичної конкуренції етнофорів. Отже, політичні переконання, сформовані соціокультурним, економічним та політичним контекстом того суспільства, в якому вони реалізуються, будуть вихідним моментом, який визначатиме характер політичних дій громадянина. Ба більше, зазначає Н. Ротар, переконання окремих громадян впливають не лише на індивідуальні політичні дії, а й на колективні, формуючи таким чином структуру та визначаючи принципи функціонування політичних інститутів, систем, режимів [20, с. 44-45].

З огляду на вищесказане, дослідження ролі політичної участі громадян у процесах модернізації та демократизації є ще одним важливим теоретико-методологічним дискурсом аналізу взаємодії політичних акторів в умовах етнопонаціональної єдності і різноманітності. Визначаючи основні чинники модернізаційних процесів, С. Гантінгтон підкреслює, що вони пов'язані «зі все більшою участю у політиці різних соціальних груп», яка «для соціально мобілізованого індивіда є засобом висхідної мобільності» [22, с. 52, 71]. Схематично зображуючи значення політичної участі для процесів модернізації, вчений пропонує такий ряд залежностей: 1 – Соціальна мобілізація : Економічний розвиток = Соціальне розчарування; 2 – Соціальна фрустрація : Можлива мобільність = Політична участь; 3 – Політична участь : Політична інституціоналізація = Політична нестабільність [22, с. 89-90].

Отже, як бачимо, відсутність можливостей для мобільності та низький рівень політичної інституціоналізації призводить до кореляції між соціальними фрустраціями та політичною нестабільністю. А співвідношення рівня політичної активності з характером політичної інституціоналізації приводить до формування різних типів політичних систем: «Політичні системи з низьким рівнем інституціоналізації та високим рівнем активності – це системи, де соціальні сили діють безпосередньо у політичній сфері, використовуючи власні методи.

Такі політичні системи можна назвати преторіанськими. Навпаки, політичні системи з високим значенням співвідношення інституціоналізації до політичної активності населення можна назвати громадянськими» [22, с. 95-96].

Проведений аналіз дозволив С. Гантінгтону розрізнити два типи політичної участі – автономну (свідому) та мобілізаційну (примусову). У масовому суспільстві «політична активність характеризується неструктурованістю, непостійністю, аномією та строкатістю. Характерною формою політичної активності населення для такого суспільства є масовий рух, який поєднує насильницькі та ненасильницькі, законні та незаконні дії, примус поряд з переконанням» [22, с. 104]. А через те, що у масовому суспільстві відсутні організовані структури, які б співвідносили політичні прагнення та дії населення із цілями його лідерів, формуються прямі відносини «маси – лідери»: лідери здатні мобілізувати маси, а останні у свою чергу здатні впливати на лідерів [20, с. 51]. Оскільки політична активність громадян не обов'язково означає здійснення контролю народу над урядом, то і демократії, і диктатури вчений відносить до активістського типу політичних систем. Щоправда, у демократіях, на відміну від диктатур, функціонує основна структура, інституційний засіб, здатний організувати політичну участь громадян, – політичні партії, які «не стільки заповнюють інституційний вакуум, скільки підтримують інституційні сили», знижують ризик нестабільності політичної системи, пов'язаний з активністю громадян [22, с. 393]. Підсумовуючи, С. Гантінгтон виокремлює чотири варіанти залежності між рівнем політичної участі громадян та рівнем політичної інституціоналізації демократії:

1. Політичним системам зі стабільним балансом між політичною участю та інституціоналізацією, за умови їх низького рівня та в разі, якщо піднесення політичної активності не супроводжується розвитком політичних інститутів, загрожує дестабілізація.

2. У тих політичних системах, де сформовано дієві демократичні політичні інститути, які здатні контролювати високу політичну активність громадян, буде спостерігатися стабільність.

3. Там, де активність громадян випередила інституціоналізацію, скоріше за все, фіксуватиметься нестабільність.

4. За умови існування балансу між політичною активністю та процесом інституціоналізації в ситуації високого рівня обох процесів буде формуватися стабільна політична система [22, с. 391-392].

На наш погляд, використання саме модернізаційної концепції С. Гантінгтона дозволяє розглядати етнопонаціональну сферу Австро-Угорщини через призму взаємозалежності рівня політичної участі громадян та рівня політичної інституціоналі-

зації базових інститутів демократії, зокрема функціонування етнічних політичних партій у досліджуваному хронотопі.

Оскільки цей період був позначений ще й модернізацією політичної системи Габсбурзької монархії, що призвела до інституціоналізації та діяльності етнічних політичних акторів, актуальною у розрізі нашої роботи є теорія демократії участі, використання якої певною мірою може вказати на, по-перше, заміну мобілізованих мас політичними партіями, які вже без участі громадян домовлялися між собою про принципи інституціоналізації, а, по-друге, на інституційні умови демократизації тогочасних суспільств Галичини і Буковини, соціальної емансипації, політичної самореалізації етнофорів в умовах кризових явищ в економічних відносинах – через часткове згортання активності у політичній сфері через активізацію діяльності щодо захисту своїх групових прав в етноекonomічних та соціокультурній сферах.

Отже, на підставі здійсненого аналізу теоретичних підходів до визначення суті, форм, чинників та моделей політичної участі громадян, сформованих у світовій політичній думці, висновуємо, що політична участь є однією із центральних категорій, яка використовується для пояснення логіки політичного процесу в умовах стабільних демократичних та перехідних політичних систем. Її інструментальне використання дає змогу визначати сутнісні характеристики політичних відносин, здійснювати дослідження еволюції взаємодії основних суб'єктів політичного процесу у період політизації етнічностей. Разом із тим, незважаючи на аналітичний характер існуючих досліджень теоретичних і прикладних вимірів політичної участі громадян, а також існуючий комплекс наукових теорій, сьогодні залишається багато відкритих питань, які виникають у процесі аналізу можливостей впливу громадян на інститути політичної системи в умовах поліетнічного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Айвазян А.А. Гражданственность и гражданское участие / А.А. Айвазян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М. : Аслан, 1997. – С. 7–17.
2. Апресян Р. Г. Гражданское общество: участие и ответственность / Р.Г. Апресян // Гражданское участие. Ответственность. Сообщество. Власть. Неконцептуальный сборник. – М. : Аслан, 1997. – С. 31–44.
3. Белокурова Е., Воробьев Д. Общественное участие на локальном уровне в современной России / Елена Белокурова, Дмитрий Воробьев // Неприкосновенный запас. – 2010. – № 2 (70) [Электронный ресурс]. – <http://ma-gazines.russ.ru/nz/2010/2/be8.html>
4. Бортников В. Особенности участия граждан в концептуальных моделях демократии / В. Бортников // Политический менеджмент. – 2007. – № 3. – С. 38–50.
5. Брубейкер У.Р. Членство без гражданства : эко-

номические и социальные права «неграждан» / Уильям Роджерс Брубейкер [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter4.htm>

6. Виноградова Т., Сунгуров А. Гражданская активность и общественное участие / Татьяна Виноградова, Александр Сунгуров [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.hro-uz.narod.ru/civpar1.htm>

7. Габермас Ю. Залучення іншого. Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; перекл. з нім.. – Львів : Астролябія, 2006. – 416 с.

8. Гончаров Д.В. Теория политического участия / Д.В. Гончаров. – М. : Юристъ, 1997. – 285 с.

9. Даль Р. Демократия и её критики / Роберт Даль / под ред. М.В. Ильина ; пер. с англ. – М. : РОССПЭН, 2003. – 576 с.

10. Даль Р. О демократии / Роберт Даль / под ред. О. А. Алекринского ; пер. с англ. – М. : Аспект-Пресс, 2000. – 208 с.

11. Даль Р.А. Полиархия. Участь у політичному житті та опозиція / Роберт А. Даль ; пер. з англ. – Харків : Каравела, 2002. – 216 с.

12. Іовчу Г.М. Теоретичні підходи щодо аналізу феномену «політична участь» / Г.М. Іовчу // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – Том 14, вип. 2 : Соціологія і політичні науки. – 2009. – С. 77–83.

13. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах : сравнительное исследование / Арндт Лейпхарт ; пер. с англ.. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – 287 с.

14. Липсет С., Роккан С. Структуры размежеваний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / Сеймур Липсет, Стейн Роккан // Политическая наука. – 2004. – № 4. – С. 204–234.

15. Миллер М. Дж. Неграждане : участие в политической жизни и политическое представительство / Марк Дж. Миллер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrights.ru/text/b7/Chapter7.htm>

16. Основы демократії : підручник для студентів вищих навчальних закладів / за заг. ред. А.Ф. Колодій. – 3-тє вид., онов. і доп. – Львів : Астролябія, 2009. – 832 с.

17. Ротар Н. Методологічні проблеми дослідження політичної участі в період постбіхевіоризму / Н. Ротар // Вісник Львівського університету. – 2010. – Вип. 1. – С. 79–88. – (Серія : філософсько-політологічні студії).

18. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Йозефа Шумпетера / Н. Ротар // Історико-політичні проблеми сучасного світу : збірник наукових статей. – Чернівці : Рута, 2005. – Т. 10–11. – С. 307–315.

19. Ротар Н. Проблеми політичної участі в теорії демократії Роберта Даля / Н. Ротар // Науковий вісник Чернівецького національного університету : Збірник наукових праць. – Вип. 272 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 268–273.

20. Ротар Н. Ю. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду : монографія / Н. Ю. Ротар. – Чернівці : Рута, 2007. – 472 с.

21. Танчев Е. Политическая свобода и политические права в современных национальных государствах : органическая модель / Евгений Танчев //

Политические права и свободы : сборник докладов. – М. : Институт права и публичной политики, 2005. – С. 183–190.

22. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / Сэмюэл Хантингтон ; пер. с англ. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

23. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Йозеф Шумпетер ; пер. з англ. – К. : Основи, 1995. – 528 с.

24. Almond G.A., Verba S. The Civic Culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Gabriel Abraham Almond, Sidney Verba. – Princeton : Princeton University Press, 1963. – 392 p.

25. Kaase M. Partizipation / Max Kaase // Wörterbuch Staat und Politik / Hrsg. von Dieter Nohlen. – 3., überarb. Auflage. – München ; Zurich : Piper, 1995. – S. 525–526.

26. Lardy H. Citizenship and the right to vote / Heather Lardy // Oxford Journal of Legal Studies. – Oxford, 1997. – Vol. 17 (1). – P. 75–100.

27. Marsh A., Kaase M. Political Action : A theoretical perspective / Alan Marsh, Max Kaase // Political Action. Sage Publication / Ed. by S.H. Barnes, M. Kaase. – Princeton, 1979. – Ch. 2. – P. 28–42.

28. Parry G. The idea of political participation / Geraint Parry // Participation in politics / Ed. by G. Parry. – Manchester : Manchester University Press, 1972. – P. 3–38.

29. Parry G., Moyser G., Day N. Political participation and democracy in Britain / Geraint Parry, George Moyser, Neil Day. – Cambridge (England), New York and Port Chester : Cambridge University Press, 1992. – 509 p.

30. Verba S., Nie N. Participation in America : Political Democracy and Social Equality / Sidney Verba, Norman H. Nie. – N.Y., 1972. – 428 p.

Тихомирова Є.Б.

Вербальний і візуальний контекст позиціонування українських єврорегіонів

Розглянуто єврорегіони як важливу складову інформаційного простору України. Перспективи їх розвитку пов'язано з ефективним позиціонуванням та формуванням привабливого й стабільного іміджу, що віддзеркалюють транскордонну взаємодію українських регіонів і стосуються практики вербального й візуального позиціонування їхніх програм і проєктів. Акцентовано увагу на вербалізації як словесному оформленні наявного досвіду, переведенні почуттів у мовну форму, а також візуалізації інформації, в основі якої знаходиться створення образів і впровадження певних моделей сприйняття інформації. Охарактеризовано досвід Європейського Союзу, який надає переконливі приклади ефективної вербально-візуальної підтримки регіональних проєктів. На нашу думку, інформаційно-комунікаційний супровід транскордонної взаємодії українських єврорегіонів потребує відповідної регламентації вербального та візуального позиціонування проєктів на рівні окремих єврорегіонів, чого фактично не існує.

Ключові слова: вербалізація, візуалізація, єврорегіон, Європейський Союз, інформація, комунікація, Україна.

Рассмотрено еврорегионы как важную составляющую информационного пространства Украины. Перспективы их развития связаны с эффективным позиционированием и формированием привлекательного и стабильного имиджа, которые отражают трансграничное взаимодействие украинских регионов и касаются практики вербального и визуального позиционирования их программ и проектов. Акцентируется внимание на вербализации как словесном оформлении имеющегося опыта, переведении чувств в языковую форму, а также визуализации информации, в осно-

ве которой находится создание образов и внедрение определенных моделей восприятия информации. Охарактеризован опыт ЕС, который предоставляет убедительные примеры эффективной вербально-визуальной поддержки региональных проектов. По нашему мнению, информационно-коммуникационное сопровождение трансграничного взаимодействия украинских еврорегионов нуждается в соответствующей регламентации вербального и визуального позиционирования проектов на уровне отдельных еврорегионов, чего фактически пока нет.

Ключевые слова: вербализация, визуализация, еврорегион, Европейский Союз, информация, коммуникация, Украина.

Euroregions considered as an important part of the information space of Ukraine. Their development prospects author connects with an effective positioning and formation of an attractive and stable image, which reflect the cross-border interaction of Ukrainian regions and relate to the practice of verbal and visual positioning of their programs and projects. Emphasize the verbalization as verbal formulation of the experience, feelings translated into linguistic form, and information visualization, which is based on image creation and implementation of specific models of perception. Characterized by the experience of the European Union, which provides good examples of effective verbal and visual support regional projects. According to the author, information and support for cross-border cooperation communication Ukrainian Euroregions needs the proper regulation of verbal and visual positioning projects at the level of individual Euroregions, which actually yet.

Key words: verbalization, visualization, Euroregion, European Union, information, communication, Ukraine.

УДК 339.92:001.92(477)

Тихомирова Є.Б.,
доктор політичних наук,
завідувач кафедри міжнародної
інформації
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки

Постановка проблеми. Єврорегіони – важлива складова інформаційного простору України та Росії. Перспективи розвитку прикордонних територій сьогодні поряд з іншими чинниками обумовлені ефективним їх позиціонуванням і формуванням привабливого та стабільного іміджу. Оскільки роль інформації постійно зростає, збільшується також значення нематеріальних активів, імідж стає одним із провідних факторів впливу на формування уявлень людей про навколишній світ і в підсумку на їхню поведінку.

Інформаційно-комунікаційні аспекти транскордонної взаємодії україно-російських регіонів віддзеркалюють не лише змістовний контекст їхньої співпраці, а й стосуються практики вербального й візуального позиціонування програм і проєктів, що реалізуються тут. Ця проблема фактично й досі не досліджувалася науковцями, хоча загальнотеоретичні питання вербалізації та візуалізації вже давно стали предметом серйозних наукових пошуків.

Аналіз останніх досліджень. Відповідно, проблематика візуалізації й вербалізації інформації дедалі більше стає об'єктом наукового інтересу вчених різних наукових шкіл [1; 2; 3; 4]. Нами ця проблематика досліджувалася в контексті інформаційної підтримки регіональної політики Європейського Союзу (далі – ЄС) [5] та інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва України на східних кордонах [6].

Мета статті – визначити особливості вербально-візуальної подачі інформації в умовах транскордонної співпраці різних українських регіонів.

Виклад основного матеріалу. *Єврорегіон* (англ. *euroregion*) – європейська форма міжнародної інтеграції, яка ґрунтується на співробітництві двох чи більше територіальних утворень, що перебувають у прикордонних районах сусідніх держав Європи. Фактично це територія, що включає не менше двох європейські країни, між якими розвивається цілеспрямована транскордонна

співпраця, що реалізує певні економічні, соціальні та культурні проекти й програми та є своєрідним інструментом їх інтеграції в європейські структури. Створення єврорегіонів дає змогу його учасникам засновувати спільні економічні структури, розвивати прикордонну торгівлю, реалізовувати різні проекти в галузі культури, туризму, екології.

Історія єврорегіонів розпочалася в 1958 р. створенням першого єврорегіону «Euregio» між учасниками Нідерсахен та Нордрейн-Вестфален із Німеччини та Гельдерленд, Овер'єсел і Дренте з Нідерландів. Сьогодні на території європейського континенту функціонує понад 50 єврорегіонів. Перший єврорегіон за участю України – «Карпати». Нині на південно-західному кордоні України є чотири єврорегіони («Карпати», «Дністер», «Нижній Дунай», «Верхній Прут»), на північно-західному два («Буг» і «Дніпро»), на східному донедавна діяли «Ярославна», «Слобожанщина», «Донбас».

Вважають, що в Європі існує три категорії єврорегіонів: 1) ті, що виникли на базі публічного права й мають статус юридичної особи, де зацікавленими учасниками виступають адміністративно-територіальні одиниці; 2) єврорегіони зі статусом юридичної особи, засновані на приватному праві, де зацікавленими учасниками є некомерційні об'єднання, що перебувають по обидві сторони кордону; 3) утворення, які діють без статусу юридичної особи у форматі постійних конференцій, нарад, об'єднань за інтересами адміністративно-територіальних структур сусідніх держав (наприклад, німецько-датський єврорегіон на базі загальної угоди про партнерство).

Вербалізація трактується як словесне оформлення наявного досвіду, переведення почуттів у мовну форму. Ми виходимо з того, що текстова інформація здатна виступати у таких двох видах, як інформація про власну організацію та зміст, який доноситься з її допомогою [7]. У випадку нестачі мовних конструкцій першого виду (у нашому випадку для позначення сутності транскордонної взаємодії та концепту «єврорегіон») значна частка інформації може бути втрачена. Лише запропонувавши вербальний опис процесу або явища, можна досягти адекватного розуміння його специфіки, оскільки інтуїтивне сприйняття не завжди є достовірним і сприяє усвідомленим діям: свідомість потребує словесного опису – вербалізації. Вербалізація трактується також як закріплення ідей і думок у гаслах і висловах, що добре запам'ятовуються.

Останнім часом в умовах зростання обсягів інформації дедалі частіше виникає питання *візуалізації* інформації. Це пов'язано з тим, що вона дозволяє бачити те, що інакше складно помітити. В основі візуалізації знаходиться створення образів і впровадження певних моделей сприйняття інформації. Науковці справедливо стверджують,

що інформація без візуалізації не акцентує увагу на трендах, зразках поведінки й кореляціях. Дивлячись на графік або схему, ми скоріше помітимо тенденції (тренди), ніж тоді, коли бачимо цифри або факти. Візуалізація робить аналітиком навіть того, хто себе таким не вважає. М.А. Дубаков вважає: «Візуалізація допомагає впоратися зі зростаючою складністю й різноманітністю даних. Усі люблять дивитися на кольорові картинки, що інтригують, проте майже ніхто не любить нудні таблиці із цифрами. Суб'єктивне сприйняття інформації, довіра до інформації вище, коли вона подана візуально» [5].

Ця проблема залишилася поза увагою актів, що регламентують міжнародну інформаційно-комунікативну взаємодію в межах СНД. Разом із тим досвід ЄС надає переконливі приклади ефективної вербально-візуальної підтримки його внеску в регіональні проекти. Спеціально для підвищення ефективності вербальної та візуальної презентації регіональної політики ЄС було розроблено п'ять типів документів.

По-перше, *загальні керівництва* для підготовки й вербальної та візуальної презентації програм і проектів Європейського Союзу, зокрема Інформування та пропаганда заходів, які будуть застосовані під час реалізації проектів, що фінансуються Європейським фондом регіонального розвитку; Комунікаційне керівництво для проектів; Керівництво щодо комунікації й візуальної презентації зовнішніх проектів Європейського Союзу; Оцінка візуальної презентації зовнішніх проектів Європейського Союзу; Візуальна ідентичність Ради Європи (практичне керівництво) [22].

По-друге, *керівництва для конкретних програм і проектів*, що враховують їхню специфіку й особливості впровадження в конкретному регіоні, зокрема Поради щодо засобів комунікації для менеджерів проектів (програма сусідства Литви, Польщі й Калінінградської області Російської Федерації); Комунікація й візуальна презентація Kolarctic ENPI CBC (керівництво для проектів); Презентація візуальної ідентичності спільної програми «Басейн Чорного моря 2007–2013 рр.» [14].

По-третє, *керівництва для програм і проектів, розраховані на конкретні країни*, зокрема Доповнення до Керівництва щодо візуальної презентації зовнішньополітичної діяльності Європейського Союзу в Туреччині в рамках Децентралізованого впровадження систем [15].

По-четверте, *керівництва для програм і проектів*, що реалізуються в межах спільних проектів ЄС з Організацією Об'єднаних Націй, зокрема Керівництво щодо візуальної презентації спільних проектів ЄС та ООН [16].

По-п'яте, розробки суто *методичного характеру*, здійснені для тренінгів і науково-практичних семінарів, спрямованих на підвищення кваліфікації

представників структур ЄС, окремих національних установ і представників громадянського суспільства, наприклад «Як написати чітко»; Преса та суспільна інформація: європейська нова навчальна ініціатива громадянського управління в кризових ситуаціях; Проект Керівництва щодо комунікації в рамках проекту програми INTERREG IVC [24].

Дослідження цих і деяких інших документів, які охоплюють вимоги Європейського Союзу до вербальної й візуальної презентації його регіональної політики, дозволяє говорити про логічність, послідовність і системність упровадження принципів транспарентності в роботі ЄС з регіональними проектами транскордонної співпраці за допомогою різноманітних засобів комунікації із цільовими аудиторіями. Задіяні в практиці формування іміджу інструменти ідентифікації сприяють, на нашу думку, формуванню привабливого образу ЄС і його діяльності в прикордонних регіонах. Вони можуть використовуватися також у транскордонній співпраці суб'єктів україно-російських єврорегіонів для вербалізації й візуалізації їхнього іміджу.

На жаль, жодного документа, який би регламентував вербальне та візуальне позиціонування транскордонних програм або проектів розроблено не було ні на рівні всіх українських єврорегіонів, ні на рівні окремих єврорегіонів, діючих в Україні. Так, в Угоді про співробітництво в галузі інформації, одному з перших документів СНД (1999 р.) [17], у якому проголошувалася потреба зміцнити взаєморозуміння та довіру між народами країн-учасниць за допомогою свободи поширення та доступу до інформації, створення спільного інформаційного простору, фактично навіть не згадувалося про необхідність формування іміджу єврорегіонів засобами вербалізації та візуалізації інформації, що може зробити її більш доступною та зрозумілою для громадськості. Разом із тим в Угоді про співробітництво в галузі інформації йдеться про різні комунікаційні засоби, що мали би сприяти вирішенню поставлених завдань: зустрічі, обміни, спільні заходи, ефективність яких у контексті формування іміджу єврорегіону могла би бути вище за дотримання вербальної й візуальної ідентичності регіону. У документі, крім того, передбачається потреба шукати та вивчати «нові напрями співробітництва в галузі інформаційних обмінів» (ст. 3), до яких повною мірою може бути віднесена вербальна та візуальна презентація прикордонної політики.

У більш пізніх документах, зокрема Перспективному плані підготовки документів і заходів з реалізації Концепції формування інформаційного простору СНД (1998 р.) [12], Концепції формування інформаційного простору Співдружності Незалежних Держав (1996 р.) зі змінами та доповненнями (2010 р.) [10], Концепції формування інформаційно-бібліотечного простору на базі прикордонних бібліотек держав-учасників СНД (2009 р.) [9]

та інших, фактично нічого не змінилося: головна увага приділяється проблемам створення єдиного інформаційного простору, а не способам подачі інформації та питанню формування іміджу його суб'єктів. Те ж саме бачимо також в угодах про створення єврорегіонів «Дніпр», «Ярославна», «Слобожанщина» і «Донбас» та статутах останніх.

Разом із тим вербальна ідентифікація окремих українських єврорегіонів має здійснюватися за допомогою певних мовних формул, які мають супроводжувати не лише інформаційні матеріали й продукцію, створювану в межах програм і проектів. Як зазначають дослідники, вербалізація інформації, пов'язаної з регіоном, передбачає точний підбір терміна або гасла для вигідного замовнику конструювання регіональних процесів. Вона служить також для представлення регіональних станів: «жаркий південь», «промисловий схід» [13].

Своєрідними вербальними формулами для популяризації діяльності єврорегіону «Слобожанщина» могли би стати такі гасла: «Жити не для себе, не для інших, а зі всіма та для всіх», представлене в Стратегії «Формування регіонального солідарного суспільства» на 2011–2025 рр.; «Кордон – середовище інновацій: формування розумних прикордонних територій» подане в Довгостроковій цільовій програмі «Розвиток між-регіонального й прикордонного співробітництва Білгородської області на 2012–2016 рр.».

Дослідники виявили образотворчі засоби, що забезпечують візуалізацію образу країн: *фотографії, схеми, графіки*. Вони виконують функцію коментування, доповнення вербально представленої інформації, а також ілюстрації фактів, даючи наочне уявлення про розташування країни чи її регіону щодо інших політико-географічних суб'єктів. Схеми містять, як правило, велику кількість фактичного матеріалу, характер якого залежить від тематики повідомлення. Учені допускають, що для читача з високим рівнем освіти, який володіє розвиненими аналітичними навичками, подібна форма подачі матеріалу є найбільш адекватною. Очевидно, це допомагає сприйняттю повідомлюваної інформації як найбільш достовірної й об'єктивної [2].

Аналізуючи імідж країни, російський політолог Е.О. Галумов говорить про те, що він у масовій свідомості проектується через *образи-символи*: політико-географічний, природно-ресурсний, цивілізаційно-культурний, соціально-ментальний, виробничо-економічний, національно-ціннісний. Саме у підсумку, на думку вченого, усі ці образи створюють єдине сприйняття території, у якому можна простежити всі найбільш значимі риси держави [3].

Візуалізація інформації, пов'язаної з регіоном є, на думку науковців, найбільш значимим інформаційним каналом для конструювання іміджу євро-

регіону. Найважливішими елементами візуалізації інформації про регіон вважаються *регіональні прапори, герби, емблеми* [13].

У чотирьох україно-російських євро регіонах символіка має схожі кольори й подібну графіку, оскільки вона до недавнього часу орієнтувалася на державницькі символи України та Росію. Вона, на нашу думку, ще не регламентована відповідним чином і не набула «розкрученості», як це має місце в деяких інших євро регіонах, які вже змушені «захищати свою символіку».

У західних євро регіонах такої схожості немає, тому нерідко вони обмежуються застосуванням європейської символіки. Так, голова білоруського бюро Євро регіону «Німан», В.В. Зданчук ще в 2003 р. виражав стурбованість тим, що деякі комерційні структури намагаються використовувати символіку Євро регіону у своїх цілях: «Такі випадки мали місце в Польщі й можуть бути й у нас, оскільки логотип нашого Євро регіону вже досить «розкручений», і це намагаються використовувати, зокрема, туристичні фірми для просування своїх послуг» [6]. Щоб захистити авторські права, було запропоновано розробити регламент використання символіки, проте якщо авторські права будуть порушуватися, не виключається проведення судових розглядів.

До названих засобів візуалізації євро регіону можна віднести також гімн (від грец. *hymnos* – урочиста пісня на честь божества) – важливу складову іміджу будь-якого соціального суб'єкта. У давніх суспільствах його виконували на честь богів, пізніше гімн став піснею світською, патріотичною. У сучасному гімні, наприклад, Волинського регіону «Волинь моя» превалює географічний елемент («поліський краю дорогий», «озер блакить і синь лісів», «шумлять, колишуться хліба, як хвиля в морі грається», «заквітчена земля»), відсутня заідео-логізованість, однак присутня урочистість («де ще знайти таку красу, як у казці намальовану, як не розплетену косу, до серця причаровану»), людяність.

Висновки. Отже, інформаційно-комунікаційний супровід транскордонної взаємодії українських євро регіонів на всіх кордонах країни потребує регламентації вербального та візуального позиціонування проектів або на рівні угод із сусідніми країнами, або на рівні окремих євро регіонів, чого фактично не існує. Варто використовувати досвід ЄС у цій сфері, презентований у документах і практиці вербалізації та візуалізації програм ЄС, застосування яких робить логічним, послідовним і системним упровадження принципів транспарентності в роботі європейських євро регіонів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Басюк Т.М. Методи візуалізації даних у розподілених системах / Т.М. Басюк, А.М. Василіук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vlp.com.ua/node/5135>.

2. Бойко М.А. Функциональный анализ средств создания образа страны (на материале немецких политических креолизованных текстов) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / М.А. Бойко ; Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2006. – 23 с.

3. Галумов Э.А. PR в международных отношениях / Э. А. Галумов // Информация. Дипломатия. Психология / ред. колл. : Ю.Б. Кашлев, В.Е. Лепский, Э.А. Галумов. – М. : Известия, 2002. – С. 172.

4. Развитие межрегионального и приграничного сотрудничества Белгородской области НА 2012–2016 годы : долгосрочная целевая программа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://base.consultant.ru/reqbase/cgi/online.cgi?req=doc;base=RLAW404;n=30906>.

5. Дубаков М.А. Паттерны визуализации информации / М.А. Дубаков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://habrahabr.ru/company/taucraft/blog/139187>.

6. Егоров Д.С. Евро регион защищает свою символику / Д.С. Егоров // Биржа информации. – 2003. – № 303. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.grodno.by/303/t24.html>.

7. Захарова Н.В. Вербализация текстовой информации в зависимости от характера языковой системы (на материале разноразличных версий Евангелия от Матфея) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н.В. Захарова ; Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина. – Тамбов, 2009. – 22 с.

8. Карпик С.О. Сучасні системи візуалізації даних / С.О. Карпик. – Рівне : МЕРУ, 2012. – 84 с.

9. Концепция формирования информационно-библиотечного пространства на базе приграничных библиотек государств-участников СНГ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.e-cis.info/page.php?id=22309>.

10. Концепция формирования информационного пространства Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_185.

11. Куражова А.С. Вербальні засоби формування позитивного іміджу жінки-політика в мережі Інтернет / А.С. Куражова // Прикладна лінгвістика – 2010: проблеми та рішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conference.nuos.edu.ua/catalog/conferenceDetail.jsessionid=7e57685f352854fa7ab95322e9d6?conferenceId=8>.

12. Перспективный план подготовки документов и мероприятий по реализации Концепции формирования информационного пространства Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://spravka-jurist.com/base/part-wq/tx_xswwa.htm.

13. Рубель О.Е. Региональный экономико-экологический имидж как институциональный управленческий механизм / О.Е. Рубель // Вісник Одеського державного екологічного університету. – 2010. – Вип. 10. – С. 27–36.

14. Советы по средствам коммуникации для менеджеров проектов : программа соседства Литвы, Польши и Калининградской области Российской Федерации // Специальное электронное издание [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : <http://www.interreg3a.org/interregu/images/stories/dokumentai/E-LETTER%2012-ru-INFORMATION%20AND%20PUBLICITY.pdf> ; Communication and visibility of Kolarctic ENPI CBC – guidelines for projects [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kolarcticenpi.info/c/document_library/get_file?folderId=293005&name=DLFE-7408.pdf ; Visual Identity Manual of the Black Sea Basin Joint Operational : Programme 2007–2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.espa.gr/elibrary/VisualIdentityManual_BlackSea_24_03_2008_en.pdf.

15. Complement to the Communication and Visibility Manual for European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.avrupa.info.tr/Files/File/FUNDING/VisibilityGuidelines_Oct11_EN.pdf.

16. Joint Visibility Guidelines For EC-UN Actions in the Field / United Nations-European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.undp.org/eu/documents/EC-UN%20Joint%20Visibility%20Guidelines.pdf>.

17. Соглашение о сотрудничестве в области информации (текст документа с изменениями на 1 июня 2007 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pravo.kulichki.com/megd2007/bz04/dcm04601.htm>.

18. Солощук Л.В. Невербальная коммуникация: ее место и перспективы исследования в современной лингвистике / Л.В. Солощук // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 170–173.

19. Стратегия «Формирование регионального солидарного общества» на 2011–2025 гг. : Постановление правительства Белгородской области от 24 ноября 2011 г. № 435-пп. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lawcs.ru/maps/docs/2_belgorod_postanovl435.rtf.

20. Тихомирова Є.Б. Вербальне та візуальне позиціонування зовнішніх проектів Європейського Союзу / Є.Б. Тихомирова // Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки. Серія «Міжнародні відносини». – 2012. – № 21. – С. 83–89.

21. Тихомирова Е.Б. Проблема вербального и визуального позиционирования восточнославянских еврорегионов в контексте опыта ЕС / Е.Б. Тихомирова // Управление развитием приграничных регионов в хронотопе постсоветского пространства : материалы международной научно-практической конференции (г. Белгород, 12 апреля 2013 г.) / под ред. В.П. Бабинцева. – Белгород : НИУ, 2013. – С. 174–177.

22. Information and Publicity measures to be implemented when carrying out ERDF-funded projects : EU Regulation № 1159/2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bsrinterreg.net/toimplement/_downloads/2004.07.02.Information_and_publicity_guidelines_for_projects.doc ; Communication Guidelines for Projects (November 2006) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/information_society/activities/eten/library/how_to_participate/communication_guidelines_projects.pdf ; Communication and visibility manual for European Union External Actions : European Commission (2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/europeaid/visibility/index_en.htm ; Evaluation of Visibility of EU external action : Terms of Reference [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.box.com ; Visual identity of the Council of Europe : A practical guide // Documents and Publications Production Department (SPDP). – 2011. – V. 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coe.int/02/Logo/Pictures/COE_UF/ID-VISU-COE-EN.pdf.

23. How to Write Clearly [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/translation/writing/clear_writing/how_to_write_clearly_en.pdf ; Press & Public Information : Europe's New Training Initiative for Civilian Crisis Management [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.entriforccm.eu/certification/Press_Public_Information-concept.pdf ; Project Communication Guide : INTERREG IVC Programme [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interreg4c.eu/resources_Project_Communication_Guide.pdf.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПОЛІТИКУС

Науковий журнал

Випуск 2

Коректура • *О. Скрипченко*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60х84/8. Гарнітура Arimo.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 16,06. Ум.-друк. арк. 15,58.

Підписано до друку 07.09.2015. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105.

Телефон +38 (0552) 39-95-80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.